

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Θέμα Εργασίας

« Ο μεγάλος εγκλεισμός ή Du côté de la folie »

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

ΧΑΝΔΡΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ

Διπλωματούχου Τμήματος "ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ" του "ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ"

Έτος αποφοίτησης: 2012

Επιβλέπων Καθηγητής:

ΞΗΡΟΓΙΑΝΝΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ - Δρ. Φιλοσοφίας

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ - Λέκτορας Εθνικού Καποδιστριακού

Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΟΛΙΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ - Λέκτορας Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου

Αθηνών

Καλαμάτα, Οκτώβριος, 2012

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Θέμα Εργασίας

« Ο μεγάλος εγκλεισμός ή Du côté de la folie »

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

ΧΑΝΔΡΙΝΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΑ

Διπλωματούχου Τμήματος "ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ" του "ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ"

Έτος αποφοίτησης: 2012

Επιβλέπων Καθηγητής:

ΞΗΡΟΓΙΑΝΝΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ - Δρ. Φιλοσοφίας

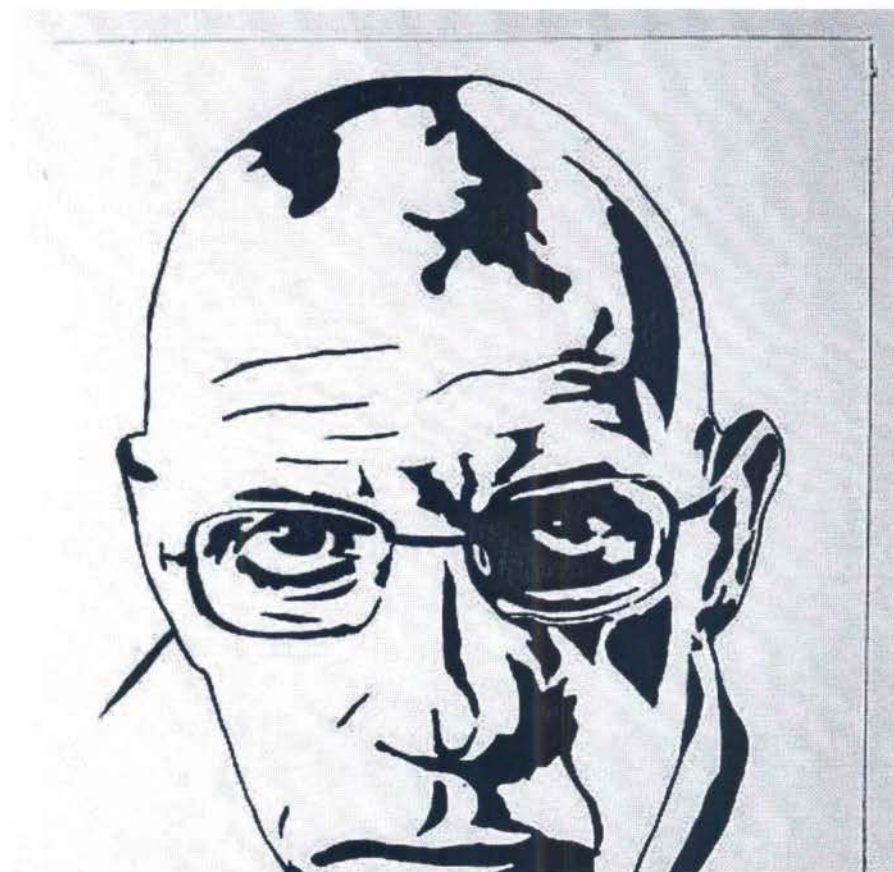
Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ - Λέκτορας Εθνικού Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΟΛΙΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ - Λέκτορας Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
Αθηνών

Καλαμάτα, Οκτώβριος, 2012

« Ο μεγάλος εγκλεισμός ή Du côté de la folie »

Michel Foucault

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2-7
1. ΕΞΟΥΣΙΑ - ΤΙΜΩΡΙΑ	
1.1 Μικροφυσική της εξουσίας.....	8-12
1.2 Εξουσία, Γνώση, Τιμωρία.....	12-15
1.3 Από την κυρίαρχη εξουσία στις σχέσεις εξουσίας.....	15-17
1.4 Η τιμωρία.....	17-20
1.5 Η ηπιότητα των ποινών.....	21-24
2. ΟΙ ΠΕΙΘΑΡΧΙΕΣ	
2.1 Η κοινωνία τιμωρός.....	25-28
2.2 Η πειθαρχική κατανομή: "κελιά", "θέσεις", "σειρές".....	28-29
2.3 Ο πειθαρχικός χρόνος.....	30-31
2.4 Η κανονικοποίηση.....	31-32
2.5 Κοινωνία επιτήρησης.....	33-36
3. ΦΥΛΑΚΗ – ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ	
3.1 Πανοπτισμός, το πείραμα της φυλακής.....	37-40
3.2 Η γέννηση της φυλακής.....	41-44
3.3 Συστήματα οργάνωσης.....	45-47
3.4 Ο μεγάλος εγκλεισμός.....	47-51
3.5 Συνέπειες του εγκλεισμού.....	51-53
4. ΟΙ ΜΗ ΚΑΝΟΝΙΚΟΙ	
4.1 Εξουσία κανονικοποίησης.....	54-56
4.2 Οι μη κανονικοί.....	56-57
4.3 Η ψυχιατρική ως εξουσία ελέγχου.....	58-59
4.4 Χριστιανισμός και κανονικοποίηση.....	60-62
5. ΤΡΕΛΑ	
5.1 Λογική και τρέλα - du côté de la folie.....	63-65
5.2 Η ιστορία της τρέλας.....	65-71
5.2 Κοινωνικός αποκλεισμός – Στίγμα και στερεότυπα.....	72-75
6. ΤΑ ΑΣΥΛΑ	
6.1 Η γέννηση και εξέλιξη του άσylum.....	76-78
6.2 Κατακερματισμός του εαυτού – Η βία του εγκλεισμού.....	78-80
6.3 Ψυχολογικές επιπτώσεις του εγκλεισμού – Μηχανισμοί άμυνας.....	80-82
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	83-85
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	86-87
Βιβλιογραφία	88-89

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία εξετάζεται ο εγκλεισμός και η μακροχρόνια εξέλιξή του από ένα ίδρυμα ή μία υπηρεσία, σε σχέση με τη θεσμική και "κανονιστική" του διάσταση. Γενικότερα, γίνεται αναφορά στα μέσα και τις μεθόδους της τιμωρίας και δίνεται έμφαση στο σωφρονισμό και τις εναλλακτικές κυρώσεις που σήμερα εμφανίζουν τη μεγαλύτερη σπουδαιότητα στην περιοχή της ποινικής καταστολής. Πιο συγκεκριμένα, ερευνάται ο τρόπος με τον οποίο, διαμέσου διαφόρων πρακτικών, ο έγκλειστος ανασυγκροτεί βιωμένες εμπειρίες οι οποίες συνδέονται με τον ιδρυματισμό. Ο ιδρυματισμός αυτός αφορά στη διαδικασία προσαρμογής του ατόμου ή μιας κοινωνικής ομάδας στις δομικές απαιτήσεις ενός κανονιστικού προτύπου οργάνωσης, όπως είναι η φυλακή ή το ψυχιατρείο. Αυτή η διαδικασία δεν επιτελείται χωρίς αντιστάσεις, εσωτερικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Μισέλ Φουκώ γεννήθηκε το 1926 και πέθανε το 1984, ενώ βρισκόταν για μια ακόμη φορά στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος. Πτυχιούχος της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας, με δίπλωμα ψυχοπαθολογίας και με διδακτορική διατριβή για την *“Ιστορία της τρέλας κατά την κλασική εποχή”*, ο Φουκώ επεξέτεινε σταδιακά τα ενδιαφέροντά του στο χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών και κυρίως στον τομέα της *“Ιστορίας των συστημάτων της σκέψης”*, που απετέλεσε από το 1970 και το αντικείμενο διδασκαλίας του. Έργα του, όπως η *Γέννηση της κλινικής* (1963), *Οι λέξεις και τα πράγματα*, *Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου* (1966), *Η αρχαιολογία της γνώσης* (1969), *Η τάξη του λόγου* (1971), η *Επιτήρηση και τιμωρία - Γέννηση της φυλακής* (1975), και η *Ιστορία της σεξουαλικότητας* (1984), δείχνουν την ευρύτητα των προβληματισμών του, τη διεπιστημονική συνθετικότητα στην ανάλυση, αλλά και την τόλμη του Φουκώ στην επεξεργασία ευαίσθητων για τις σύγχρονες κοινωνίες θεμάτων, όπως τα άσυλα φρενοβλαβών και οι φυλακές.¹

Ενώ λοιπόν όλα τα έργα του Φουκώ διέπονται από μια ενότητα θεμάτων και μεθοδολογίας, ο κύριος άξονας της θεματολογίας τους φαίνεται να επικεντρώνεται, με διαφορετικό βάρος κάθε φορά, σε διαφορετικούς σκοπούς. Πρώτα – πρώτα, στην εξέταση του πώς οι άνθρωποι, στις δυτικές κοινωνίες, προσδιορίζουν την αλήθεια γύρω από το τι είναι τρέλα, ασθένεια ή εγκληματικότητα και πώς διαχωρίζονται στη συνέχεια άτομα, όπως οι τρελοί, οι ασθενείς και οι εγκληματίες από τους αντίστοιχους σώφρονες, υγιείς και νομοταγείς, αποκλείοντας τους πρώτους από την κοινωνική ζωή και υποβάλλοντας τους δεύτερους σε ένα λεπτομερές σύστημα πειθαρχίας.

Σκοπός, επίσης, της μελέτης του είναι να ερευνηθούν οι νέες θεσμικές δομές εξουσίας και ελέγχου που προέκυψαν από τους παραπάνω διαχωρισμούς, όπως οι θεσμοί του ασύλου, της κλινικής και της φυλακής και τέλος να αναλυθούν οι νέες μορφές γνώσης και η εμπέδωση των νέων θεσμών, όπως η ψυχιατρική, η ιατρική και η εγκληματολογία.² Γενικότερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα προβλήματα που απασχόλησαν το Φουκώ πλαισιώνονται και συνοψίζονται πάνω στις διεργασίες στις

¹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 413

² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 414

οποίες δημιουργήθηκαν οι δυνατότητες για να καταστεί ο άνθρωπος των δυτικών κοινωνιών υποκείμενο εξουσίας και αντικείμενο γνώσης.

Τη μεθοδολογία του Φουκώ, επηρέασαν διάφορα πνευματικά ρεύματα που κυριάρχησαν στη μεταπολεμική Ευρώπη. Οι αλληπάλληλοι πόλεμοι, οι κοινωνικές αναταραχές, οι οικονομικές κρίσεις, η νέα οπτική των πραγμάτων που διάνοιξαν για το σύγχρονο άνθρωπο πνευματικά ρεύματα όπως ο μαρξισμός, ο νιτσεϊσμός και η ψυχανάλυση, καθώς και οι επαναστατικές ανακαλύψεις στο χώρο των φυσικών επιστημών, όπως η αρχή της απροσδιοριστίας του Χάιζενμπεργκ και η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν, κλόνισαν κατά τον 20^ο αιώνα τις παραδεχόμενες αλήθειες και βοήθησαν στην ανάπτυξη ενός πνεύματος σχετικισμού, μιας έκδηλης δυσπιστίας προς κάθε είδους λογικά, ιδεαλιστικά, υπερβατικά και αφηρημένα φιλοσοφικά πρότυπα. Στη θέση των προτύπων αυτών, αναπτύσσονται νέες τάσεις.

Συγκεκριμένα, η *φαινομενολογία*, προσπαθεί να συλλάβει την ουσία, δηλαδή τη θεμελιώδη δομή κάθε πραγματικότητας απευθείας μέσα από την ερμηνευτική των φαινομένων, δηλαδή των άμεσων δεδομένων, ενός συγκεκριμένου χώρου και χρόνου. Ο *υπαρξισμός*, εκφράζει όλη τη σύγχρονη αγωνία του ανθρώπου για τις ενδογενείς αδυναμίες και αντινομίες του και επαγγέλλεται την πραγμάτωση του εαυτού του σε ύπαρξη, όταν ελεύθερα αποκτήσει συνείδηση και βιώσει, κυρίως μέσα από το αίσθημα της αγωνίας, τις "οριακές καταστάσεις" της ζωής, όπως είναι ο θάνατος, ο πόνος ή η ενοχή. Και ο *στρουκτουραλισμός* επιδιώκει την κατανόηση των φαινομένων, μέσα από τη μελέτη των δομών τους, μέσα δηλαδή από τα σταθερά δεδομένα, που χάρη στη στρατηγική τους σημασία, επιτρέπουν την οικοδόμηση ενός συστηματικού μοντέλου.³

Από τα φιλοσοφικά αυτά ρεύματα, ο Φουκώ διαμορφώνει τη δική του μεθοδολογία. Συγκεκριμένα, αντιμάχεται την καθολική θεώρηση των πραγμάτων, την αποδοχή αυτονόητων και σταθερών ερμηνειών και τη διατύπωση τελεολογικών κατευθύνσεων. Επικεντρώνεται στη μοναδικότητα των όσων συμβαίνουν στον κόσμο και απομακρύνεται από την υπαρξιστική και τη φαινομενολογική προσέγγιση, αφού τον αφήνει αδιάφορο η τυχόν αναζήτηση της έσχατης αρχής κάθε πραγματικότητας και γενικότερα η τελεολογική οπτική ενός προβλήματος. Συμμερίζεται ωστόσο τις

³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 415

τοποθετήσεις αυτών των ρευμάτων για τη μελέτη των συγκεκριμένων φαινομένων και ιδίως εκείνων που σχετίζονται με τον άνθρωπο.⁴

Ο Φουκώ διακρίνει έτσι τρεις εποχές στη γαλλική ιστορία, την αναγεννησιακή, έως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, την κλασική, έως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τη σύγχρονη. Χρειάστηκε ωστόσο να βιώσει και τις καταλυτικές συνέπειες από τα γεγονότα που συγκλόνισαν τη Γαλλία, το Μάιο του 1968, τα οποία έφεραν στην επιφάνεια μια σωρεία αναπάντητων ερωτημάτων γύρω από τους κινδύνους της ισοπέδωσης του σύγχρονου ανθρώπου, για να επανέλθει ξανά στο θέμα της μεθοδολογίας του, οργανώνοντας την "Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές" (G.I.P.) το 1971.⁵ Τα ενδιαφέροντά του μετατίθενται από τη γνώση στην εξουσία, προχωρώντας περισσότερο την κριτική του, απέναντι στην πολιτική κατάσταση των πραγμάτων της σύγχρονης εποχής.

Η μελέτη του επικεντρώνεται στο νόημα του κάθε πολιτισμού, που είναι απλώς να δαμάσει τη ζωώδη φύση του ανθρώπου και, με την κατάλληλη αγωγή, να την κάνει ήμερη και πολιτισμένη, καθώς και στη γενεαλογία των σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Ο όρος "γενεαλογία" είναι, βέβαια, δανεισμένος από το γερμανό φιλόσοφο Νίτσε. Με βάση, λοιπόν, το νιτσεικό πρότυπο του γενεαλόγου, ο Φουκώ καταρτίζει τη δική του "γενεαλογία", με στόχο τη διάγνωση και αντίληψη "εκ των έσω" λανθασμένων κοινωνικών πρακτικών, γνώσεων και συστημάτων υποταγής, που εξακολουθούν να υπάρχουν. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος υπάρχουν έτσι οι σύγχρονοι θεσμοί εξουσίας και οι ανθρωπιστικές επιστήμες που συνδέονται με αυτούς.⁶

Ο Φουκώ θεωρεί ότι η σχέση αυτή εξουσίας και γνώσης είναι αδιάρρηκτη και εμφανίζεται συχνά σε πρακτικές, όπως η απόσπαση της ομολογίας κατά την κλασική εποχή, όπου η αναζήτηση της αλήθειας συμπορεύεται με την άσκηση της εξουσίας και την υποβολή σε εξέταση. Η γνώση παράγει και στηρίζει την εξουσία, τροφοδοτώντας την με μεθόδους παρατήρησης, τεχνικές καταχώρισης, διαδικασίες εξέτασης και ελέγχου. Αλλά και η εξουσία, από την πλευρά της, παράγει και στηρίζει τη γνώση, αφού με την άσκηση της εξουσίας δημιουργούνται νέα αντικείμενα

⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 416

⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 417-418

⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 419

γνώσης, όπως η ψυχιατρική και νέοι χώροι για την καλλιέργεια της γνώσης, δηλαδή τα ψυχιατρεία, μέσα από την παρατήρηση και εξέταση των εγκλείστων.

Η διεξοδικότερη περιγραφή των σχέσεων αυτών εξουσίας και γνώσης γίνεται στο βιβλίο του *“Επιτήρηση και τιμωρία”*. Στο έργο αυτό, γίνεται λόγος για το ζήτημα γύρω από τις συνθήκες υπό τις οποίες γιατροί και ψυχολόγοι προσπαθούν να επιτύχουν την υποτιθέμενη “αναμόρφωση” του εγκληματία και την ένταξή του στην “κανονικότητα” της κοινωνικής ζωής, μέσα από τη συνεχή άσκησή του. Γίνεται αναφορά για το πώς πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τους παλαιότερους τρόπους τιμωρίας, με θανάτωση ή σωματικές ποινές, στο σύγχρονο τρόπο τιμωρίας, με φυλάκιση. Ταυτόχρονα όμως, εξηγείται ότι, ενώ κατά την κλασική εποχή η τιμωρία - θανάτωση του εγκληματία γινόταν με δημόσιο τρόπο, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και μετέπειτα η τιμωρία - φυλάκιση του εγκληματία γίνεται με τρόπο περισσότερο μυστικό, κατ’ επίφαση μόνον ανθρωπιστικό, παράλληλα όμως περισσότερο εξορθολογισμένο και επιστημονικά αποτελεσματικό. Σε ένα άλλο επίπεδο, το έργο επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα για τα αίτια που επέβαλαν την τόσο ραγδαία εξάπλωση του θεσμού της φυλακής.

Η ερμηνεία που δίνει ο Φουκώ στο φαινόμενο αυτό σχετίζεται με τις γενικότερες συνθήκες που επεκράτησαν στις δυτικές κοινωνίες, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, και που οδήγησαν στη βαθμιαία μετάβαση από την τιμωρία στην επιτήρηση. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήδη παλαιότερα στα μοναστήρια, στο στρατό και στα εργαστήρια, για την επίτευξη της πειθαρχίας, γνωρίζουν κατά την περίοδο αυτή μια ευρύτατη διάδοση και διείσδυση σε ολόκληρο τον κοινωνικό κορμό, προπάντων όμως σε ορισμένους ευαίσθητους χώρους, όπως στις φυλακές, στα σχολεία, στα άσυλα των φρενοβλαβών και στους χώρους απασχόλησης των εργαζομένων.⁷ Το σύστημα που καθιερώνεται για την επιτήρηση των υποκειμένων στην εξουσία ατόμων είναι ο πανοπτισμός, ένα σύστημα δηλαδή που οι απαρχές του ανάγονται στην πρότυπη μορφή φυλακής *“Πανοπτικόν”*, όπως αυτή προτάθηκε από τον Ιερεμία Μπένθαμ. Η φυλακή αυτή παρέχει τη δυνατότητα στον εποπτεύοντα να παρατηρεί τον εποπτευόμενο, χωρίς ο τελευταίος να βλέπει τον πρώτο.

Τη σημασία όμως της φυλακής και τη συνακόλουθη μακροβιότητά της ενίσχυσαν, κατά το Φουκώ, και ορισμένοι άλλοι παράγοντες. Πρώτον, το γεγονός ότι

⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 420

με τις εξατομικευτικές διαδικασίες που καθιερώθηκαν για τη μεταχείριση των κρατουμένων, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη νέων κλάδων γνώσης, κυρίως της εγκληματολογίας, και δεύτερον, το γεγονός ότι ακριβώς, λόγω της αποτυχίας της φυλακής στην "αναμορφωτική" της αποστολή, σχηματίστηκαν, τελικά, στρατιές υπότροπων καταδίκων, ανήμπορων να βρουν εργασία, αλλά κατάλληλων να εξυπηρετούν τις Αρχές στην εφαρμογή της πειθαρχικής τους τακτικής.⁸

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται, επίσης, μια ιστορική αναδρομή της θέσης της τρέλας στις δυτικές κοινωνίες που ξεκινά από το Μεσαίωνα, για να φτάσει μέχρι το 19^ο αιώνα. Με το πέρασμα των αιώνων, η αντίληψη για την τρέλα μεταβάλλεται, ανάλογα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τις κοινωνικές εξελίξεις και τα πολιτικά συμφέροντα και μαζί της μεταβάλλεται και ο τρόπος μεταχείρισης των τρελών. Αν και τρελός προγενέστερα και μέχρι το Μεσαίωνα μπορεί να θεωρείται ο επικοινωνών με το θείο, μετά τα αναγεννησιακά χρόνια, η τρέλα εναντιώνεται στην ηθική της εποχής που αρχίζει να αναπτύσσεται, ενώ συγχρόνως διαδίδεται η ίδρυση κτηρίων εγκλεισμού και δουλείας, όπου φυλακίζονται όλα τα περιθωριοποιημένα μέλη της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των φτωχών, των εγκληματιών, των ομοφυλοφύλων και των τρελών.

Αναφερόμενος στην "*Ιστορία της τρέλας*" στο δυτικό κόσμο της κλασικής εποχής, ο Γάλλος φιλόσοφος δίνει μια εκτενή καταγραφή του συστήματος ελέγχου και εγκλεισμού που έχει πολλάκις ταυτιστεί με την κοινωνική απόκλιση. Συγκεκριμένα, στην "*Ιστορία της τρέλας*" υπερτονίζονται οι ελλείψεις του ανθρώπου και η ανικανότητά του να υποτάξει το φανταστικό και το παράλογο και να διεισδύσει στο λογικό. Ο φόβος προς το μη λογικό και το παράξενο, εντοπίζεται στους κόλπους των κοινωνιών. Η επιστήμη από την πλευρά της κριτικάρει αμείλικτα την τρέλα και τις ποικίλες της εκφάνσεις και την αντικρίζει ως εχθρό που πρέπει να απομακρυνθεί από την κοινωνία. Με τον καθορισμό της έννοιας της ψυχικής νόσου, ξεκινά μια νέα πολεμική που καθιστά τον εγκλεισμό του αρρώστου σε άσυλο και αναγκαία την παρέμβαση της πολιτείας για την αντιμετώπιση της ασθένειας. Η ανθρώπινη ύπαρξη, ο τρελός δηλαδή που είναι φυλακισμένος στην αρρώστιά του, φυλακίζεται πλέον στο άσυλο και από πάσχουσα ύπαρξη γίνεται αντικείμενο του ψυχιατρικού θεσμού.

⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 421-422

Η κοινωνία του ασύλου ουσιαστικά είναι μια μικροκοινωνία στο περιθώριο μιας "μεγάλης κοινωνίας", αποκομμένη από αυτήν αλλά και τελείως ανεξάρτητη ως προς την επιβίωσή της. Αναπτύσσονται ιεραρχίες και κανόνες και οι έγκλειστοι προσαρμόζονται σε αυτούς, επηρεάζοντας την ψυχοπαθολογία τους.⁹ Οι τρόφιμοι του ασύλου, σταδιακά χάνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και αποκτούν ένα κοινό χαρακτηριστικό, το χαρακτηριστικό του ιδρύματος. Αποκομμένοι από λοιπές παραστάσεις, εισπράττοντας μόνο τις εντός του ιδρύματος παραστάσεις, οι τρόφιμοι υιοθετούν τους κώδικες του ιδρύματος και τους αναπαράγουν.

Ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τον κόσμο, ο τρόπος που σχετίζονται μεταξύ τους και ο τρόπος που εν τέλει συμπεριφέρονται, καθορίζεται από τους κώδικες που επιβάλλει το ίδιο το ίδρυμα. Κοινή συνισταμένη, όπως και στην περίπτωση της φυλακής, είναι ο εγκλεισμός. Οι τρόφιμοι των ιδρυμάτων - ασύλων, καθώς παραμένουν έγκλειστοι και αποκλεισμένοι από το κοινωνικό τους περιβάλλον αλλά και εν γένει από τον υπόλοιπο κόσμο, σταδιακά "ξεχνούν" τις συνήθειές τους και προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον τους. Σκοπός όμως του ασύλου, ως ιδρύματος κράτησης και αναμόρφωσης, δε θα πρέπει να είναι απλώς και μόνο η έξοδος των αρρώστων από τα ψυχιατρεία, αλλά μια διαδικασία που να περιλαμβάνει τη βελτίωση της λειτουργίας των ίδιων των ιδρυμάτων κράτησης και την κατάλληλη προετοιμασία των εγκλειστών για την έξοδό τους από το ίδρυμα, καθώς και την επανένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο.

⁹ Κομνηνός (1994) σσ. 9-10

1

ΕΞΟΥΣΙΑ – ΤΙΜΩΡΙΑ

1.1 Μικροφυσική της εξουσίας

Η πρώτη λοιπόν ουσιαστικά γενεαλογική ανάλυση του Φουκώ εμφανίζεται στο έργο *“Επιτήρηση και Τιμωρία”*. Εδώ εξετάζεται ο μετασχηματισμός των μορφών τιμωρίας που συνδέεται με τη γέννηση της φυλακής και αναλύονται οι σχέσεις ανάμεσα στην εξουσία, τη γνώση και το σώμα. Ο Φουκώ βέβαια είναι επηρεασμένος από το γερμανό φιλόσοφο Νίτσε.

Σύμφωνα με τον Νίτσε, τα αποτελέσματα που έχει η τιμωρία στους ανθρώπους και στα ζώα είναι η αύξηση του φόβου, η όξυνση της πονηρίας και ο έλεγχος των επιθυμιών. Η τιμωρία, σύμφωνα με το φιλόσοφο, δαμάζει τον άνθρωπο, αλλά δεν τον κάνει καλύτερο. Το είδος των τιμωριών που επιβάλλεται δεν εξαγνίζει τον εγκληματία, δεν είναι εξιλέωση, αλλά αντίθετα ρυπαίνει περισσότερο από το ίδιο το έγκλημα. Μέσω του πόνου και της τιμωρίας, θεμελιώθηκε ο κόσμος των ηθικών εννοιών, όπως η ενοχή, η συνείδηση και η ιερότητα του καθήκοντος.¹⁰ Την εποχή όμως που δεν είχαν καλλιεργηθεί και αναπτυχθεί αυτές οι έννοιες στη συνείδηση του ανθρώπου και η συμπεριφορά του απέρρευε από τα ένστικτά του, η ζωή πάνω στη γη ήταν πιο ευδιάθετη, και, παρόλη τη σκληρότητά της, δεν υπήρχε πεσιμισμός.

Για το φιλόσοφο, η ενοχή δεν πηγάζει από ένα φόβο τιμωρίας, αφού η τιμωρία δεν ήταν αρχικά συνδεδεμένη με την ενοχή, αλλά με την οφειλή ενός χρέους.

¹⁰ Σαρίκας (2008) σ. 90

Μάλιστα, ο λόγος που η τιμωρία εξυπηρετεί την αποπληρωμή της οφειλής πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι το θέαμα του πόνου του άλλου προσφέρει στον άνθρωπο μια ικανοποίηση ως εκδήλωση της επιθυμίας του για δύναμη.¹¹ Αυτή η αίσθηση του ανθρώπου να βαρύνεται με μία διαρκή ενοχή, ένα ανεξόφλητο χρέος, εσωτερικεύεται σαν μία διαρκής υποχρέωση αυτοτιμωρίας και φτάνει στην κορύφωσή της με τον ερχομό του χριστιανικού θεού. Οι τύψεις και οι ενοχές δημιουργούν, σύμφωνα με το Νίτσε, την "άσχημη συνείδηση" η οποία είναι μια βαριά αρρώστια για την ανθρωπότητα.

Το έργο, λοιπόν, του Φουκώ, "*Επιτήρηση και Τιμωρία*", ξεκινάει με δύο περιγραφές. Η μια αφορά στο δημόσιο βασανισμό και την εκτέλεση ενός βασιλοκτόνου, του Damiens το 1757, και η δεύτερη αφορά στους κανόνες και το ημερήσιο πρόγραμμα δραστηριοτήτων, κανόνες πρωινής έγερσης, προσευχής, εργασίας, γευμάτων, μόρφωσης, ψυχαγωγίας και προσωπικής υγιεινής, που ίσχυαν στον "Οίκο νέων φυλακισμένων του Παρισιού". Ο υποδειγματικός μηχανισμός της τιμωρίας αλλάζει τα γρανάζια του και η ύπαρξη της τιμωρίας από μόνη της, χωρίς το αποκρουστικό θέαμα των βασανιστηρίων, είναι εκείνη που αποτρέπει το άτομο από το έγκλημα.¹² Η πρακτική της τιμωρίας γίνεται δηλαδή πιο ήπια και δεν αφορά αποκλειστικά στη χρήση βίας πάνω στο ανθρώπινο σώμα.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, η φυλάκιση, τα καταναγκαστικά έργα και η απομόνωση, κατέχουν σημαντική θέση στα σύγχρονα ποινικά συστήματα και ουσιαστικά αποτελούν και αυτά σωματικές ποινές, καθώς επιδρούν άμεσα πάνω στο σώμα. Η σχέση όμως τιμωρία – σώμα δεν είναι σε καμία περίπτωση ταυτόσημη με εκείνη των βασανιστηρίων.¹³ Η τιμωρία μετατρέπεται από μια αβάστακτη και βάρβαρη σωματική ταλαιπωρία σε μια διαβάθμιση της στέρησης των δικαιωμάτων του κατάδικου, ενώ παράλληλα γιατροί, ιερωμένοι και ψυχίατροι έρχονται να αντικαταστήσουν το δήμιο. Τώρα, ο κύριος στόχος της τιμωρίας έχει μετατεθεί από το σώμα στην ψυχή. Ωστόσο το σώμα, αν και δεν αποτελεί πλέον το άμεσο αντικείμενο των ποινικών πρακτικών, εξακολουθεί να υπόκειται στην ποινική

¹¹ Σαρίκας (2008) σ. 108

¹² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 17-18

¹³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 20

δικαιοδοσία. Εγκλείεται στη φυλακή, εξαναγκάζεται να εργαστεί και υποβάλλεται σε μια σειρά από άλλους περιορισμούς.¹⁴

Από τα τέλη, συνεπώς, του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου}, αρχίζει να εξασθενεί η άσκηση της σωματικής τιμωρίας και του βασανισμού, μέσα στα γενικότερα πλαίσια της επιβολής της τιμωρίας και της ποινικής καταστολής. Έτσι, η τιμωρία παύει να είναι δημόσιο θέαμα, καθώς το θεαματικό στοιχείο γεννάει μια αρνητική στάση και μια υποψία ότι αυτή η τελετουργία συμπλήρωνε το έγκλημα και ίσως και να είχε και μια συγγένεια με το ίδιο το έγκλημα. Εξισώνεται δηλαδή με αυτό και το ξεπερνά σε αγριότητα, παρομοιάζοντας το δήμιο με τον εγκληματία και τους δικαστές με δολοφόνους, ενώ ο ίδιος ο βασανιζόμενος παρουσιάζεται σαν ένα άτομο που προκαλεί οίκτο ή ακόμα και θαυμασμό.

Το σώμα, ο Φουκώ θεωρεί πως υπάγεται άμεσα σε ένα πολιτικό πεδίο: *“οι συσχετισμοί εξουσίας ασκούν πάνω του άμεσο έλεγχο το επενδύουν, το σημαδεύουν, το δαμάζουν, το βασανίζουν, το υποβάλλουν σε αναγκαστική εργασία, το υποχρεώνουν σε συμμετοχή σε τελετουργίες, απαιτούν από αυτό σήματα”*.¹⁵ Η πολιτική επένδυση του σώματος συνδέεται με την οικονομική του χρησιμοποίηση. Το σώμα μετατρέπεται σε χρήσιμη δύναμη, μόνο αν γίνει σώμα παραγωγικό και σώμα καθυποταγμένο.

“ Πρέπει, κοντολογίς, να δεχτούμε πως η εξουσία αυτή μάλλον ασκείται, παρά κατέχεται, πώς δεν είναι το αποκτημένο ή το διατηρημένο “προνόμιο” της κυρίαρχης τάξης, αλλά το συνολικό αποτέλεσμα των στρατηγικών της θέσεων – αποτέλεσμα που φανερώνει, και κάποτε μάλιστα ανανεώνει τη θέση εκείνων που κυριαρχούνται. Από την άλλη μεριά, η εξουσία αυτή δεν επιβάλλεται απλά και μόνο σαν υποχρέωση ή σαν απαγόρευση σ’ αυτούς που δεν την “κατέχουν”, τους περιβάλλει, τους χρησιμοποιεί σαν διάμεσο, στηρίζεται πάνω τους, ακριβώς όπως και αυτοί, στον αγώνα τους εναντίον της, στηρίζονται με τη σειρά τους στη λαβή που ασκεί πάνω τους. Τούτο σημαίνει ότι οι σχέσεις αυτές έχουν βαθιές τις ρίζες τους στα στρώματα της κοινωνίας, ότι δεν εντοπίζονται στις σχέσεις Κράτους και πολίτη, ή στα όρια των τάξεων, και ότι δεν αρκούνται να αντιγράφουν, στο επίπεδο των ατόμων, των σωμάτων, των κινήσεων και της συμπεριφοράς, τη γενικότερη μορφή του Νόμου ή της Κυβέρνησης. Τέλος δεν είναι μονοσήμαντες, προσδιορίζουν αναρίθμητα σημεία αναμέτρησης, εστίες αστάθειας, που η καθεμιά τους ενέχει κινδύνους σύγκρουσης, πάλης ή τουλάχιστον αναστροφής των

¹⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 35-36

¹⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 38

συσχετισμών των δυνάμεων. Η ανατροπή των "μικροεξουσιών" αυτών δεν υπακούει, λοιπόν, στον νόμο του "όλα ή τίποτα". Δεν είναι κεκτημένη μια για πάντα από έναν καινούργιο έλεγχο των μηχανισμών, ούτε και από μια νέα λειτουργία ή κατάλυση των θεσμών · αντίθετα, κανένα από τα εντοπισμένα επεισόδιά της δεν είναι δυνατό να εγγραφεί στην ιστορία παρά μονάχα εξαιτίας των αποτελεσμάτων που η ανατροπή αυτή επιφέρει σε ολόκληρο το πλέγμα όπου έχει παγιδευτεί¹⁶

Κατά το Φουκώ, η εξουσία στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες δε λειτουργεί ως μια ιδιότητα ή ως ένα εργαλείο μιας κυρίαρχης τάξης ή μιας ανώτατης αρχής. Επομένως δε μοιράζεται, ούτε καταλαμβάνεται, αλλά ασκείται ως μια στρατηγική. Η εξουσία, λοιπόν, δεν εκπορεύεται από μία κεντρική πηγή, δηλαδή ένα κράτος, αλλά ασκείται από αμέτρητα σημεία σε ένα παιγνίδι άνισων και μεταβαλλόμενων σχέσεων, που επηρεάζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις, τις οικογένειες, το σχολείο, τις κοινωνικές ομάδες και τους θεσμούς και διατρέχουν ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα.

"Λέγοντας εξουσία δεν εννοώ "την Εξουσία" ως σύνολο θεσμών και μηχανισμών που εξασφαλίζουν την υποταγή των πολιτών σ' ένα δοσμένο κράτος. Ούτε εννοώ με τη λέξη εξουσία, έναν τρόπο καθυπόταξης, που σε αντιδιαστολή με τη βία, έχει τη μορφή του κανόνα. Δεν εννοώ, τέλος, ένα γενικό σύστημα κυριαρχίας που ασκείται από ένα στοιχείο ή μια ομάδα πάνω σε μια άλλη, και που οι επενέργειές του διατρέχουν, χάρη σε μια αλληλουχία αντιδράσεων, ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Η ανάλυση με βάση την εξουσία δεν πρέπει να θέτει αξιωματικά, σαν αρχικά δεδομένα, την κυριαρχία του Κράτους, τη μορφή του νόμου ή τη σφαιρική ενότητα ενός εξουσιασμού, αυτές δεν είναι μάλλον παρά οι τελικές της μορφές. Με τον όρο εξουσία, νομίζω πώς πρέπει καταρχήν να εννοούμε το πλήθος των σχέσεων δύναμης που ενυπάρχουν στο χώρο όπου ασκούνται και είναι συστατικές της οργάνωσής τους, το παιγνίδι που μέσα από αδιάκοπους αγώνες και συγκρούσεις τις μεταμορφώνει, τις ενδυναμώνει, τις αντιστρέφει, τα στηρίγματα που αυτές οι σχέσεις δύναμης βρίσκουν αναμεταξύ τους έτσι που να σχηματίζουν αλυσίδα ή σύστημα, ή, αντίθετα, τις αναντιστοιχίες, τις αντιφάσεις που απομονώνουν τη μια από την άλλη, τις στρατηγικές τέλος, μέσα στις οποίες ενεργοποιούνται και που το γενικό τους σχέδιο ή η θεσμική τους

¹⁶

Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 39-40

*αποκρυστάλλωση υλοποιούνται στους κρατικούς μηχανισμούς, στη διατύπωση του νόμου, στις κοινωνικές ηγεμονίες*¹⁷

Ο Φουκώ, αντιλαμβάνεται το εξουσιαστικό φαινόμενο σαν ένα πλέγμα σχέσεων, συνεκτικό και ταυτόχρονα ευέλικτο, μέσα στο οποίο οι σχέσεις δύναμης ασκούνται προς διάφορες κατευθύνσεις, συναρθρώνονται μεταξύ τους, τροποποιούνται, ανακατανέμονται, με σκοπό, παρά τις όποιες αντιθέσεις, το όλο σύστημα να ανακτά την ισορροπία του.¹⁸ Στο δίκτυο αυτό εμπεριέχονται τόσο οι φορείς, όσο και τα αντικείμενα της εξουσίας. Ασκούν δράσεις τόσο οι κυρίαρχες, όσο και οι υποδεέστερες κατηγορίες. Επομένως, τα νήματα του δικτύου δεν κινούνται μονομερώς από τις ηγεμονικές συνιστώσες, αλλά σίγουρα αυτές πρωτίστως επωφελούνται και αναπαράγουν τις ηγεμονίες τους.

Σταθερή πεποίθηση του Φουκώ είναι ότι η ανάλυση της εξουσίας πρέπει να αρχίζει από το μικροεπίπεδο και όχι από τις καθολικές μορφές κυριαρχίας. Αυτή η ανάλυση διατυπώνεται ως μικροφυσική της εξουσίας. Μέσα από την ανίχνευση των πειθαρχικών διαδικασιών και των λεπτομερών ρυθμίσεων που εντοπίζονται πάνω στα άτομα, τα σώματά τους και τις συμπεριφορές τους, μπορούμε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο, σε συγκεκριμένες συγκυρίες, αναπτύσσονται ειδικές και ποικίλες διαχειριστικές τεχνικές της εξουσίας, όπως τα άσυλα και οι φυλακές, οι σεξουαλικές πρακτικές και τα πρότυπα ομορφιάς και υγείας.

1.2 Εξουσία, Γνώση, Τιμωρία

Συνεχίζοντας με την ανάλυση της έννοιας της εξουσίας, ο Φουκώ βλέπει σε αυτήν δύο διαστάσεις, μια αρνητική, νομική, απαγορευτική και καταπιεστική εξουσία, που ήταν ευρέως διαδεδομένη στην παράδοση του παρελθόντος και μια θετική, παραγωγική εξουσία, η οποία επιφέρει ηδονή και παράγει λόγο.¹⁹ Ο Φουκώ πιστεύει πως αν η εξουσία ήταν μόνο καταπιεστική και απαγορευτική, οι άνθρωποι δε θα υπάκουαν σε αυτήν. Αντίθετα, ο ίδιος την αντιμετωπίζει ως ένα παραγωγικό

¹⁷ Μπέτζελος (2012) σσ. 115-116

¹⁸ Μπέτζελος (2012) σσ. 118-120

¹⁹ Σαρίκας (1987) σ. 21

πλέγμα που καλύπτει ολόκληρη την κοινωνία και που ο ρόλος της δεν είναι η καταπίεση.²⁰

Αντικείμενο της μελέτης του ορίζει ο Γάλλος φιλόσοφος αυτούς, ακριβώς, τους θετικούς μηχανισμούς της εξουσίας. Κατά την άποψή του, αυτή η νομική και αρνητική λειτουργία της εξουσίας καλλιεργήθηκε από τη μοναρχία κατά τα χρόνια του Μεσαίωνα. Ο Φουκώ προβάλλει το αίτημα να απομακρυνθούμε από αυτήν την εξουσία του νόμου και της απαγόρευσης, επειδή αρνείται την ανθρώπινη υποκειμενικότητα, απαγορεύει την ελευθερία και διαστρεβλώνει την αλήθεια για τις κοινωνικές σχέσεις.²¹ Διατείνεται, επίσης, ότι τα φαινόμενα εξουσίας και οι σχέσεις που αναπτύσσονται με βάση αυτήν, δεν πηγάζουν αποκλειστικά από το κράτος ούτε περιορίζονται εντός του κρατικού μηχανισμού, διότι σε αυτές τις περιπτώσεις η εξουσία θα θεωρούνταν εξ ολοκλήρου καταπιεστική. Αυτό συμβαίνει, πρώτον, διότι το κράτος αδυνατεί να καταλάβει ολόκληρο το πεδίο των πραγματικών σχέσεων εξουσίας και δεύτερον, το κράτος λειτουργεί μόνο στη βάση των ήδη υπάρχουσών σχέσεων εξουσίας.

Κομβικό σημείο στη σκέψη του Φουκώ είναι η άρρηκτη σχέση των συστημάτων γνώσης και των σχέσεων εξουσίας. Η γνώση συνδέεται αναπόσπαστα με τα δίκτυα εξουσίας. Κατά το Φουκώ, είναι λανθασμένη η εντύπωση πως οι άνθρωποι, αρνούμενοι την εξουσία, γίνονται πιο σοφοί. Η εξουσία παράγει γνώση, οι αντιστάσεις δημιουργούν ρωγμές στην κυρίαρχη γνώση και συμβάλλουν στην παραγωγή νέας γνώσης.

“ Πρέπει μάλλον να δεχτούμε πως η εξουσία παράγει γνώση (και όχι μονάχα ευνοώντας την επειδή την εξυπηρετεί, ή εφαρμόζοντάς την επειδή της είναι χρήσιμη) πως εξουσία και γνώση άμεσα αλληλοεξαρτιούνται, πως δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς συσχετισμένη σύσταση ενός πεδίου γνώσης, ούτε και γνώση που να μην προϋποθέτει και να μην αποτελεί ταυτόχρονα σχέσεις εξουσίας. Οι σχέσεις αυτές “εξουσίας-γνώσης” δεν πρέπει λοιπόν να αναλύονται με αφετηρία ένα υποκείμενο γνώσης που θα ήταν ελεύθερο ή όχι σε σχέση με το σύστημα της εξουσίας, πρέπει αντίθετα να έχουμε υπόψη μας πως το υποκείμενο που κατέχει τη γνώση, τα αντικείμενα της γνώσης καθώς και οι διάφοροι τρόποι γνώσης, είναι αποτελέσματα θεμελιακών αλληλοεξαρτήσεων της εξουσίας – γνώσης και των ιστορικών τους

²⁰ Σαρίκας (1987) σ. 21

²¹ Σαρίκας (1987) σσ. 23 – 24

μεταλλαγών. *Κοντολογίς δεν είναι η δραστηριότητα του υποκειμένου της γνώσης εκείνη που παράγει μια γνώση, χρήσιμη ή ανυπότακτη στην εξουσία, αλλά η εξουσία – γνώση, οι διαδικασίες και οι αγώνες που εισχωρούν σ' αυτήν και την απαρτίζουν, αυτές καθορίζουν τις πιθανές μορφές και τα πιθανά πεδία της γνώσης*²²

Ο Φουκώ επιστρά ιδιαίτερα την προσοχή στα σύνθετα δίκτυα των συστημάτων πειθαρχίας και των τεχνολογιών ελέγχου, μέσω των οποίων ασκείται η εξουσία, στη σύγχρονη εποχή, και, κυρίως, μέσω των νέων επιστημονικών κλάδων της ιατρικής και της ψυχολογίας, αλλά και γενικά της εκπαίδευσης.²³ Επιπλέον, τονίζει ότι η σύγχρονη εξουσία των Δυτικών κοινωνιών δεν πρέπει να προσλαμβάνεται ως κατασταλτική και απαγορευτική, αλλά να προσεγγίζεται με βάση και τον παραγωγικό της χαρακτήρα και τις ενδεχόμενες θετικές πλευρές της παραγωγικής εξουσίας.

Οι τρεις γενικά κύριοι ιστορικοί τρόποι οργάνωσης της εξουσίας για την τιμωρία, υπήρξαν, ο ποινικός βασανισμός, η ανθρωπιστική αναμόρφωση και η ποινική εγκάθειρξη. Ο βασανισμός, ο οποίος συνδέεται με το μοναρχικό νόμο και την ηγεμονική εξουσία, είναι μια τιμωρία υπερβολικά βίαιη, δημόσια, τελετουργική και θεαματική. Η τεχνική αυτή συσχετίζει *“το είδος του σωματικού πλήγματος, την ποιότητα, την ένταση, τη διάρκεια της οδύνης με τη σοβαρότητα του εγκλήματος, την προσωπικότητα του εγκληματία, την κοινωνική τάξη των θυμάτων*”.²⁴ Ο τελετουργικός χαρακτήρας των βασανιστηρίων αποτελούσε ένδειξη ηγεμονικής δύναμης και απεκάλυπτε δημόσια τη σχέση εξουσίας από την οποία ο νόμος αντλούσε τη δύναμή του.²⁵ Ο στόχος εντούτοις του παραδειγματισμού μπορούσε να αντιστραφεί. Το θέαμα, ειδικά στην οριακή μορφή της εκτέλεσης, μπορούσε να προκαλέσει εξέγερση των μαζών, λόγω της συμπάθειάς τους στον παραβάτη.

Μέσα στη γενικότερη φρικαλεότητα που χαρακτήριζε τη δημόσια καταδίκη και την ομολογία του εγκλήματος που είχε διαπράξει ο ένοχος, η δικαστική πράξη έπρεπε να είναι ορατή σε όλους. Η επίδειξη αυτή της αλήθειας με τη δημόσια εκτέλεση των ποινών, είχε τον 18^ο αιώνα πολλές μορφές. Συγκεκριμένα, ο ένοχος αναγκάζεται να γίνει ο κήρυκας της ίδιας του της καταδίκης, γνωστοποιώντας και επιβεβαιώνοντας την αλήθεια αυτού που του προσάπτουν. Αυτό γινόταν με την

²² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 40-41

²³ Μπέτζελος (2012) σσ. 78 – 79

²⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ.49

²⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ .50

περιφορά του στους δρόμους, με πινακίδα κρεμασμένη στη ράχη ή στο στήθος του, με ανάγνωση της καταδικαστικής απόφασης και δημόσια ομολογία στην είσοδο των εκκλησιών, παρουσιάζοντας δημόσια το έγκλημά του και τη δικαστική απόφαση.²⁶

Στο ακρότατο όριο, η εκτέλεση του ενόχου θύμιζε θεατρική αναπαράσταση του εγκλήματος, μπροστά στο κοινό, και η δικαιοσύνη αναπαρίστανε το έγκλημα με τα βασανιστήρια, εκθέτοντας την πράξη του και ταυτόχρονα εκμηδενίζοντάς το με το θάνατο του ενόχου.²⁷ Όλη αυτή η επικοινωνία και αλληλεπίδραση αδικήματος, τιμωρίας, εκδίκησης και φρικαλεότητας, δεν ήταν απλά η συνέπεια ενός βάρβαρου νόμου, αλλά το αποτέλεσμα κάποιου συγκεκριμένου μηχανισμού της εξουσίας.²⁸ Η εξουσία αυτή προκειμένου να επιβάλει την τάξη, επιβεβαιώνεται ως μια ένοπλη εξουσία, όπου η ανυπακοή είναι πράξη εχθρική, αρχή εξέγερσης και δεν έχει ανάγκη να αποδείξει γιατί εφαρμόζει τους νόμους της, αλλά να καταδείξει ποιοι είναι οι εχθροί της και ποια δύναμη την απειλεί.

1.3 Από την κυρίαρχη εξουσία στις σχέσεις εξουσίας

Η εξουσία, σύμφωνα με το Φουκώ, δεν πρέπει να θεωρείται μια συμπαγής και ομοιογενής κυριαρχία ενός ατόμου ή μιας ομάδας που ασκείται απομονωμένα και ολοκληρωτικά πάνω σε άλλα άτομα ή σε άλλες ομάδες. Δεν εντοπίζεται ποτέ στο ένα ή στο άλλο μέρος, αλλά τα άτομα κυκλοφορούν στο εσωτερικό μιας αλυσίδας, όπου υφίστανται και ασκούν εξουσία. Είναι μια μηχανή η οποία δεν ανήκει σε κανέναν που να την κατέχει και στην οποία εμπλέκεται όλος ο κόσμος, τόσο εκείνοι που ασκούν την εξουσία όσο κι εκείνοι που την υπομένουν. Επομένως, οι σχέσεις εξουσίας είναι ευμετάβλητες, αναστρέψιμες και ασταθείς. Τα άτομα δεν είναι τα σημεία εφαρμογής της εξουσίας, αλλά φορείς της και στοιχεία συγκρότησής της. Δεν πρέπει να συλλαμβάνονται ως πολλαπλά και αδρανή υλικά πάνω στα οποία στερεώνεται η

²⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 60

²⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 62

²⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 76-77

εξουσία ή εναντίον των οποίων στρέφεται. Δε στέκονται δηλαδή απέναντι στην εξουσία, αλλά αποτελούν στοιχεία της.²⁹

Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει μια εξουσία ως εκδήλωση συναίνεσης, συγκατάθεσης, αποποίησης της ελευθερίας ή μεταβίβασης δικαιώματος, όπως συμβαίνει στο Λεβιάθαν του Χομπς. Συγκεκριμένα, η πολιτική φιλοσοφία του Χομπς προκύπτει ως αποτέλεσμα της "ανθρωπολογικής απαισιοδοξίας" του, καθώς η τοποθέτησή της απέναντι στην ανθρώπινη φύση είναι αρνητική. Ο άνθρωπος, σύμφωνα με το Χομπς, στην προ - κοινωνική του ή φυσική του κατάσταση, διαθέτει απεριόριστη ελευθερία, αλλά βρίσκεται σε καθεστώς φόβου και ανασφάλειας. Κίνητρο της συμπεριφοράς του είναι το προσωπικό του συμφέρον και το ένστικτο της αυτοσυντήρησής του. Το προσωπικό του όμως συμφέρον έρχεται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα των άλλων. Συγκεκριμένα, *"στη φύση του ατόμου διακρίνουμε τρεις πρωταρχικές αιτίες διαμάχης. Πρώτον, τον ανταγωνισμό, δεύτερον, τη δυσπιστία και τρίτον, τη δόξα. Κάθε άνθρωπος, είναι εχθρός κάθε άλλου ανθρώπου"*. Σε μια τέτοια κατάσταση, *"μόνο το υπέρτατο κακό έχει θέση, δηλαδή ο διαρκής φόβος και ο κίνδυνος του βίαιου θανάτου. Ο ανθρώπινος βίος είναι μοναχικός, ενδεής, βρωμερός, κτηνώδης και βραχύς"*.³⁰

Με αφετηρία, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου και της φύσης του, ο Χομπς καταλήγει στην αναγκαιότητα δημιουργίας μιας "πολιτικής κοινότητας". Για να επιτευχθεί αυτό, επανεισάγει στην πολιτική φιλοσοφία την έννοια της "σύμβασης". Πρόκειται για μία τεχνητή συμφωνία μεταξύ των ανθρώπων η οποία για να αποκτήσει διάρκεια και σταθερότητα προϋποθέτει μια "κοινή εξουσία", η οποία θα κατευθύνει τις πράξεις των ανθρώπων, προκαλώντας τους το φόβο της τιμωρίας. Όπως αναφέρει ο ίδιος, υπάρχει ένας και μοναδικός τρόπος να γίνει αυτό. *"Εξουσιοδοτώ αυτό το άτομο ή τη συνέλευση ατόμων και απεμπολώ το δικαίωμά μου να αυτοκυβερνώμαι υπό τον όρο ότι θα απεμπολήσεις και εσύ το ίδιο το δικαίωμά σου και θα εξουσιοδοτήσεις τις πράξεις σου κατά τον ίδιο τρόπο"*.³¹ Αφού γίνει αυτό, το πλήθος ενοποιείται σε ένα πρόσωπο που ονομάζεται "Πολιτική Κοινότητα" ή "Λεβιάθαν". Ο φορέας του προσώπου αυτού ονομάζεται "κυρίαρχος" και διαθέτει "κυρίαρχη εξουσία". Όλοι οι άλλοι, εκτός από αυτόν, είναι υπήκοοι. Κατά το Χομπς,

²⁹ Τρουλινού (1991) σ. 107

³⁰ Μεταξόπουλος (2006) σσ. 195-196

³¹ Μεταξόπουλος (2006) σ. 242

δύο τρόποι υπάρχουν για να αποκτήσει κάποιος κυρίαρχη εξουσία. Ο ένας είναι με φυσική βία και ο άλλος είναι με την αμοιβαία συμφωνία να υποταχθούν όλοι σε ένα άτομο ή συνέλευση.³²

Κατά την άποψη βέβαια του Φουκώ, η εξουσία έχει περισσότερο σχέση με τη διακυβέρνηση. Με τον όρο διακυβέρνηση εννοεί τον τρόπο διεύθυνσης της διαγωγής των ατόμων ή των ομάδων, όπου διαγωγή είναι η πράξη του να οδηγείς και να κατευθύνεις τους άλλους. Σχετικά με το ζήτημα της αλήθειας σε σχέση με την εξουσία, ο Φουκώ παρατηρεί το γεγονός ότι κάθε κοινωνία των σύγχρονων χρόνων υφίσταται σχέσεις εξουσίας που τη διαπερνούν και οι οποίες συνιστούν τελικά το κοινωνικό σώμα. Για να παγιωθούν αυτές οι σχέσεις και να επικρατήσουν χρειάζεται η παραγωγή και λειτουργία ενός λόγου αλήθειας. Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι είναι υποταγμένοι στην παραγωγή της αλήθειας μέσω της εξουσίας και δεν μπορούν να ασκήσουν εξουσία παρά μόνο μέσω της παραγωγής της αλήθειας. Ο Φουκώ θα πει ότι είμαστε σχεδόν αναγκασμένοι να παράγουμε την αλήθεια της εξουσίας που εμφανίζεται ως απαίτηση για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας μας. *“Πρέπει να λέμε την αλήθεια. Είμαστε αναγκασμένοι ή καταδικασμένοι να ομολογούμε ή να ανακαλύπτουμε την αλήθεια”*.³³

Ορίζει την αλήθεια ως *“το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές. Πρέπει να εννοηθεί σαν ένα σύστημα τακτοποιημένων τρόπων ενέργειας για την παραγωγή, ρύθμιση, διανομή, κυκλοφορία και λειτουργία των αποφάνσεων”*. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη θέση του Φουκώ, *“η αλήθεια δεν βρίσκεται έξω από την εξουσία ούτε της λείπει η εξουσία”*.³⁴ Η αλήθεια είναι προϊόν πολλών καταναγκασμών και ταυτόχρονα παράγει εξουσία.

1.4 Η τιμωρία

³² Μεταξόπουλος (2006) σ. 242

³³ Τρουλινού (1991) σσ. 101-102

³⁴ Σαρίκας (1987) σσ. 34-36

Ανατρέχοντας, στον *"Πρωταγόρα"* του Πλάτωνα εκφράζονται οι απόψεις του φιλοσόφου σχετικά με τη λειτουργία της ποινής σε μια ευνομούμενη πολιτεία, που σέβεται τα μέλη της ως έλλογα όντα. Θέλοντας να αποδείξει το διδακτό της αρετής, χρησιμοποιεί ως επιχείρημα τη συμπεριφορά του κράτους, όταν ένα μέλος του δε συμμορφώνεται με τους γενικά αποδεκτούς κανόνες της συμβίωσης και παρανομεί. Στην περίπτωση αυτή η πολιτεία το τιμωρεί, όχι για να εκδικηθεί το κακό που συνέβη, αλλά για να καταλάβει αυτό μέσω της τιμωρίας ότι η πράξη του αντίκειται στους νόμους. Με αυτόν τον τρόπο, η πολιτεία διδάσκει την αρετή και στον εγκληματία, ώστε αυτός να μην παρανομήσει ξανά, και στα υπόλοιπα μέλη της, στα οποία διακηρύσσει, μέσω των νόμων και της απειλής τιμωρίας, τις αρχές της, που πρέπει να γίνονται σεβαστές από όλους.

Η τιμωρία, κατά τον Πλάτωνα, έχει διττή λειτουργία. Από τη μια αποσκοπεί στην πρόληψη νέων αξιόποινων πράξεων από τον ίδιο τον εγκληματία και από την άλλη στην πρόληψη διάπραξης εγκλημάτων από το σύνολο των μελών της κοινωνίας. Η ποινή δεν αποκαθιστά μόνο τη διαταραχθείσα από το έγκλημα έννομη τάξη με την ικανοποίηση του αισθήματος δικαίου, αλλά προσανατολίζεται στο μέλλον και φιλοδοξεί να διδάξει την αρετή και το δίκαιο τόσο στο συγκεκριμένο άτομο ως μέλος της κοινωνίας, το οποίο επιχειρεί να κοινωνικοποιήσει και να διορθώσει, όσο και στο κοινωνικό σύνολο, το οποίο παραδειγματίζεται από την τιμωρία του εγκληματία.³⁵ Το μοντέλο αυτό του Πλάτωνα για το ρόλο της τιμωρίας σε μια έλλογη και δίκαιη κοινωνία συμφωνεί με τις σύγχρονες θεωρίες περί ποινής.

Από τα μέσα, λοιπόν, του 18^{ου} αιώνα αρχίζουν να γίνονται έντονες οι διαμαρτυρίες ενάντια στα βασανιστήρια, από φιλοσόφους, δικαστές και νομοθέτες, ώστε πολύ σύντομα το βασανιστήριο να θεωρείται κάτι το απαράδεκτο. Στην πραγματικότητα όμως, η αλλαγή του τρόπου αντιμετώπισης της τιμωρίας ήταν μια μεταστροφή από μια αιματηρή εγκληματικότητα, σε μια εγκληματικότητα οικονομικής απάτης. Ως βασικό σκοπό είχε την ανάπτυξη της παραγωγής και την αύξηση του πλούτου.³⁶ Οι λόγοι δηλαδή και οι συγκυρίες που γεννήθηκαν οι μεταρρυθμίσεις του 18^{ου} αιώνα δεν ήταν το αποτέλεσμα κάποιας ευαισθησίας, αλλά η ανάγκη μιας διαφορετικής πολιτικής απέναντι στο κοινωνικό σύστημα.

³⁵ Πλάτων (1992) σ. 99

³⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 104

Οι διάφορες ποινές που αποδίδονται σε κάποιον εγκληματία αρχίζουν να αλλάζουν μορφή και οι ποινές δεν υπολογίζονται πλέον σε σχέση με το έγκλημα που διέπραξε ο ένοχος, αλλά σε σχέση με την ενδεχόμενη επανάληψή του. Στόχος δηλαδή της τιμωρίας δεν είναι το συντελεσθέν παράπτωμα, αλλά η μελλοντική αναταραχή. Με αυτόν τον τρόπο, ο εγκληματίας δε θα είχε την επιθυμία να διαπράξει το έγκλημα, ενώ ταυτόχρονα θα σταματήσει να έχει μιμητές.

Μέσω των διαφόρων μεταρρυθμίσεων, λοιπόν, προτάθηκαν κάποιοι κανόνες που αφορούν ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, με κύριο σκοπό την κωδικοποίηση όλων των συμπεριφορών και τον περιορισμό της παρανομίας. Τώρα, η παράβαση δεν θα θεωρείται πλέον πως στρέφεται ενάντια στη θέληση του ηγεμόνα αλλά ενάντια στην ίδια την κοινωνία. Οι ποινές πρέπει να επιλέγονται επίσης με κριτήριο την επίδραση που ασκούν στη σκέψη εκείνων οι οποίοι δεν έχουν διαπράξει κάτι αξιόποιο. Η *“οικονομικά ιδανική ποινή είναι ελάχιστη γι’ αυτόν που την υφίσταται (και που δεσμώτης πια δεν μπορεί να υποτροπιάσει) και υπέρμετρη γι’ αυτόν που την φαντάζεται”*.³⁷ Για το Φουκό, η εντυπωσιακή αυτή ανάδυση του θεσμού της φυλακής συνδέεται αναπόσπαστα με την ανάπτυξη κανόνων της πειθαρχικής εξουσίας και με τη μετατροπή της σε *“γενικές φόρμουλες κυριαρχίας”*.

Συγκεκριμένα, ο πρώτος κανόνας, ο *“κανόνας της ελάχιστης ποσότητας”*, αναφέρεται στο έγκλημα αυτό το οποίο διαπράττεται επειδή αποφέρει ορισμένα πλεονεκτήματα. Αν συνδέαμε δηλαδή την ιδέα του εγκλήματος με την ιδέα ενός μειονεκτήματος που ξεπερνά τα πλεονεκτήματα, τότε το έγκλημα θα έπαυε να γοητεύει. Για να φέρει η τιμωρία το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, πρέπει η οδύνη που προκαλεί να ξεπερνά τα πλεονεκτήματα που ο ένοχος έχει αποκομίσει από το έγκλημά του.³⁸ Βάζοντας έτσι σε μια αναλογία την ποινή και το έγκλημα, εύκολα προκύπτει το συμπέρασμα ότι συμφέρει περισσότερο να αποφύγει κανείς την ποινή, παρά να ρισκινδυνεύσει το έγκλημα.

Στην περίπτωση του *“κανόνα του αποχρώντος ιδεαλισμού”*, αν το κίνητρο του εγκλήματος είναι το όφελος που προσδοκάται, η αποτελεσματικότητα της ποινής βρίσκεται στο μειονέκτημα που απορρέει από αυτήν. Αυτό που αποτελεί την οδύνη της ποινής, δεν είναι η αίσθηση της ηδονής, αλλά η ιδέα του πόνου και της δυσάρεσκείας. Η τιμωρία εδώ, δεν είναι απαραίτητο να χρησιμοποιήσει τόσο το

³⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 126

³⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 124

σώμα, όσο την αναπαράσταση, όπου μέσω της ανάμνησης ή του θεάματος ενός πόνου, μπορεί να εμποδιστεί η υποτροπή του εγκλήματος.

Με βάση, επίσης, τον "κανόνα των πλάγιων αποτελεσμάτων, η ποινή πρέπει να επηρεάζει εκείνους που δεν έχουν διαπράξει αδικήματα. Στον υπολογισμό των ποινών δηλαδή δεν είναι τόσο σημαντικό στοιχείο έρευνας ο ίδιος ο ένοχος, εκτός αν θεωρείται ύποπτος υποτροπής. Η παραδοξολογία αυτή βασίζεται στην τιμωρία που προτείνει ο Μπεκαρία στη θέση της θανατικής ποινής. Ο Μπεκαρία αντί για τη θανατική ποινή, προτείνει τα ισόβια δεσμά, υποστηρίζοντας ότι η οδύνη των δεσμών διαιρείται, για τον κατάδικο, σε τόσα κλάσματα όσα αντιστοιχούν στις στιγμές που του μένουν να ζήσει.

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στον "κανόνα της απόλυτης βεβαιότητας". Στην ιδέα του εγκλήματος και των ωφελημάτων που επιδιώκονται από αυτό, πρέπει να συνδεθεί η ιδέα μιας συγκεκριμένης τιμωρίας με όλα τα μειονεκτήματα που έχει σαν επακόλουθα. Βασική προϋπόθεση αυτού του κανόνα είναι η απόλυτη σαφήνεια των νόμων μιας κοινωνίας, έτσι ώστε κάθε μέλος της να μπορεί να διακρίνει τις εγκληματικές από τις ενάρετες πράξεις, καθώς επίσης η απάρνηση από το μονάρχη του δικαιώματος της απονομής χάριτος, ώστε η ισχύς που ενυπάρχει στην ιδέα της ποινής να μην αποδυναμώνεται από το ενδεχόμενο μιας τέτοιας παρέμβασης.³⁹

Επιπλέον, είναι πολύ σημαντικός ο "κανόνας της αποδεκτής αλήθειας", σύμφωνα με τον οποίο, είναι απαραίτητο να αποδειχτεί η πραγματικότητα του κακούργηματος με τρόπο σαφή και μέσα αποδεκτά από όλους. Η εξακρίβωση του εγκλήματος πρέπει να υπακούει στα γενικά κριτήρια κάθε αλήθειας και η δικαστική κρίση πρέπει να έχει ομοιογένεια με την έλλογη κρίση.⁴⁰ Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται χρήση μιας ολόκληρης αποδεικτικής διαδικασίας, έτσι ώστε να σχηματιστεί η ορθή αλήθεια και να εξαλειφτεί κάθε συσχετισμός ανάμεσα στις διαβαθμίσεις της υποψίας και στις διαβαθμίσεις της ποινής. Συνακόλουθα, ο κατηγορούμενος πρέπει να θεωρείται αθώος ως την τελική απόδειξη του εγκλήματός του.

Τέλος, για να μειωθούν όσο το δυνατόν περισσότερο οι παραβάσεις, θα πρέπει να προσδιοριστούν με τέτοια σαφήνεια και να ταξινομηθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε καμιά τους να μην μπορεί να διαφύγει την ποινική δίωξη. Απαιτείται, λοιπόν, ένας κωδικός εξονυχιστικός που να αποσαφηνίζει τα εγκλήματα και να ορίζει τις

³⁹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 126

⁴⁰ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 127-128

ποινές. Η προοπτική όμως μιας τέτοιας τιμωρίας που έχει καθολική σημασία, δεν επηρεάζει, κατά τον ίδιο τρόπο, όλα τα άτομα μιας κοινωνίας.⁴¹ Μαζί με την ανάγκη της ταξινόμησης των εγκλημάτων και των τιμωριών, προκύπτει και η ανάγκη της ατομικοποίησης των ποινών, ανάλογα με την ιδιαίτερη προσωπικότητα του ατόμου.

Η ιδέα της ποινής θα πρέπει να βρίσκεται βαθιά ριζωμένη στο νου του αδύναμου, έτσι ώστε να υπερνικά το αίσθημα που τον ωθεί στο έγκλημα. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, η συσχέτιση της ποινής και του εγκλήματος πρέπει να γίνεται πιο άμεση, ως προς την αναλογία και την εγγύτητα. Πρέπει, δηλαδή, η ποινή να αναλογεί όσο το δυνατόν περισσότερο στη φύση του εγκλήματος, ώστε ο φόβος της τιμωρίας να απομακρύνει το νου από την επικίνδυνη κατεύθυνση όπου τον οδηγούσε η ιδέα ενός επωφελούς εγκλήματος. Με αυτόν τον τρόπο, η τιμωρία παίρνει τη μορφή μιας φυσικής αλληλουχίας και δεν εμφανίζεται ως μια αυθαίρετη συνέπεια της ανθρώπινης εξουσίας.

1.5 Η ηπιότητα των ποινών

Η επιθυμία, λοιπόν, που καθιστά το έγκλημα ελκυστικό θα πρέπει να μειώνεται και ταυτόχρονα θα πρέπει να αυξάνεται η εντύπωση πως η ποινή είναι επίφοβη. Η παράσταση επομένως της ποινής και των μειονεκτημάτων της θα πρέπει να είναι εντονότερη από εκείνη του εγκλήματος και της γοητείας του.⁴² Πολύ σημαντικός παράγοντας εξέτασης και σύστασης μιας ποινής είναι και η διάρκεια εκτέλεσής της, η οποία συμβάλλει ουσιαστικά στην αποτελεσματικότητα της τιμωρίας. Μια μακροχρόνια περίοδος οδυνηρών στερήσεων θα μπορούσε να επηρεάσει πολύ περισσότερο τον ένοχο από ένα στιγμιαίο βασανιστικό πόνο.⁴³ Αναφέρει ο Μπεκαρία : *“η ελευθερία του ατόμου θριαμβεύει όταν οι ποινικοί νόμοι ορίζουν κάθε ποινή ανάλογα με την ιδιαίτερη φύση κάθε εγκλήματος. Τότε η αυθαιρεσία πάυει να υπάρχει. Η ποινή δεν εξαρτάται πια από την ιδιοτροπία του νομοθέτη, αλλά από τη φύση των πραγμάτων. Δεν είναι ο άνθρωπος που ασκεί βία πάνω στον άλλο άνθρωπο, αλλά η ίδια του η πράξη”*.⁴⁴

⁴¹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 129-130

⁴² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 143-144

⁴³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 146

⁴⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 157

Ο Μπεκαρία προάσπιζε την ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας ως αναφαίρετα δικαιώματα του ανθρώπου. Επίσης, ήταν ενάντιος σε κάθε τυραννική ποινή και αντιλαμβανόταν τον κόσμο ως μια πολιτεία όπου η δικαιοσύνη, η ελευθερία και η ισότητα, εξασφαλίζονται χωρίς τη θεική παρέμβαση. Επομένως η πολιτεία είναι ένας οργανισμός, ο οποίος για να είναι υγιής πρέπει να εξασφαλίζεται η ισορροπία των συστατικών του. Όταν υπάρχει η μονομέρεια, η κυριαρχία δηλαδή ενός συστατικού του "σώματος" της πολιτείας, τότε υπάρχει η μοναρχία και η ασθένεια : *"Υγεία είναι η ισονομία των συστατικών δυνάμεων του σώματος ενώ η μοναρχία η μονομερής δηλαδή κυριαρχία μιας απ' αυτές, σημαίνει αρρώστια"*. Η ασθένεια θεραπεύεται μόνον, όταν αποκατασταθεί η δημοκρατία εντός του σώματος της πολιτείας.⁴⁵

Οι νόμοι αποτελούν το φάρμακο έναντι της αδικίας, εντός της πολιτείας, και ο δικαστής είναι ο γιατρός της. Δεν υποτάσσεται πλέον η ανθρώπινη ύπαρξη στο δεσπότη, στον τύραννο και στην αυθεντία της θρησκείας, αλλά υπακούει στους νόμους. *"Δεν έχουμε πλέον να υποτασσόμεθα εις τυράννους, αλλά εις νόμους νομοθετημένους και κυρωμένους απ' όλον το γένος. Εις τα κριτήριά μας μέλλει του λοιπού να μας απολύη ή να μας καταδικάζη, όχι άνθρωπος, αλλ' αυτή του νόμου η απροσωπόληπτος φωνή"*. Η ποινή ως θεσμός έχει στόχο τη μείωση του εγκλήματος και την ηθική δικαίωση του θύματος. Ο θύτης στερείται την ελευθερία του, καθώς είναι αδύνατο να υπάρξει ατιμωρησία εντός της κοινωνίας : *"Ο φυσικός βίος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την έλλειψη περιορισμού της ελευθερίας, από την αυθαιρεσία και επομένως από την ατιμωρησία είναι βίος τυραννικός, δεν αρμόζει στους ανθρώπους"*.⁴⁶

Ωστόσο, η ποινή και ο εγκλεισμός δεν εξαναγκάζουν την ανθρώπινη ύπαρξη σε μεταμέλεια και αλλαγή συμπεριφοράς, αν η ίδια η ύπαρξη δεν αντιληφθεί την ευθύνη της έναντι των άλλων ανθρώπων, αλλά και αν δεν αντιληφθεί και η ίδια η κοινότητα την ευθύνη της για το σχεδιασμό των θεσμών. Για την ανθρώπινη ύπαρξη, η ανάληψη της ευθύνης και η πίστη στις δημοκρατικές αξίες αποτελούν ύψιστες αρετές. Αν, ωστόσο, θεωρηθεί η ποινή ως πειθαρχική μέθοδος, με σκοπό την εξόντωση του θύτη και τον ηθικό στιγματισμό του ως δείγμα εξουσίας παρά ως "θεραπεία" του πολιτικού σώματος, αυτό είναι καταδικαστέο. Η ζημία του θύτη δεν απαλείφει την αδικία που έχει διαπραχθεί εντός της ανθρώπινης κοινωνίας, η οποία

⁴⁵ Ξηρογιάννη (2007) σ. 299

⁴⁶ Ξηρογιάννη (2007) σ. 300

έχει ως στόχο την ηθική τελείωση και το σεβασμό της ύπαρξης. *“Εγίνοντο κατήγοροι και επρόσφεραν εις τον Θεόν της ευσπλαχνίας άλλους κρεουργούντες με βασανιστήρια θηριώδη, άλλους εξορίζοντες της πατρίδος και άλλων δημεύοντες τα υπάρχοντα”*.⁴⁷

Ο Διαφωτισμός προβάλλει την ανθρώπινη αξία και ένα ανώτερο ήθος, που απαρνείται τα στερεότυπα της θρησκείας, του δικαίου, του δεσποτισμού αλλά και που προασπίζει και την κοινωνία, που ζημιώθηκε από τις ενέργειες του εγκληματία. Ο Μπεκαρία εναντιώνεται στα βασανιστήρια και στον εγκλεισμό ως λύσεις, καθώς καταπατώνται η ελευθερία και η αξιοπρέπεια των ανθρώπων. Ο άνθρωπος που διαπράττει το έγκλημα δέχεται την τιμωρία από την κοινωνία και βιώνει τον τρόμο, χωρίς να μπορεί να διακρίνει την τιμωρία από την εκδίκηση λόγω της ρήξης του κοινωνικού συμφώνου. *“Αρκετοί δικηγόροι και δικαστές καθώς και η αναπτυσσόμενη κοινή γνώμη της εποχής του Μπεκαρία, άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι το βίαιο αλλά μη κανονικοποιημένο σωφρονιστικό σύστημα το οποίο βασιζόταν στην τιμωρία ως παραδειγματική και υπερβολική ανταπόδοση δεν ήταν απλώς απάνθρωπο, αλλά δεν έπαιζε καν έναν αποτελεσματικό αποτρεπτικό ρόλο κατά του εγκλήματος”*.⁴⁸

Επομένως διαφαίνεται η βαθιά ανθρωπιά της θεωρίας του Μπεκαρία, ο οποίος απορρίπτει την ποινή ως παντελή αφαίρεση της ασφάλειας, της ελευθερίας της ανθρώπινης υπάρξεως. Προτείνει μια πιο ανθρώπινη μεταχείριση του ατόμου και όχι τη χρήση βίας και την αντιμετώπισή του ως ασθενούς μέλους της κοινωνίας, η οποία οφείλει να τον δια φωτίσει και να τον κάνει γνώστη των αξιών της. Αυτό, βέβαια, δεν πραγματώνεται μέσω του φόβου και της απομόνωσης του εγκληματία, αλλά με την επανένταξή του εντός της κοινωνίας. *“Εις την φυλακήν εις τα δεσμά, εις αυτήν την αγχόνην ο εγκαλούμενος πρέπει να έχει πάντοτε την ασφάλειαν, ότι είναι ελευθέρας πολιτείας πολίτης ελεύθερος”*.

Ο βασανισμός του σώματος του εγκληματία αποτελεί μια ζοφερή τιμωρητική κατάσταση, που εκθέτει την ανθρώπινη ύπαρξη, αφού η τιμωρία αποτελεί ένα θέαμα με ανείπωτη φρίκη, που εκτελείται χωρίς οίκτο. Ο σωματικός πόνος, αλλά πολλές φορές και ο ψυχικός πόνος, καταλύουν την ανθρώπινη φύση. *“Το βασανισμένο κορμί, το διαμελισμένο, η φυλάκιση, η κάθειρξη, τα καταναγκαστικά έργα, το κάτεργο, η απαγόρευση διαμονής, η εκτόπιση, που όλα τους κατέχουν τόσο σημαντική θέση στα*

⁴⁷ Ξηρογιάννη (2007) σ. 301

⁴⁸ Ξηρογιάννη (2007) σ. 302

σύγχρονα ποινικά συστήματα είναι σωματικές ποινές.⁴⁹ Ο βασανισμός δεν αποτελεί, βέβαια, την πρόληψη του εγκλήματος, καθώς δεν αποκαλύπτεται η αλήθεια του εγκλήματος και δε γίνεται ο διαχωρισμός μεταξύ του εγκλήματος που πρέπει να τιμωρηθεί και της ποινής που επιβάλλεται από την κρατική εξουσία. Μέσω του εγκλεισμού πραγματώνεται, επομένως, μια μοναξιά επιτηρούμενη, όπου δεν υπάρχει ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά η απομόνωση του ανθρώπου από τον έξω κόσμο, με σκοπό τη διάκριση των κρατουμένων από τους νομοταγείς πολίτες.

Ο Μπεκαρία όμως δεν είχε σκοπό του την αντικατάσταση των βασανιστηρίων με τη φυλακή, αλλά πρότεινε ένα νόμο, που ίσχυε για όλους τους πολίτες, παρακάμπτοντας τον ηγεμόνα και αποκαθιστώντας την ισορροπία της κοινωνίας. *“ Η ποινή θέτει έναν επιπλέον περιορισμό και αποκαθιστά την ισορροπία των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που το έγκλημα έχει πλήξει”*. Η ποινή πρέπει, λοιπόν, να παρεμποδίζει το δράστη από τη διάπραξη νέων εγκλημάτων και να διορθώνει τη συμπεριφορά του. Ισχυριζόταν δε ο Μπεκαρία ότι η ποινή πρέπει να είναι ανθρωπινότερη και να επιδιώκεται ταχύτατα η απονομή της. *“ Γενικά η νομοθεσία πρέπει να είναι ήμερη και φιλόανθρωπη, να προσδιορίζεται με σαφήνεια από το νόμο εκ των προτέρων και κατά τρόπο γενικό...η ποινή πρέπει επίσης να επιδιώκεται ταχύτατα στην απονομή της”*.⁵⁰

Αμέσως παρακάτω, θα αναφερθούμε στην πειθάρχηση, καθώς και στους βασικούς στόχους του Πανοπτικού σχήματος του Μπένθαμ, ταυτόχρονη επιτήρηση και παρατήρηση, οι οποίοι βρήκαν στο ίδρυμα της φυλακής τη βέλτιστη υλοποίησή τους. Εκτός δηλαδή από χώρο κράτησης και στέρησης της ατομικής ελευθερίας, η φυλακή απετέλεσε και ένα μέρος, όπου η γνώση συγκεντρώνεται και εφαρμόζεται με επιδίωξη την αναμόρφωση και την “ομαλοποίηση”.

2

ΟΙ ΠΕΙΘΑΡΧΙΕΣ

⁴⁹ Ξηρογιάννη (2007) σ. 303

⁵⁰ Ξηρογιάννη (2007) σ. 304

2.1 Η κοινωνία τιμωρός

Στο ποινικό καθεστώς της κλασικής περιόδου μπορούμε, σύμφωνα με το Φουκώ, να βρούμε τέσσερις βασικές τακτικές επιβολής ποινών. Πρώτη είναι η εξορία, ο διωγμός, ο εκτοπισμός, η απέλαση εκτός των συνόρων, η απαγόρευση εισόδου σε ορισμένα μέρη, η καταστροφή οικιακής εστίας, η διαγραφή από τον τόπο γέννησης και η δήμευση περιουσίας, κινητής και ακίνητης. Στη συνέχεια, ακολουθεί η επιβολή αποζημίωσης, η εξαγορά, η μετατροπή της προκληθείσης ζημιάς σε εξοφλητέο χρέος και η μετατροπή της παράνομης πράξης σε οικονομική υποχρέωση. Τρίτη τακτική επιβολής ποινών είναι η διαπόμπευση, το σημάδεμα, ο τραυματισμός, ο ακρωτηριασμός, η εγχάραξη ουλής, η αποτύπωση σημαδιού στο πρόσωπο ή τον ώμο, η πρόκληση σωματικού μειονεκτήματος σε διακριτό σημείο και ο βασανισμός. Τέλος, είναι οι εγκλεισμοί, οι οποίοι χρησιμοποιούνται κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα και παραμένουν στο περιθώριο του ποινικού συστήματος, έστω κι αν μοιάζουν μεταξύ τους, τείνοντας όλο και περισσότερο να συγκλίνουν.⁵¹

Συγκεκριμένα, συναντάμε τον "εγκλεισμό - ενέχυρο" τον οποίο εφαρμόζει η δικαιοσύνη, κατά τη διάρκεια της προανάκρισης μιας ποινικής υπόθεσης, όπου ο πιστωτής μπορεί να φυλακιστεί έως την εξόφληση του χρέους του. Στην περίπτωση αυτή, ο "εγκλεισμός - ενέχυρο", αναφέρεται λιγότερο στην τιμωρία ενός παραπτώματος και περισσότερο στον έλεγχο του ατόμου. Άλλη περίπτωση εγκλεισμού είναι ο "εγκλεισμός - υποκατάστατο" ο οποίος επιβάλλεται σε κάποιον που δεν υπάγεται στη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων, είτε εξ αιτίας της φύσης των παραπτωμάτων του, τα οποία εμπίπτουν μόνο στην τάξη του κώδικα ηθικής ή συμπεριφοράς, είτε από προνόμια που του παρέχει ο νόμος.⁵² Για παράδειγμα τα εκκλησιαστικά δικαστήρια που, από το 1629 δεν έχουν πλέον την αρμοδιότητα να εκδίδουν ποινές φυλάκισης, μπορούν να διατάξουν τον ένοχο να αποσυρθεί σε μοναστήρι.

Από τη στιγμή όμως που τέθηκε σε εφαρμογή η οργάνωση της ποινής του εγκλεισμού, έγινε και αντικείμενο των πιο βίαιων κριτικών. Κριτικές που βασίστηκαν σε θεμελιώδεις αρχές, αλλά και στις δυσλειτουργίες που θα μπορούσε η φυλακή να εισάγει στο ποινικό σύστημα και στην κοινωνία είναι οι εξής. Πρώτα – πρώτα, η

⁵¹ Foucault (1989) σ. 3

⁵² Foucault (1989) σ. 4

φυλακή εμποδίζει τη δικαστική εξουσία να ελέγξει και να εξακριβώσει την εφαρμογή των ποινών. Επιπλέον, αναμειγνύοντας η φυλακή κατάδικους τόσο διαφορετικούς και απομονωμένους μεταξύ τους, τους καθιστά μια ομοιογενή κοινότητα εγκληματιών, η οποία παραμένει εκτός αυτού, αλληλέγγυα. Έτσι, η φυλακή κατασκευάζει έναν πραγματικό στρατό εσωτερικών εχθρών.

Δίνοντας, επίσης, στους κατάδικους ένα καταφύγιο, τροφή, ρούχα ή ακόμα και δουλειά, η φυλακή επιφυλάσσει γι' αυτούς πεπρωμένο μερικές φορές καλύτερο ακόμα και από εκείνο των εργατών. Όχι μόνον δεν μπορεί να τους αποτρέψει από την εγκληματικότητα, αλλά αντίθετα τους προτρέπει προς αυτήν. Τέλος, από τη φυλακή βγαίνουν άνθρωποι των οποίων οι έξεις και η ατίμωση που τους χαρακτηρίζουν καταλήγουν τελικά στην εγκληματικότητα. Αμέσως, λοιπόν, η φυλακή καταδικάζεται, καθώς κατασκευάζει εκείνους που η ίδια η δικαιοσύνη θα στείλει ή θα ξαναστείλει στη φυλακή.⁵³

Σε αυτές τις κριτικές, τρεις ήταν οι διαδοχικές απαντήσεις που δόθηκαν. Πρώτον, η επινόηση μιας εναλλακτικής λύσης η οποία θα διατηρεί τα θετικά αποτελέσματα της φυλακής, το διαχωρισμό δηλαδή των εγκληματιών και την τοποθέτησή τους εκτός κοινωνικού συνόλου και ταυτόχρονα θα καταργεί τις επικίνδυνες επενέργειες. Δεύτερον, η μεταρρύθμιση της εσωτερικής λειτουργίας της φυλακής θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένας θεσμός πρόληψης και επανένταξης, καθώς και ως ένας σωφρονιστικός μηχανισμός, ο οποίος θα περιλαμβάνει την απομόνωση των κρατουμένων και την ηθικοποίησή τους μέσω της εργασίας, της εκπαίδευσης, της θρησκείας και των ανταμοιβών.

Τέλος, απόδοση ανθρωπολογικής υπόστασης στο σωφρονιστικό κύκλο, αντικατάσταση δηλαδή της "επιστήμης των φυλακών", η οποία καθόριζε τις αρχιτεκτονικές, διοικητικές και παιδαγωγικές αρχές ενός θεσμού που "σωφρονίζει", με ψυχοπαθολογικές, ψυχιατρικές, ψυχαναλυτικές και κοινωνιολογικές αναλύσεις που θα θέσουν το ερώτημα σχετικά με το αν η φυλακή αποτελεί όντως την πλέον κατάλληλη λύση για την καλύτερη δυνατή αντιμετώπιση του προβλήματος.⁵⁴

Η πλειοψηφία των μεταρρυθμιστών, ξεκινώντας από τον Μπεκαρία, επιδίωξαν να ορίσουν την έννοια του εγκλήματος και την αναγκαιότητα της τιμωρίας, με αφετηρία αποκλειστικά και μόνο το συμφέρον της κοινωνίας ή την ανάγκη

⁵³ Foucault (1989) σ. 5

⁵⁴ Foucault (1989) σ. 6

προάσπισής της. Ο εγκληματίας πλήττει πάνω από όλα την κοινωνία, καταλύοντας την κοινωνική συνοχή. Βέβαια, πολύ πριν από τη "γέννηση" της φυλακής, πολύ διαφορετικά ποινικά μοντέλα κάνουν την εμφάνισή τους. Πρώτο μοντέλο ήταν αυτό που προστάζει την ατίμωση. Η ατίμωση είναι η άμεση και αυθόρμητη αντίδραση της κοινής γνώμης, ποικίλλει ανάλογα με την κοινωνία, έχει διαβαθμίσεις αντίστοιχες με τη νοσηρότητα του εγκλήματος, μπορεί να ανακληθεί με δημόσια αποκατάσταση και τέλος, προσβάλλει μόνο τον ένοχο. Πρόκειται, λοιπόν, για μια ποινή που προσαρμόζεται στο έγκλημα, χωρίς να χρειάζεται τη συγκατάθεση κάποιου κώδικα ή δικαστηρίου και χωρίς να κινδυνεύει να ανατραπεί από κάποια πολιτική εξουσία.

Ένα άλλο μοντέλο που εφαρμόστηκε από τα προγράμματα των μεταρρυθμίσεων, αφορά το νόμο της ανταπόδοσης, το "οφθαλμών αντί οφθαλμού". Επιβάλλοντας στον ένοχο τιμωρία ίδιας μορφής και ίδιας βαρύτητας με το έγκλημα, εξασφαλίζεται τόσο μια ποινή με διαβαθμίσεις όσο και η σωστή αναλογία προς το εκάστοτε έγκλημα. Η ποινή παίρνει τη μορφή μιας αντεπίθεσης και, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή θα είναι άμεση και ακαριαία, αναιρεί σχεδόν αυτομάτως τα προσδοκώμενα οφέλη που θα ανέμενε ο παραβάτης, καθιστώντας το έγκλημα άχρηστο. Τη βρίσκουμε επίσης υπό μορφή "ηθικής ανταπόδοσης", τιμωρία του εγκλήματος όχι ανταποδίδοντας τις επενέργειές του, αλλά στρεφόμενη προς τις αφορμές και τα ηθικά ελαττώματα που υπήρξαν αίτια του.

Τέλος, το τρίτο μοντέλο, είναι η μετατροπή της δουλείας προς όφελος της κοινωνίας. Μια τέτοια ποινή επιδέχεται διαβαθμίσεων, ως προς την ένταση και τη διάρκειά της, ανάλογα με τη ζημία που προκάλεσε στο σύνολο. Συνδέεται με το παράπτωμα μέσω του συμφέροντος που έχει πληγεί.⁵⁵ Βεβαίως, σε όλα αυτά τα σχέδια η φυλακή συχνά εμφανίζεται ως μία από τις πιθανές ποινές, είτε ως προϋπόθεση των καταναγκαστικών έργων, είτε ως ποινή ανταπόδοσης για όσους προσέβαλαν την ελευθερία των άλλων. Όμως δεν εμφανίζεται ως γενική μορφή των ποινών, ούτε ως προϋπόθεση ψυχολογικής και ηθικής αναμόρφωσης του εγκληματία. Κατά τα πρώτα έτη του 19^{ου} αιώνα μόνο, θα συναντήσουμε θεωρητικούς που θα προσδώσουν στη φυλακή αυτό το ρόλο. *"Ο εγκλεισμός αποτελεί την κατεξοχήν ποινή των πολιτισμένων κοινωνιών. Η πρόθεσή της είναι ηθική όταν συνοδεύεται από την υποχρέωση εργασίας"* (P. Rossi, 1829).

⁵⁵ Foucault (1989) σ. 8

2.2 Η πειθαρχική κατανομή: “κελιά”, “θέσεις”, “σειρές”

Οι πειθαρχίες εξελίχθηκαν τον 18^ο αιώνα και είναι διαφορετικές από τη δουλεία, μια και δε βασίζονται σε μια σχέση ιδιοποίησης των σωμάτων. Είναι διαφορετικές επίσης από την υπηρετικότητα που είναι μια σχέση μαζικής και θεσπισμένης κυριαρχίας, με την μορφή της βούλησης του αφέντη και που αφορά όχι τόσο τις δραστηριότητες του σώματος, όσο τα προϊόντα της εργασίας. Τέλος, είναι διαφορετικές από τον ασκητισμό και τις πειθαρχίες οι οποίες εξασφαλίζουν την εγκατάλειψη, παρά την αύξηση της χρησιμότητας.⁵⁶

Η πειθαρχία κατασκευάζει σώματα εξασκημένα και “πειθήνια”, διασπά τη δύναμη του σώματος και από τη μία τη μετατρέπει σε “επιδεξιότητα”, ενώ από την άλλη αντιστρέφει τη δύναμη και τη μετατρέπει σε σχέση αυστηρής υποταγής. *Αν η οικονομική εκμετάλλευση, αναφέρει ο Φουκώ, διαχωρίζει την εργασιακή δύναμη από το προϊόν της εργασίας, ο πειθαρχικός καταναγκασμός στερεώνει μέσα στο σώμα τον τυραννικό δεσμό ανάμεσα σε μια αυξημένη επιδεξιότητα και σε μια μεγαλύτερη δυνάστευση.*⁵⁷

Η πειθαρχία αρχίζει πρώτα από όλα σε μια κατανομή των ατόμων στο χώρο. Για το λόγο αυτό εφαρμόζονται διάφορες τεχνικές. Αρχικά απαιτείται η περίφραξη, ο καθορισμός δηλαδή ενός χώρου διαφορετικού από τους άλλους, ενός χώρου περιχαρακωμένου. Εδώ συμπεριλαμβάνονται τα κολέγια, οι στρατώνες και τα εργοστάσια. Τα πειθαρχικά συστήματα όμως χρησιμοποιούν το χώρο με τρόπο πιο επιτήδειο. Σύμφωνα με την αρχή της στοιχειώδους εντόπισης ή “δικτύωσης”, το κάθε άτομο τοποθετείται σε μια θέση. Αποφεύγονται έτσι οι ομαδοποιήσεις και ο πειθαρχικός χώρος τείνει να διαιρείται σε τόσα τεμάχια όσα είναι και τα σώματα που πρέπει να κατανεμηθούν. Απαγορεύεται, επίσης, η ανεξέλεγκτη εξαφάνιση των ατόμων, οι άτακτες μετακινήσεις τους και η επικίνδυνη συναδέλφωσή τους, ως μια τακτική αντιλιποταξίας και αντισυσπείρωσης. Κάθε στιγμή οφείλουν να

⁵⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 183- 184

⁵⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 185

επισημαίνονται οι απουσίες, να διακόπτονται οι περιττές επικοινωνίες και η συμπεριφορά του καθενός πρέπει να αξιολογείται.⁵⁸

Στην πειθαρχία, επίσης, τα στοιχεία είναι εναλλάξιμα μεταξύ τους, αφού το καθένα τους καθορίζεται από τη θέση που κατέχει σε μια σειρά και από την απόσταση που το χωρίζει από τα άλλα.⁵⁹ Μονάδα εδώ δεν αποτελεί το έδαφος ούτε ο τόπος, αλλά η θέση στη σειρά. Η πειθαρχία εξατομικεύει τα σώματα, ορίζοντας τον τόπο τους, χωρίς να τα ριζώνει σε αυτόν, αλλά τα κατανέμει και τα κάνει να κυκλοφορούν μέσα σε ένα δίκτυο σχέσεων.⁶⁰ Στη σχολική διάταξη, για παράδειγμα, κάθε μαθητής, ανάλογα με την ηλικία του, τις επιδόσεις και τη διαγωγή του, μετατοπίζεται αδιάκοπα σε θέσεις, που άλλες είναι ιδεατές και δηλώνουν μια ιεραρχία γνώσης ή ικανοτήτων και άλλες ερμηνεύουν με τρόπο υλικό την κατανομή αυτή των αξιών και των ικανοτήτων, μετατρέποντας έτσι το σχολικό χώρο σε μηχανή επιτήρησης, ιεράρχησης και ανταμοιβής.

Οργανώνοντας, λοιπόν, η πειθαρχία αυτές τις "θέσεις", διαμορφώνει χώρους λειτουργικούς και ιεραρχικούς, οι οποίοι εξασφαλίζουν την παγίωση και καταδεικνύουν αξίες. Οι θέσεις αυτές είναι χώροι πραγματικοί, αλλά και ιδεατοί, αφού πάνω σε αυτή τη διευθέτηση προβάλλονται χαρακτηρισμοί, αξιολογήσεις και ιεραρχίες. *"Η πρώτη μεγάλη επιχείρηση της πειθαρχίας είναι, επομένως, η σύνθεση "πλαστικών εικόνων" που μετατρέπουν τις συγκεχυμένες, ανώφελες ή επικίνδυνες μάζες σε φρόνιμες και τακτικές πολλαπλότητες".*⁶¹

2.3 Ο πειθαρχικός χρόνος

Επιπλέον, υπάρχει μια χρονική ρύθμιση των πράξεων, ένα "πρόγραμμα" το οποίο εξασφαλίζει τη διαμόρφωση της ίδιας της πράξης, ελέγχοντας τη συμπεριφορά του ατόμου. Ο πειθαρχικός χρόνος εισχωρεί στο σώμα και μαζί με αυτόν όλοι οι

⁵⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 180-190

⁵⁹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 192-193

⁶⁰ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 194

⁶¹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 196

εξονυχιστικοί έλεγχοι της εξουσίας. Από εδώ προκύπτει η συσχέτιση του σώματος και της χειρονομίας. Ο πειθαρχικός έλεγχος δε διδάσκει απλώς μια σειρά χειρονομιών, αλλά επιβάλλει την καλύτερη δυνατή σχέση ανάμεσα σε μια χειρονομία και στην ολική στάση του σώματος. *“Ένα καλά πειθαρχημένο σώμα αποτελεί το λειτουργικό πλαίσιο και της παραμικρής ακόμα κίνησης”*.⁶²

Η πειθαρχία οργανώνει μια όχι αρνητική αλλά θετική οικονομία γύρω από την προγραμματισμένη απασχόληση. Σε αντίθεση δηλαδή με μια αρχή μη οκνηρίας, προβάλλει την αρχή μιας αυξανόμενης χρησιμοποίησης του χρόνου. Ο χρόνος κατακερματίζεται και εντατικοποιείται η χρήση και της παραμικρής στιγμής, έτσι ώστε να επιτευχθεί το ιδανικό σημείο, όπου το ανώτατο όριο ταχύτητας φτάνει στο ανώτατο όριο αποτελεσματικότητας. Οι πειθαρχίες, επομένως, και η κατάταξη των διαδοχικών δραστηριοτήτων σε “σειρές” θα επιτρέψουν στην εξουσία να περιζώσει τη διάρκεια.⁶³ Δίνεται δηλαδή με αυτόν τον τρόπο η δυνατότητα ενός εξονυχιστικού ελέγχου και μιας τακτικής παρέμβασης σε κάθε χρονική στιγμή, η δυνατότητα χαρακτηρισμού και χρήσης των ατόμων, ανάλογα με το επίπεδό τους στις σειρές που διανύουν, και η δυνατότητα συσσώρευσης του χρόνου και των δραστηριοτήτων σε ένα τελικό αποτέλεσμα που αντιπροσωπεύει την τελειωτική ικανότητα ενός ατόμου.

Η πειθαρχία εντούτοις, δεν είναι απλώς μια τέχνη κατανομής των σωμάτων, απόσπασης και σώρευσης του χρόνου, αλλά και σύνθεσης των δυνάμεων για την απόκτηση ενός μηχανισμού που τα αποτελέσματά του θα μεγιστοποιούνται χάρη στη μελετημένη συναρμογή των στοιχειωδών κομματιών που τον αποτελούν. Η ανδρεία ή η δύναμή του σώματος παύουν να είναι οι κυριότερες μεταβλητές και περισσότερο μετράει η θέση, η τακτικότητα και η σωστή σειρά. Το σώμα αρχίζει έτσι να αποτελεί εξάρτημα μιας πολυτμηματικής μηχανής και η πειθαρχία κατασκευάζει μιαν ατομικότητα οργανική, αλλά και συνδυαστική, χάρη στη σύνθεση των δυνάμεων.

“Η πολιτική ως τεχνική της εσωτερικής ειρήνης και τάξης, επεδίωξε να χρησιμοποιήσει το σύστημα του τέλειου στρατού, της πειθαρχημένης μάζας, της υπάκουης και χρήσιμης στρατιωτικής μονάδας, του συντάγματος στο στρατόπεδο ή στα πεδία, στα γυμνάσια και στις ασκήσεις”. “Οι ιστορικοί των ιδεών αποδίδουν εύκολα το όραμα μιας τέλειας κοινωνίας στους φιλοσόφους και στους νομομαθείς του 18^{ου} αιώνα. Ωστόσο, υπήρξε και ένα στρατιωτικό όραμα της κοινωνίας, το οποίο είχε ως πλαίσιο

⁶² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 201

⁶³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 206-208

αναφοράς όχι τη φυσική κατάσταση του ανθρώπου αλλά τα επιμελώς υποταγμένα γρανάζια μιας μηχανής, όχι το πρωταρχικό συμβόλαιο αλλά τους μόνιμους καταναγκασμούς, όχι τη θέληση του συνόλου αλλά την αυτόματη υπακοή”.⁶⁴

Η πειθαρχική εξουσία, επομένως, δεν αλυσοδένει τις δυνάμεις για να τις καθυποτάξει. Με την εκγύμναση προσπαθεί να τις συνάψει με τέτοιο τρόπο ώστε να τις πολλαπλασιάσει και να τις χρησιμοποιήσει. “είναι η ειδική τεχνική μιας εξουσίας που πορίζεται τα άτομα και ως αντικείμενα και ως όργανα για την άσκησή της. Δεν πρόκειται για μια θριαμβευτική εξουσία που, βασιζόμενη στην ίδια την υπερβολή της, μπορεί να έχει εμπιστοσύνη στην ανώτερη δύναμή της, αλλά για μιαν εξουσία σώφρονα, καχύποπτη, που λειτουργεί σύμφωνα με μιαν υπολογισμένη αλλά μόνιμη οικονομία”⁶⁵,

2.4 Η κανονικοποίηση

Η άσκηση της πειθαρχίας προϋποθέτει, ωστόσο, συγκεκριμένες τεχνικές οπτικής παρακολούθησης, όπου μέσω της επιβολής εξουσίας καθιστούν απόλυτα ορατούς εκείνους που επιτηρούνται. Βλέμματα που παρατηρούν χωρίς να γίνονται αντιληπτά, “μια αφανής τέχνη του φωτός και του ορατού, αναφέρει ο Φουκώ, προετοίμασε μια καινούρια γνώση του ανθρώπου, μέσα από τεχνικές για την καθυπόταξη και την εκμετάλλευσή του”.⁶⁶ Στους εργατικούς οικισμούς, στα νοσοκομεία, στα άσυλα, στις φυλακές και στα παιδαγωγικά ιδρύματα οργανώνονται ιεραρχημένες επιτηρήσεις, οι οποίες ελέγχουν τη συμπεριφορά των ατόμων, “αναμορφώνοντάς” τους.

Από τα πειθαρχικά αυτά ιδρύματα θα εκπηγάσει μια μηχανοδομή ελέγχου που θα λειτουργεί ως μικροσκόπιο της διαγωγής. Χάρη στην επέκταση της ιεραρχημένης, συνεχούς και λειτουργικής επιτήρησης, η πειθαρχική εξουσία γίνεται ένα σύστημα ολοκληρωμένο και εσωτερικά συνδεδεμένο με την οικονομία και τους στόχους του μηχανισμού αυτού. Η εξουσία, στην ιεραρχημένη πειθαρχική επιτήρηση, δε μεταβιβάζεται σαν ιδιοκτησία, αλλά λειτουργεί σαν “μηχανοδομή” όπου ολόκληρο το σύστημα είναι εκείνο που παράγει εξουσία και κατανέμει τα άτομα. Είναι επίσης

⁶⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 220-221

⁶⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 227

⁶⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 228

απόλυτα αδιάκριτη, αφού ελέγχει αδιάκοπα τα πάντα, αλλά και απόλυτα διακριτική, διότι λειτουργεί κατά μεγάλο μέρος βουβά και σιωπηρά. *“Χάρη στις τεχνικές της επιτήρησης, η “φυσική” της εξουσίας, η επίδραση στο σώμα, πραγματοποιούνται σύμφωνα με τους νόμους της οπτικής και της μηχανικής, σύμφωνα με ένα ολοκληρωμένο σύστημα από χώρους, γραμμές, οθόνες, δέσμες, βαθμίδες, και χωρίς να καταφεύγει, θεωρητικά τουλάχιστον, στην υπέρβαση, στον καταναγκασμό ή στη βία”*.⁶⁷

Στο εργαστήριο, στο σχολείο, στο στρατό υφίσταται ένα “μικροσύστημα ποινών” για το χρόνο, τη δραστηριότητα, τη συμπεριφορά, το λόγο και το σώμα. Ταυτόχρονα χρησιμοποιούνται ως τιμωρίες μια σειρά μεθόδων, από την ελαφριά σωματική τιμωρία μέχρι ορισμένες στερήσεις και ταπεινώσεις.⁶⁸ Εκείνο που εμπίπτει στην αρμοδιότητα του πειθαρχικού ποινικού συστήματος είναι η μη τήρηση ή η παράβλεψη του κανόνα, η μη συμμόρφωση και ο περιορισμός των παρεκτροπών, εφόσον οφείλει να είναι επανορθωτική. Επιπλέον, στην πειθαρχία η τιμωρία είναι ένα κομμάτι του διττού συστήματος ανταμοιβή - κύρωση. Οι συμπεριφορές και οι επιδόσεις εκτιμώνται με βάση τις δύο αντίθετες αξίες του καλού και του κακού.

Ο ρόλος της κατανομής, σύμφωνα με τη θέση ή με το βαθμό, είναι διπλός. Καταγράφει εκτροπές, ιεραρχεί προσόντα ή αρμοδιότητες, αλλά και τιμωρεί ή ανταμείβει.⁶⁹ Η πειθαρχία ανταμείβει μόνο με το σύστημα της προαγωγής σε βαθμό, ενώ τιμωρεί με την υποβίβαση και την καθαίρεση. Η τέχνη της τιμωρίας στο καθεστώς της πειθαρχικής εξουσίας, δε στοχεύει στον εξίλασμό ούτε ακριβώς στην καταστολή. Αντιθέτως, ανάγει τις πράξεις, τις επιδόσεις, τις συμπεριφορές σε ένα σύνολο που αποτελεί πεδίο σύγκρισης και χώρος διαφοροποίησης.

2.5 Κοινωνία επιτήρησης

Η κοινωνία επιτήρησης, σύμφωνα με το Φουκώ, συνδυάζει τις τεχνικές της ιεραρχίας που επιτηρεί και εκείνες της κύρωσης που “κανονικοποιεί”. Πρόκειται δηλαδή για μια επιτήρηση που επιτρέπει το χαρακτηρισμό, την ταξινόμηση και την τιμωρία. Κατά το φιλόσοφο, γίνεται συχνά λόγος για την ιδεολογία που φέρουν μαζί τους οι “επιστήμες” του ανθρώπου. *“Μήπως όμως η ίδια τους η τεχνολογία, το μικρό*

⁶⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 236

⁶⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 237

⁶⁹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 240

τούτο λειτουργικό σχήμα, το τόσο πλατιά διαδεδομένο, από την ψυχιατρική ως την παιδαγωγική, από την διάγνωση των ασθενειών ως την μίσθωση των εργατικών χεριών, η τόσο οικεία αυτή μέθοδος της εξέτασης δεν ενεργοποιεί - στο εσωτερικό ενός και μόνο μηχανισμού - σχέσεις εξουσίας που επιτρέπουν την λήψη και τη σύσταση γνώσεων; Η πολιτική περίζωση δεν γίνεται απλά και μόνο στο επίπεδο της συνείδησης, των παραστάσεων και των υποθετικών μας γνώσεων, αλλά στο επίπεδο αυτού που καθιστά μια γνώση εφικτή".⁷⁰

Εκτός από ένα πεδίο παρατήρησης, τα άτομα εγκαθίστανται ταυτόχρονα σε ένα δίκτυο, σε μια "εξουσία εγγράφων" η οποία ελέγχει το άτομο και τη διαγωγή του. Στα πειθαρχικά έγγραφα όλα αυτά τα στοιχεία συσχετίζονται, ταξινομούνται, σχηματίζονται κατηγορίες και καθορίζονται κανόνες. Η εξέταση, χάρη στο σύστημα αυτό γραπτής κατάταξης, επιτρέπει τη συγκρότηση του ατόμου ως αντικειμένου που μπορεί να περιγραφεί και να αναλυθεί, και από την άλλη τη συγκρότηση ενός συγκριτικού συστήματος που επιτρέπει την μέτρηση ολικών φαινομένων, την περιγραφή ομάδων και το χαρακτηρισμό συλλογικών γεγονότων.

Όλες αυτές οι τεχνικές, αναφέρει ο Φουκώ, επέτρεψαν το "επιστημολογικό "ξέφραγμα" των επιστημών του ανθρώπου". Με την ιστορική εμφάνιση των "κλινικών" επιστημών το άτομο εισάγεται στο πεδίο της γνώσης και των πειθαρχικών μέσων, καθώς και στο σχηματισμό ενός νέου είδους εξουσίας πάνω στα σώματα, τις χειρονομίες και τις συμπεριφορές.⁷¹ Τα πειθαρχικά συστήματα, σύμφωνα με το Φουκώ, προσδιορίζουν τη στιγμή όπου συντελείται μια "αναστροφή του πολιτικού άξονα της εξατομίκευσης". Σε προηγούμενες κοινωνίες, όσο περισσότερο είναι κανείς κάτοχος ισχύος, τόσο περισσότερο ξεχωρίζει εκεί ως άτομο, με τελετουργίες, λόγους, δεσμούς υποταγής και κυριαρχίας. Αντίθετα, σε ένα πειθαρχικό καθεστώς, όσο η εξουσία γίνεται πιο ανώνυμη, τόσο εκείνοι πάνω στους οποίους ασκείται τείνουν να εξατομικεύονται εντονότερα.

Στη διάρκεια του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, λοιπόν, οι πειθαρχικοί θεσμοί πολλαπλασιάζονται και επεκτείνονται σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, διαμορφώνοντας, όπως αναφέρει ο Φουκώ, την "πειθαρχική κοινωνία".⁷² Επιπλέον, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί δείχνουν μια τάση να βγαίνουν από τα κλειστά φρούρια,

⁷⁰ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 245

⁷¹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 252

⁷² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 255-256

όπου ως τότε λειτουργούσαν, και οργανώνονται ως θεσμός με τη μορφή κρατικού οργάνου, η οποία συνδέεται άμεσα με την πολιτική κυριαρχία. Από τη μοναρχική δηλαδή και τελετουργική άσκηση της κυριαρχίας περάσαμε στην ιεραρχική άσκηση της απεριόριστης πειθαρχίας. *“Η κοινωνία μας δεν είναι η κοινωνία του θεάματος, αλλά της επιτήρησης κάτω από την επιφάνεια των εικόνων, τα σώματα πολιορκούνται σε βάθος, πίσω από τη μεγάλη αφαίρεση της ανταλλαγής συνεχίζεται το εξονυχιστικό και συγκεκριμένο ντρεσάρισμα των χρήσιμων δυνάμεων, η θαυμαστή ολότητα του ατόμου δεν ακρωτηριάζεται, δεν καταστέλλεται, δεν αλλοιώνεται από το κοινωνικό μας σύστημα, αλλά το άτομο “κατασκευάζεται” εκεί φροντισμένα, σύμφωνα με μια ολόκληρη τακτική που αφορά τις δυνάμεις και τα σώματα”*.⁷³

Η αστική τάξη έγινε έτσι, τον 18^ο αιώνα, η κυρίαρχη τάξη διαμέσου της καθιέρωσης ενός νομικού πλαισίου κωδικοποιημένου και παγίωσε τη θέση της με την οργάνωση ενός καθεστώτος κοινοβουλευτικού και αντιπροσωπευτικού. Όμως, λέει ο Φουκώ, η γενίκευση των πειθαρχικών συστημάτων αποτέλεσε την άλλη, ζοφερή όψη των διαδικασιών αυτών. *“Η γενική νομική μορφή που διασφάλιζε ένα σύστημα δικαιωμάτων καταρχήν ισωτικών είχε σαν υπόβαθρο τους καθημερινούς και φυσικούς μικρομηχανισμούς, καθώς και όλα εκείνα τα συστήματα μικροεξουσίας, τα ανισωτικά και ασύμμετρα στην ουσία, που είναι οι πειθαρχικές μέθοδοι. Και αν τυπικά το αντιπροσωπευτικό καθεστώς επιτρέπει στη βούληση όλων να διαμορφώνει τη θεμελιακή αρχή της κυριαρχίας, τα πειθαρχικά συστήματα εξασφαλίζουν, στη βάση, την υποταγή των δυνάμεων και των σωμάτων. Η πραγματική και σωματική πειθαρχία αποτέλεσε το υπόστρωμα κάθε τυπικής και νομικής ελευθερίας. Ο “Διαφωτισμός” που ανακάλυψε τις ελευθερίες, εφεύρε και τις πειθαρχίες”*.⁷⁴

Φαινομενικά, οι πειθαρχίες μοιάζουν να προεκτείνουν τις γενικές μορφές που προσδιορίζονται από το δίκαιο. Σύμφωνα με τον Φουκώ, *“τα πειθαρχικά συστήματα θα πρέπει μάλλον να θεωρηθούν ως ένα είδος αντιδικαίου, ρόλος τους είναι να παρεμβάλλουν ανυπέρβλητες ασυμμετρίες και να αποκλείουν τις αμοιβαιότητες. Η πειθαρχία δημιουργεί ανάμεσα στα άτομα έναν δεσμό που είναι μια σχέση καταναγκασμών διαφορετική από τη συμβατική υποχρέωση. Επιπλέον, ενώ τα νομικά συστήματα προσδιορίζουν τα υποκείμενα δικαίου σύμφωνα με παγκόσμιους κανόνες, τα πειθαρχικά συστήματα χαρακτηρίζουν, ταξινομούν, εξειδικεύουν, κατανέμουν,*

⁷³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 285

⁷⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 291

κατατάσσουν ιεραρχικά και στη χειρότερη περίπτωση αποκλείουν και αχρηστεύουν στο χώρο όπου ασκούν τον έλεγχό τους προχωρούν ουσιαστικά σε μια αναστολή του δικαίου. "Ακόμα και αν το παγκόσμιο σύστημα δικαίου της σύγχρονης κοινωνίας φαίνεται να θεσπίζει συγκεκριμένα όρια στην άσκηση των εξουσιών, ο παντού διαδομένος πανοπτισμός κινητοποιεί - αντίθετα προς το δίκαιο - έναν τεράστιο και ταυτόχρονα μικροσκοπικό μηχανισμό που στηρίζει, ενισχύει, πολλαπλασιάζει την ασυμμετρία των εξουσιών και κάνει άχρηστα τα όρια που του έχουν χαράξει. Οι χαμηλόβαθμες πειθαρχίες, οι καθημερινοί πανοπτισμοί, μπορεί ίσως να βρίσκονται σε πολύ κατώτερο επίπεδο από τους μεγάλους μηχανισμούς και τους μεγάλους πολιτικούς αγώνες, όμως στη γενεαλογία της σύγχρονης κοινωνίας, με την ταξική κυριαρχία που τη διαπερνά, υπήρξαν το πολιτικό αντίστοιχο των νομικών κανόνων, σύμφωνα με τους οποίους ανακατανεμόταν η εξουσία".⁷⁵

Με βάση αυτό το δεσμό γνώσης και εξουσίας, θεωρεί ο Φουκώ, διαμορφώθηκαν, μέσα στο πειθαρχικό πεδίο, η κλινική ιατρική, η ψυχιατρική, η ψυχολογία, η ψυχοπαιδαγωγική και η οργάνωση της εργασίας. Επομένως διαπιστώνουμε εδώ μια διπλή διαδικασία, "επιστημολογική ελευθέρωση με αφετηρία μια εκλέπτυνση των σχέσεων εξουσίας πολλαπλασιασμό των ενεργειών της εξουσίας χάρη στην απόκτηση και τη συσσώρευση νέων γνώσεων".⁷⁶ "Δεν πρέπει όμως να γελιόμαστε, λέει ο Φουκώ. Οι τεχνικές αυτές δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να παραπέμπουν τα άτομα από τη μια πειθαρχική βαθμίδα στην άλλη, και αναπαράγουν, σε συμπτυκνωμένη ή τυποποιημένη μορφή το σχήμα εξουσία - γνώση που είναι το ιδιαίτερο γνώρισμα κάθε πειθαρχίας".⁷⁷

Οι πειθαρχικές τεχνικές, της εξουσίας ωστόσο, δεν περιορίζονταν μόνο στις δικαστικές ποινές και στην ποινική κάθειρξη, αλλά υφίσταντο σε μια "ολόκληρη σειρά ιδρυμάτων, πολύ πέρα από τα σύνορα του ποινικού δικαίου".⁷⁸ Αυτή τη σειρά ιδρυμάτων και οργανώσεων οι οποίες εφαρμόζουν πειθαρχικές τεχνικές ομαλοποίησης, ο Φουκώ την ονομάζει "καθειρκτικό δίκτυο". Σε αυτό το δίκτυο ανήκουν ιδρύματα, όπως πτωχοκομεία, αποικίες για άστεγα παιδιά και ανηλίκους, ή ακόμα και φιλανθρωπικές οργανώσεις, σύνδεσμοι ηθικής βελτίωσης και διάφοροι

⁷⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 292-293

⁷⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 294

⁷⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 296

⁷⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 395

οργανισμοί αρωγής. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένας σύνδεσμος ανάμεσα σε νομικές μορφές τιμωρίας και σε άλλες, πιο λεπτολόγες μορφές σωφρονισμού. Το δίκτυο αυτό, αναφέρει ο Φουκώ, "φυσικοποιεί" τη νόμιμη εξουσία του κολασμού, ακριβώς όπως "νομιμοποιεί" την τεχνική εξουσία του πειθαναγκασμού".⁷⁹

Η διάχυση των πειθαρχικών τεχνολογιών και ο σχηματισμός του καθειρκτικού δικτύου συνέβαλαν στο να εξαπλωθεί μια ομαλοποιητική εξουσία σε όλο το κοινωνικό σώμα. Εγγενές χαρακτηριστικό αυτής της μορφής εξουσίας ήταν κάποιες συγκεκριμένες σχέσεις γνώσης, οι οποίες επέφεραν μια αντικειμενοποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και αποτέλεσαν το αναγκαίο έδαφος για την ανάδυση των ανθρωπιστικών επιστημών. Το καθειρκτικό δίκτυο "αποτελεί, λέει ο Φουκώ, ένα από τα πλαίσια αυτής της εξουσίας - γνώσης που κατέστη δυνατή τη δημιουργία των επιστημών του ανθρώπου. Ο προσιτός στη γνώση άνθρωπος, ψυχή, ατομικότητα, συνείδηση, συμπεριφορά, δεν έχει εδώ καμία σημασία, είναι το αποτέλεσμα - αντικείμενο αυτής της αναλυτικής περίζωσης, αυτής της κυριαρχίας-παρατήρησης".⁸⁰

Από τον 19^ο αιώνα αρχίζει, λοιπόν, να ασκείται μια εξουσία πάνω στη ζωή με δύο τρόπους. Από τη μια μεριά, οι πειθαρχικές τεχνικές και οι μέθοδοι της βιοεξουσίας οδηγούν στη βελτιστοποίηση των ικανοτήτων του σώματος, ενισχύοντας ταυτόχρονα την οικονομική του χρησιμότητα αλλά και εξασφαλίζοντας την πολιτική του ευπείθεια, από την άλλη. Η βιοεξουσία ασκείται πάνω στο συλλογικό σώμα και οδηγεί σε μια μορφή διοίκησης και ρύθμισης των "πληθυσμών".

3

ΦΥΛΑΚΗ – ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ

3.1 Πανοπτισμός, το πείραμα της φυλακής

⁷⁹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 403

⁸⁰ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 406

Η φυλακή είναι σύμφωνα με το Φουκώ ένας χώρος παρατήρησης των κατάδικων, γνώσης του κάθε κρατούμενου, της συμπεριφοράς του και των βαθύτερων τάσεών του. Ο φυλακισμένος πρέπει μόνιμα να παρακολουθείται και να καταγράφονται και να ταξινομούνται οι διαπιστώσεις που τον αφορούν. Για να περιγράψει αυτή τη μέθοδο ο Φουκώ χρησιμοποιεί το σχήμα του "Πανοπτικού" του Μπένθαμ. Το "Πανοπτικόν" δίνει τη δυνατότητα της ταυτόχρονης επιτήρησης και παρατήρησης. Με τους εξατομικευμένους αυτούς χώρους ο κρατούμενος βρίσκεται σε μόνιμη παρακολούθηση. Μάλιστα, προσφέρεται η ψευδαίσθηση στους επιτηρούμενους της συνεχούς παρακολούθησής τους, ανεξάρτητα αν υφίσταται κάθε στιγμή ή όχι. Το σύστημα αυτό του πανοπτικού συστήματος έγινε γύρω στα 1830 με 1840, το αρχιτεκτονικό πρόγραμμα των περισσότερων σχεδίων φυλακής.⁸¹

Πρόκειται για ένα δακτυλιοειδές οικοδόμημα. Στο κέντρο του βρίσκεται ένας πύργος, ο οποίος έχει μεγάλα παράθυρα που βλέπουν προς το εσωτερικό του δακτυλίου. Το περιφερικό οικοδόμημα διαιρείται σε κελιά, που το καθένα τους διαπερνά ολόκληρο το πάχος του οικοδομήματος και έχουν δυο παράθυρα. Το ένα τους βλέπει προς τα μέσα και αντιστοιχεί σε ένα από τα παράθυρα του πύργου και το άλλο δίνει προς τα έξω και αφήνει το φως να διαπερνά το κελί. Το φαινομενικά απλό αυτό σύστημα διασφάλιζε ότι όχι μόνο οι κρατούμενοι μπορούν να είναι ορατοί όλοι μαζί και ο καθένας χώρια, αλλά κι ότι δεν μπορούν να δουν, αν κάποιος βρίσκεται στον κεντρικό πύργο.⁸² Φτάνει έτσι να τοποθετηθεί ένας επιτηρητής στον κεντρικό πύργο και σε κάθε κελί να κλειστεί ένας τρελός, ένας άρρωστος, ένας κατάδικος, ένας εργάτης, ή ένας μαθητής.

Η διάταξη των κελιών παραπέμπει σε κυψέλη και η κυψέλη συνειρμικά συνδέεται με την αυστηρή πειθαρχία, την υπακοή, την παντελή έλλειψη απόλαυσης και την ανυπαρξία προσωπικής διαφοροποίησης. Είναι μια μορφή εξουσίας, που χάρη στους μηχανισμούς επιτήρησης που διαθέτει, αποκτά ολοένα μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και ικανότητα διείσδυσης στη συμπεριφορά των ατόμων. Η επιτυχημένη εφαρμογή του στην αρχιτεκτονική των φυλακών, το κατέστησε πρόσφορο και για άλλες μορφές δημόσιας χωροθέτησης, όπως στα εργοστάσια, τα σχολεία, τα στρατόπεδα, τα νοσοκομεία και τα ψυχιατρεία. Αυτή η τεχνική παρατήρησης και παρακολούθησης, υποστηρίζει ο Φουκώ, είναι η φυσική προέκταση

⁸¹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 325

⁸² Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 326

μιας δικαιοσύνης που την έχουν κατακλύσει οι πειθαρχικές μέθοδοι και οι διαδικασίες της εξέτασης.⁸³ Η φυλακή λοιπόν με την υποχρεωτική εργασία, τα όργανα επιτήρησης και καταγραφής και τους κανονισμούς, έγινε το σύγχρονο όργανο του ποινικού συστήματος.

Σύμφωνα με το Φουκώ, αυτή η διάδοση του πανοπτικού συστήματος σε ολόκληρο τον κοινωνικό κορμό συνέβαλε στη διαμόρφωση της λεγόμενης "πειθαρχικής κοινωνίας". Θεωρούσε ότι η σύγχρονη κοινωνία λειτουργεί ολοένα και περισσότερο ως ένα υπερπανοπτικόν, καθώς τόσο ο ιδιωτικός όσο και ο δημόσιος τομέας επενδύουν διαρκώς στην επιτήρηση των πολιτών. Όπως συνέβαινε με τους κρατούμενους του "Πανοπτικού", έτσι και ο σύγχρονος πολίτης οδηγείται σε μια ψυχολογική - συμπεριφοριστική κατάσταση εσωτερίκευσης του ελέγχου, όπου εσωτερικεύει τους κανόνες, συμμορφώνεται με αυτούς, ακόμα κι όταν δεν είναι απαραίτητο. Τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης, για παράδειγμα, κατασκευάζουν τη συνείδηση του πολίτη, τον αναγκάζουν να δρα στους δημόσιους χώρους, όχι σύμφωνα με την προσωπικότητά του αλλά αλλοτριωμένα, βάσει των κοινά αποδεκτών συμπεριφορών.

Με βάση, λοιπόν, το πανοπτικό σύστημα, το 1971 διεξήχθη ένα πείραμα στο πανεπιστήμιο Στάνφορντ από την ερευνητική ομάδα του καθηγητή στο τμήμα Ψυχολογίας του πανεπιστημίου Στάνφορντ, Φίλιπ Ζιμπάρντο, πάνω στις ψυχολογικές επιπτώσεις που επιφέρει η μετατροπή ενός ατόμου σε φυλακισμένο ή δεσμοφύλακα. Εικοσιτέσσερις φοιτητές επιλέχθηκαν από εβδομήντα, για να παίξουν τους ρόλους των "φυλακισμένων" και των "δεσμοφυλάκων" και να ζήσουν σε μια υποτιθέμενη φυλακή που είχε δημιουργηθεί για τους σκοπούς του πειράματος στο υπόγειο του κτηρίου της Επιστήμης της Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ.⁸⁴ Η επιλογή των υποψηφίων έγινε με βάση την απουσία ψυχολογικών και ιατρικών προβλημάτων, αλλά και ποινικού μητρώου, έτσι ώστε να αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα για την επιστημονική παρατήρηση. Οι ρόλοι μοιράστηκαν μετά από ρίψη κέρματος.

Ο Ζιμπάρντο και η ομάδα του ξεκίνησαν το πείραμα για να εξετάσουν την ορθότητα της ιδέας ότι οι συνθήκες κακοποίησης στις φυλακές ανακύπτουν κυρίως εξαιτίας των εγγενών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των φυλακισμένων και

⁸³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 333

⁸⁴ Aronson, Wilson, Akert (1999) σ. 340

των φρουρών τους. Για τον έλεγχο της υπόθεσης, εφάρμοσαν μια σειρά από συμβάσεις με σκοπό να προκαλέσουν τον αποπροσανατολισμό, την αποπροσωποποίηση και την αποποίηση της ταυτότητάς των "κρατουμένων, καθώς και την ενίσχυση του αισθήματος εξουσίας των "δεσμοφυλάκων". Κάτω από απόλυτα ρεαλιστικές συνθήκες, οι "φυλακισμένοι" ζούσαν κλειδωμένοι στα κελιά τους, υπό συνθήκες εξαθλίωσης, ψυχολογικής πίεσης, χωρίς προσωπικό χώρο και χρόνο, φορώντας ένα κουρέλι - φόρεμα, χωρίς εσώρουχα και με ξυρισμένα κεφάλια. Από την άλλη, οι "φύλακες" δούλευαν σε βάρδιες, φορώντας στρατιωτικές στολές και ειδικά γυαλιά ηλίου που απέτρεπαν την απευθείας βλεμματική επαφή. Κρατούσαν αστυνομικό κλομπ και αποκαλούσαν τους "φυλακισμένους" με αριθμούς.⁸⁵

Οι "φυλακισμένοι" και οι "δεσμοφύλακες" μπήκαν κατευθείαν στους ρόλους προχωρώντας τους ρόλους τους όμως πέρα από τις προβλέψεις, οδηγούμενοι σε επικίνδυνες και ψυχολογικά καταστροφικές καταστάσεις. Το ένα τρίτο από τους φρουρούς κρίθηκε ότι επέδειξαν σαδιστικές τάσεις, με αποτέλεσμα αρκετοί φυλακισμένοι να τραυματιστούν ψυχολογικά και δύο από τους φοιτητές να αποχωρήσουν νωρίς από το πείραμα. Τα υψηλά επίπεδα στρες σταδιακά τους οδήγησαν από τη στάση εξέγερσης απέναντι στις συνθήκες, στην απώθηση της πραγματικότητας και την αποδοχή πειθήνιου ρόλου.

Μέχρι το τέλος του πειράματος, πολλοί είχαν φανερώσει έντονες συναισθηματικές ενοχλήσεις. Μετά την κατάρρευση ενός φοιτητή από τις απάνθρωπες συνθήκες που επικρατούσαν στη φυλακή, και συνειδητοποιώντας ότι είχε παθητικά επιτρέψει ανάρμοστες συμπεριφορές να λάβουν χώρα κάτω από την εποπτεία του, ο Ζιμπάρντο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τόσο οι "φυλακισμένοι" όσο και οι "δεσμοφύλακες" είχαν ταυτιστεί υπερβολικά με τους ρόλους τους, με αποτέλεσμα να τερματίσει το πείραμα, μετά από έξι μέρες.

Συνοψίζοντας, μέσα από την έρευνα του Φουκώ σχετικά με τη γέννηση της φυλακής, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η φυλακή είναι απλώς μια μορφή αυτού του γενικότερου κλίματος πειθαρχίας που συντηρείται από την εξουσία και είναι ένας τρόπος τιμωρίας πιο ανθρώπινος από τους παλαιότερους τρόπους τιμωρίας. Ωστόσο, αφορά κυρίως την πειθαρχία των ατόμων, σε μια διαδικασία κατά την οποία το

⁸⁵

Aronson, Wilson, Akert (1999) σ. 341

σύνολο της καθημερινής ζωής υπόκειται σε έναν εξωτερικό έλεγχο, με σκοπό να εξουσιαστεί και να πειθαρχηθεί.

Η φυλακή, σύμφωνα με το φιλόσοφο, τόσο στην ουσία της όσο και στα ορατά της αποτελέσματα, καταγγέλθηκε ως μια τεράστια αποτυχία της ποινικής δικαιοσύνης. Συγκεκριμένα, οι φυλακές δε μειώνουν το ποσοστό της εγκληματικότητας. Όσο και αν τις επεκτείνουμε, τις πολλαπλασιάσουμε, ή τις μεταβάλλουμε, ο αριθμός των εγκλημάτων και των εγκληματιών παραμένει σταθερός ή, ακόμα χειρότερα, αυξάνει. Επιπλέον, η φυλάκιση από μόνη της προκαλεί την υποτροπή. Όταν βγει κανείς από τη φυλακή, υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες από πριν, για να ξαναμπει σε αυτήν.⁸⁶ Η φυλάκιση, επομένως, κατασκευάζει αναπόφευκτα εγκληματίες, τους οποίους είτε τους απομονώνει σε κελιά, είτε τους υποχρεώνει σε μια ανώφελη εργασία, που αργότερα δε θα τους χρησιμεύσει στην κοινωνία.⁸⁷ Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται υπάρξεις αφύσικες και επικίνδυνες.

Οι συνθήκες, επίσης, που επιβάλλονται στους κρατούμενους που απολύονται, τους ωθούν μοιραία στην υποτροπή, ακριβώς επειδή βρίσκονται κάτω από το καθεστώς της επιτήρησης της αστυνομίας. Υποβάλλονται δηλαδή σε κατ' οίκον περιορισμό ή σε απαγόρευση διαμονής, γιατί απολύονται από τη φυλακή με ένα "διαβατήριο", στο οποίο αναφέρεται η καταδίκη τους και το οποίο πρέπει παντού να το παρουσιάζουν. Τέλος, η φυλακή κατασκευάζει έμμεσα εγκληματίες εξαθλιώνοντας τις οικογένειες των κρατούμενων. *Η ίδια δικαστική απόφαση που στέλνει στη φυλακή τον αρχηγό της οικογένειας, ρίχνει τη μητέρα στην απόλυτη ένδεια, τα παιδιά στην εγκατάλειψη, την οικογένεια ολόκληρη στην αλητεία και την επαιτεία.*⁸⁸ Από αυτήν την άποψη, μπορούμε να πούμε πως το έγκλημα γεννά το έγκλημα.

3.2 Η γέννηση της φυλακής

Ουσιαστικά, το Μεσαίωνα, δεν υπήρχαν φυλακές. Ο χώρος κράτησης των ατόμων που θεωρούνταν ότι έπρεπε να φυλακιστούν ήταν ένα είδος προθαλάμου του δικαστηρίου, προκειμένου να τους έχουν στη διάθεση των αρχών, για να τους

⁸⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 350

⁸⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 351

⁸⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 352-353

σκοτώσουν ή να τους τιμωρήσουν με κάποιον άλλο τρόπο ή ακόμα και να τους αναγκάσουν να πληρώσουν, ώστε να αφεθούν ελεύθεροι. Η ιδέα δηλαδή ότι η φυλακή θα μπορούσε να αποτελεί από μόνη της τιμωρία, ήταν εντελώς ανύπαρκτη.

Από τον 17^ο αιώνα όμως, και στα πρώτα βήματα του καπιταλισμού και των αντιδράσεων της εργατικής τάξης, η καταστολή των λαϊκών εξεγέρσεων δε φαινόταν να είναι πια κατάλληλη. Μέχρι αυτήν την εποχή ο μισθοφορικός στρατός μπορούσε να σκοτώνει τους πάντες και συγχρόνως στο πέρασμά του να καταστρέφει οποιαδήποτε περιουσία, θίγοντας όμως με αυτόν τον τρόπο και τους κατέχοντες. Κάτι τέτοιο όμως είχε ως συνέπεια μια γενικότερη οικονομική καταστροφή, αφού με το να καταστρέφεται και να αφανίζεται η περιουσία των γαιοκτημόνων, υπήρχε πρόβλημα στην είσπραξη φόρων.

Τότε, λοιπόν, εφευρέθηκε η φυλακή, ώστε οι συνέπειες μιας ενδεχόμενης επέμβασης να είναι επιλεκτική, η οποία λειτουργούσε ως ένα είδος προφύλαξης της τάξης των γαιοκτημόνων και της γενικότερης οικονομικής κατάστασης της κοινωνίας.⁸⁹ Έτσι, εξουδετερωνόταν ως επικίνδυνο ένα συγκεκριμένο μέρος του πληθυσμού, χωρίς όμως να επιτρέπονται και οι οικονομικές επιπτώσεις που προκαλούνταν από τις επιδρομές στις εξεγερμένες περιοχές. Τα άτομα που φυλακίζονταν ήταν κυρίως περιθωριακά άτομα, που δεν είχαν δουλειά και στέγη. Για αποφυγή, λοιπόν, κάποιος τη φυλάκιση, έπρεπε να ασκεί κάποιο επάγγελμα, να αποδεχτεί δηλαδή μια μισθωτή εργασία, όσο κακοπληρωμένη και αν ήταν. Με αυτόν τον τρόπο, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού έμενε καθηλωμένη σε αυτήν την κατάσταση, φοβούμενη την απειλή της φυλάκισης, ενώ παράλληλα είχαν εξουδετερωθεί όλοι εκείνοι που θεωρούνταν ταραχοποιοί.⁹⁰

Ενώ όμως από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, την εποχή της Γαλλικής επανάστασης, έγιναν κάποιοι διαχωρισμοί, οι διανοητικά ασθενείς πήγαιναν στο άσυλο, οι νέοι με παρεκκλίνουσα συμπεριφορά στα αναμορφωτήρια και οι κακοποιοί στη φυλακή, στη σύγχρονη εποχή παρατηρήθηκαν και πάλι διάφορες μορφές εγκλεισμού. Συγκεκριμένα, τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης έκαναν γνωστή την αιματηρή και απάνθρωπη εκδοχή αυτού του καινούριου εγκλεισμού Εβραίων, ομοφυλοφίλων, κουμουνιστών, τσιγγάνων, πολιτικών ταραχοποιών και εργατών. Η ίδια κατάσταση, επίσης, οργανώθηκε με μια

⁸⁹ Παντελάκης (1999) σ. 34

⁹⁰ Παντελάκης (1999) σ. 35

πιο διακριτική μορφή και με τρόπο φαινομενικά επιστημονικό, στα ψυχιατρικά άσυλα της Σοβιετικής Ένωσης, διατηρώντας αυτήν την κοινή λειτουργία της επιτήρησης, της φυλάκισης δηλαδή περιθωριακών ατόμων, που στην πραγματικότητα δεν ήταν ούτε εγκληματίες, ούτε ασθενείς.⁹¹

Ο 19^{ος} αιώνας από την άλλη, χρησιμοποίησε έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο για να καταστείλει το προλεταριάτο. Συγκεκριμένα, του παραχωρήθηκαν διάφορα πολιτικά και συνδικαλιστικά δικαιώματα και έτσι οι λαϊκές μάζες συμβιβάστηκαν με την κατεύθυνση της άρχουσας τάξης, ενώ παράλληλα, το προλεταριάτο αφομοίωσε ένα μεγάλο μέρος της αστικής ιδεολογίας.⁹² Ενώ, λοιπόν, οι εμπνευστές της ιδέας του μεγάλου εγκλεισμού θεωρούσαν ότι ο εγκλεισμός, η μοναξιά, η περισυλλογή, η υποχρεωτική δουλειά και η συνεχής επιτήρηση θα σωφρόνιζαν τους καταδίκους, το σύστημα αυτό απέτυχε τελείως, καθώς επί της ουσίας ήταν απλά ένα σύστημα επιβολής τιμωριών και εξουσίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το Φουκώ, η φυλακή αποτελεί προνομιακό χώρο εφαρμογής των πειθαρχικών μεθόδων που εξαπλώνεται κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Μέχρι εκείνη την περίοδο, η ποινή που επιβαλλόταν στον κατάδικο ήταν κυρίως σωματικής φύσης και υλοποιούνταν με θανάτωση ή σωματικές ποινές. Με τις γενικότερες συνθήκες που επικράτησαν στις δυτικές κοινωνίες, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τους παλαιότερους τρόπους τιμωρίας, με σωματική τιμωρία, στο σύγχρονο τρόπο τιμωρίας, με φυλάκιση.⁹³ Σύμφωνα με το Φουκώ, αυτή η μεταρρύθμιση δεν οφείλεται τόσο στον ανθρωπισμό των διαφωτιστών μεταρρυθμιστών της εποχής, όσο στις πολιτισμικές και πολιτικές αλλαγές που σχετίζονταν με την αντικατάσταση της μεσαιωνικής απόλυτης μοναρχίας από το σύγχρονο φιλελεύθερο καπιταλισμό.

Η μεταρρύθμιση αυτή προς μια πιο συγκαλυμμένη πλευρά της ποινικής δικαιοσύνης είναι, σύμφωνα με το Φουκώ, μια στρατηγική για την αναδιάρθρωση της εξουσίας, σύμφωνα με μεθόδους που την καθιστούν πιο ομαλή, πιο δραστική, πιο σταθερή και πιο αποτελεσματική. Ο παλαιότερος τρόπος τιμωρίας αντικαθίσταται τώρα με μια περιφραγμένη, περίπλοκη και ιεραρχημένη αρχιτεκτονική, που εντάσσεται στον κρατικό μηχανισμό. Δημιουργείται έτσι μια διαφορετική φυσική της

⁹¹ Παντελάκης (1999) σ. 36

⁹² Παντελάκης (1999) σ. 41

⁹³ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σσ. 303-304

εξουσίας και ένας διαφορετικός τρόπος περίζωσης του ανθρώπινου σώματος, μέσω της φυλάκισης και του εξαναγκασμού σε ωράρια, υποχρεωτικές κινήσεις, τακτικές δραστηριότητες και μοναχικό στοχασμό.

Ο Φουκώ υποστηρίζει πως εκείνο που επιχειρείται να ανασυγκροτηθεί με αυτή τη νέα μέθοδο, είναι να επιτρέπεται η ακριβής ποσοτική επιβολή της ποινής, σύμφωνα με μια χρονική διάρκεια. Στερώντας το χρόνο από τον κατάδικο, η φυλάκιση φαίνεται να εκφράζει συγκεκριμένα την ιδέα ότι η παράβαση έχει βλάψει, πέρα από το θύμα, την κοινωνία ολόκληρη. Από εδώ προέρχεται και η τόσο κοινή, για τη λειτουργία της τιμωρίας έκφραση, ότι φυλακίζεται κανείς για να "ξεπληρώσει το χρέος του στην κοινωνία".⁹⁴ Ο εγκληματίας, στιγματισμένος σαν κοινός εχθρός, που όλοι έχουν συμφέρον να τον καταδιώξουν, τίθεται έξω από το κοινωνικό συμβόλαιο, χάνει την ιδιότητα του πολίτη και εμφανίζεται σαν κακούργος, τρελός ή άρρωστος. Ως τέτοιος, θα περιέλθει μια μέρα στον τομέα του "σωφρονισμού" και θα του επιβληθεί η αντίστοιχη "θεραπεία".

Η φυλακή γίνεται με αυτό τον τρόπο πρόθυμα αποδεκτή αφού, εγκλείοντας, αναμορφώνοντας και καθυποτάσσοντας τον εγκληματία, αναδημιουργεί, εντείνοντας όλους τους μηχανισμούς που υπάρχουν ήδη στο κοινωνικό σώμα.⁹⁵ Η φυλακή ως πειθαρχικός μηχανισμός, πρέπει να είναι εξαντλητικός, ασχολούμενος με όλες τις όψεις του ατόμου, με τη σωματική εκγύμνασή του, την κλίση του για εργασία, την καθημερινή του συμπεριφορά, την ηθική του στάση, τις ικανότητές του, πολύ περισσότερο από το σχολείο, το εργαστήρι ή το στρατό, που υπονοούν πάντα κάποια εξειδίκευση.⁹⁶ Σύμφωνα με το Φουκώ η φυλακή επιτυγχάνει το σκοπό της, με την απομόνωση του καταδίκου στο χώρο της φυλακής και τη συνεχή επιτήρησή του.

Η απομόνωση και ο κατακερματισμός των καταδίκων στο σώμα της φυλακής υποστηρίζει ο Φουκώ, είναι το χαρακτηριστικό του μοντέλου του σωφρονισμού. Ο σωφρονισμός δεν επιτυγχάνεται τόσο από την επιβολή ενός κοινού νόμου, αλλά από το τι υπαγορεύει στον ίδιο τον κατάδικο η συνείδησή του, όπου ολομόναχη στο κελί της βρίσκει την ευκαιρία να τον δια φωτίσει, έτσι ώστε να αντικρίσει τον εαυτό του με κατασιγασμένα τα πάθη του και μακριά από τον κόσμο που τον περιτριγυρίζει.⁹⁷

⁹⁴ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 305

⁹⁵ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 306

⁹⁶ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 309

⁹⁷ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 310

Εκτός από την απομόνωση όμως, η εναλλαγή εργασίας και γευμάτων που ακολουθεί, καθυποτάσσει τον κατάδικο σε μια διαδικασία όπου ο ύπνος του, κατά τη διάρκεια της βραδινής προσευχής, του φαίνεται σαν να του προσφέρει μια ευχάριστη ανάπαυση, που δεν την ταράζουν οι φαντασιώσεις μιας παράλογης ή ανήσυχης σκέψης.

Έτσι περνάνε οι έξι μέρες της εβδομάδας και ακολουθεί μια μέρα αφιερωμένη αποκλειστικά στην προσευχή. Με αυτόν τον τρόπο, περνάει ο χρόνος και ο κατάδικος μπαίνει σε μια διαδικασία όπου συνηθίζει και εξοικειώνεται.⁹⁸ Η εργασία και η απομόνωση, θεωρούνται παράγοντες αυτής της μεταμόρφωσης που η φυλακή έχει σαν σκοπό. Ο μισθός που προκύπτει από την εργασία επίσης προκαλεί την "αγάπη" και τη "συνήθεια" της εργασίας και διδάσκει στους κρατούμενους τις έννοιες και τα αισθήματα της ιδιωτικοποίησης, της προνοητικότητας, της αποταμίευσης, της προόδου και της αναμόρφωσης.⁹⁹ Σύμφωνα με τον Φουκώ, βέβαια, η χρησιμότητα της ποινικής εργασίας δεν έχει να κάνει με το κέρδος, αλλά με τη σύσταση μιας σχέσης εξουσίας και ενός σχήματος της ατομικής υποταγής σε ένα σύστημα παραγωγής. Αυτό που απαιτείται από τη φυλακή είναι να είναι "ωφέλιμη".

Για να πετύχει την επιχείρηση αυτή, ο μηχανισμός της φυλακής, χρειάστηκε να προστρέξει σε τρία μεγάλα σχήματα, το ηθικό σχήμα της απομόνωσης, το οικονομικό πρότυπο της ισχύος που επιβάλλει την αναγκαστική εργασία και το τεχνικό – ιατρικό πρότυπο της ίασης και της ομαλοποίησης.¹⁰⁰ Όλες αυτές οι τεχνικές πειθαρχικού τύπου είναι αυτές που αποτελούν τις βασικές δομές του "σωφρονιστικού συστήματος".

3.3 Συστήματα οργάνωσης της φυλακής

Η τιμωρία τείνει πλέον προς μια πιο συγκαλυμμένη πλευρά της ποινικής διαδικασίας, η οποία θα επιβάλλεται στο εξής μέσα σε περιορισμένους χώρους. Όταν οι κοινωνικές, πολιτικές και ποινικές ανακατατάξεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ανέδειξαν την ελευθερία ως το υπέρτατο αγαθό, η τιμωρία βασίστηκε στην απλή μορφή της "στέρησης της ελευθερίας" και τον περιορισμό του καταδίκου μέσα σε ένα

⁹⁸ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 314

⁹⁹ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 318

¹⁰⁰ Χατζηδήμου - Ράλλη (1989) σ. 323

συγκεκριμένο χώρο, με την εφαρμογή συστημάτων οργάνωσης της έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών. Τα συστήματα αυτά αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη η ζωή στη φυλακή και η μεταχείριση των εγκλειστών. Τα σημαντικότερα σωφρονιστικά συστήματα είναι, το κοινοβιακό σύστημα, το απομονωτικό ή πενσυλβανικό, το μικτό ή ωβούρνειο και το προοδευτικό ή ιρλανδικό.

Συγκεκριμένα, γύρω στο 1600, εμφανίζεται στην αγορά εργασίας ένα μεγάλο έλλειμμα εργατικού δυναμικού και εργατικό δυναμικό αναζητείται πλέον σε ζητιάνους και κακοποιούς. Μέσα σε αυτό το κλίμα, αρχίζει να ωριμάζει η ιδέα της συγκέντρωσής τους σε μεγάλα ιδρύματα και ο εξαναγκασμός τους σε εργασία. Ο εγκλεισμός αντικαθιστά δηλαδή την προσβολή της σωματικής ακεραιότητας και η καταναγκαστική εργασία τα βασανιστήρια και την εκτέλεση.¹⁰¹ Η έλλειψη οργάνωσης όμως των σωφρονιστηρίων της Δύσης, με μεγάλο αριθμό εγκλειστών και άθλιες συνθήκες διαβίωσης, υπήρξε η αφορμή να αναπτυχθεί το "κοινοβιακό σύστημα".

Σύμφωνα με αυτό, οι κατάδικοι βρίσκονται σε συνεχή επαφή μέρα και νύχτα. Ζουν και εργάζονται σε κοινούς χώρους, ενώ παράλληλα η διοίκηση του σωφρονιστηρίου τους οργανώνει και παρακολουθεί την εξέλιξή τους. Τα πλεονεκτήματα του συστήματος αυτού είναι αφενός οικονομικά, καθώς δεν απαιτείται η ανέγερση φυλακών με ατομικούς θαλάμους, αφετέρου κοινωνικά, γιατί δεν αποκόπτεται ο έγκλειστος από τις ομαλές κοινωνικές σχέσεις. Τέλος, επιτρέπει την οργάνωση της εργασίας κατά πιο παραγωγικό τρόπο. Μειονέκτημα του συγκεκριμένου συστήματος θεωρείται ο συγχρωτισμός των διαφόρων κατηγοριών κρατουμένων, όπως περιστασιακών ή αρχάριων με υπότροπους.¹⁰²

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε το απομονωτικό ή πενσυλβανικό σύστημα. Στα πλαίσια της εκβιομηχάνισης, ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού έμεινε χωρίς δουλειά, ενώ παράλληλα, η αστυφιλία και η αυξημένη προσφορά φτηνών εργατικών χεριών καθιστούν την εργασία των φυλακισμένων οικονομικά ανώφελη. Η εργασία, επομένως, στα σωφρονιστήρια αποκτά το χαρακτήρα του σωφρονισμού και της καταπίεσης και συνδέεται με τον τιμωρητικό χαρακτήρα της ποινής η οποία είναι ανάλογη με τη βαρύτητα της ποινής.

¹⁰¹ Χάιδου (2002) σ. 37

¹⁰² Χάιδου (2002) σ. 38

Οι μεταρρυθμιστικές ιδέες του 18^{ου} αιώνα, υποκινούμενες από τα θρησκευτικά κινήματα της εποχής, οδήγησαν στην καθιέρωση του εγκλεισμού ως κύριας ποινής και της απομόνωσης των κρατουμένων με σκοπό το σωφρονισμό τους. Οι εξελίξεις αυτές, οδήγησαν στην ίδρυση φυλακών με σύστημα εκ διαμέτρου αντίθετο από το κοινοβιακό, όπως το επινόησε ο Μπένθαμ.¹⁰³ Σύμφωνα με το σύστημα αυτό, ο κατάδικος έπρεπε να βρίσκεται στο κελί του νυχθημερόν σε πλήρη απομόνωση, έχοντας όμως τη δυνατότητα να εργάζεται μόνος του, να κάνει περίπατο μόνος του και να δέχεται επισκέψεις ιερωμένων, αλλά όχι συγγενών του. Βασισμένο στην ιδέα ότι η θρησκεία είναι το μόνο θεμέλιο για τη βελτίωση του κρατουμένου, η δε μεταμέλεια μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τη απομόνωση και τη θρησκευτική περισυλλογή.

Πλεονεκτήματα του συστήματος αυτού θεωρούνται η αποφυγή του συγχρωτισμού των εγκλείστων και της εξάπλωσης μεταδοτικών ασθενειών, καθώς και η καλύτερη εξασφάλιση της τάξης και η ευκολότερη αποτροπή των αποδράσεων. Ως μειονεκτήματα θεωρήθηκαν οι ολέθριες συνέπειες για τη σωματική και ψυχική υγεία των κρατουμένων, λόγω της απομόνωσης, όπως η εξασθένηση της βούλησης και ο αποπροσανατολισμός τους από την κοινωνική ζωή.¹⁰⁴

Τα επιχειρήματα, κατά του "απομονωτικού συστήματος," επέφεραν την κατάργησή του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και την αντικατάστασή του από το "μικτό σύστημα", το οποίο αποτελεί συνδυασμό των δύο προηγούμενων συστημάτων. Σύμφωνα με αυτό, οι κατάδικοι έπρεπε να βρίσκονται σε απομόνωση το βράδυ, ενώ την ημέρα εργάζονταν μαζί εν σιωπή και αυστηρή πειθαρχία. Το συγκεκριμένο σύστημα είναι λιγότερο επιβλαβές για την υγεία των εγκλείστων σε σύγκριση με το "απομονωτικό σύστημα", χωρίς να παύει να κινδυνεύει η πνευματική ισορροπία τους από την εφαρμογή της σιωπής.¹⁰⁵

Τέλος, με την αύξηση του αριθμού των εγκλείστων, αυξάνεται και το ποσοστό υποτροπής και επιθετικότητάς τους. Επινοείται, λοιπόν, ένα σύστημα το οποίο αποδέχεται τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων, αλλά τα αξιοποιεί χρησιμοποιώντας τα πιο μεθοδικά. Κατά το προοδευτικό ή ιρλανδικό, λοιπόν, σύστημα, η διάρκεια της εκτέλεσης της ποινής υποδιαιρείται σε τρία στάδια. Κατά το

¹⁰³ Καλδούζου, 2002, σ. 41-36

¹⁰⁴ Καλδούζου (2002), σ. 43

¹⁰⁵ Καλδούζου (2002) σσ. 41-42

πρώτο στάδιο, το οποίο διαρκεί τουλάχιστον εννέα μήνες, ο κατάδικος βρίσκεται σε απομόνωση χωρίς εργασία, έχοντας τη δυνατότητα περισυλλογής. Ανάλογα με τη διαγωγή, θα εξαρτηθεί και το πέραςμά του στο δεύτερο στάδιο.

Κατά το δεύτερο στάδιο, το οποίο δεν είναι χρονικά περιορισμένο, οι συνθήκες διαβίωσης είναι καλύτερες, υπάρχει απομόνωση τη νύκτα και εργασία τη μέρα μαζί με συγκρατούμενους. Ο κατάδικος πρέπει να διανύσει τέσσερις τάξεις, καθεμία από τις οποίες διακρίνεται από διαφορετικό χρώμα στολής. Η παραμονή του σε αυτές εξαρτάται από τη διαγωγή του. Κακή διαγωγή σήμαινε αφαίρεση βαθμών και ενδεχόμενη υποβάθμιση. Αντίθετα, ο προβιβασμός σε ανώτερη τάξη σήμαινε προνόμια και ελευθερίες. Τέλος, στο τρίτο στάδιο, ο κρατούμενος απολύεται με τον όρο ότι δε θα διαπράξει νέο αδίκημα, χωρίς να αποκλείεται και να του χαριστεί το υπόλοιπο.¹⁰⁶

Βασικό πλεονέκτημα του συστήματος αυτού, ήταν ότι για πρώτη φορά η διάρκεια της εκτέλεσης της ποινής εξαρτάται από τον κρατούμενο, που ωθείται σε προσπάθεια βελτίωσής του. Μειονεκτήματα αποτελούν οι δυσχέρειες παρακολούθησης της εξέλιξης κάθε κρατουμένου, καθώς και η ανάγκη διάθεσης, των φυλακών, ατομικών κελιών για το σύνολο των καταδίκων και εγκαταστάσεων για την από κοινού εργασία τους.

3.4 Ο μεγάλος εγκλεισμός

Μέσα, λοιπόν, από μια ενδελεχή ιστορική έρευνα, ο Φουκώ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η φυλακή, το ψυχιατρικό ίδρυμα, το νοσοκομείο, το πανεπιστήμιο και το σχολείο, αποτελούν παραδείγματα τόπων, όπου οικοδομείται η οργάνωση της εξουσίας. Αυτή η εξουσία επιδιώκει να οργανωθεί σε διοικητική εξουσία, με στόχο την πειθάρχηση, αναλαμβάνοντας τη ρύθμιση, την επιτήρηση και τη διακυβέρνηση του ατόμου. Ο στόχος της "πειθαρχικής εξουσίας" είναι να θέσει υπό αυστηρό έλεγχο και πειθαρχία τη ζωή, τις δραστηριότητες, την εργασία, καθώς και την ηθική και ψυχική υγεία του ανθρώπου. Η βασική επιδίωξή της είναι η παραγωγή ενός ανθρωπίνου όντος που θα μπορεί να αντιμετωπίζεται ως "πειθήνιο σώμα".

¹⁰⁶

Χαΐδου (2002) σ. 43

Αυτή η θέση του Φουκώ διατυπώνεται μέσα από την έρευνά του σχετικά με τη γέννηση της φυλακής. Συγκεκριμένα, στις 27 Μαΐου του 1970, ύστερα από τη διάλυση της μαοϊκής οργάνωσης Προλεταριακή Αριστερά, πολλά στελέχη της φυλακίζονται με την κατηγορία της ανασύστασης απαγορευμένης οργάνωσης. Τα φυλακισμένα μέλη της οργάνωσης πραγματοποιούν απεργία πείνας, με αίτημα την αναγνώρισή τους ως πολιτικοί κρατούμενοι, νομικό καθεστώς που θα τους έδινε το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, ο Φουκώ δέχεται να οργανώσει μια εξεταστική επιτροπή, μια "ομάδα πληροφόρησης" για τις φυλακές, δίνοντας λόγο στους κρατούμενους. Ταυτόχρονα, κινητοποίησε συγκεκριμένες κατηγορίες διανοουμένων, όπως δικαστές, γιατρούς και κοινωνικούς λειτουργούς, βγάζοντάς τους από τα στεγανά στα οποία τους έκλεινε η ειδικότητά τους.¹⁰⁷ Έτσι δημιουργήθηκε η *Groupe d'information sur les prisons* (GIP), δηλαδή η Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές, η δημιουργία της οποίας επέτρεψε στις φυλακές τον καθημερινό Τύπο και το ραδιόφωνο, και κατά συνέπεια την αμφισβήτηση της μυθολογίας του πολιτικού λόγου γύρω από το προλεταριάτο.

Το μανιφέστο της GIP, οι επιστολές και οι συζητήσεις αναφέρονται στα προβλήματα της καθημερινής ζωής στη φυλακή, στις σχέσεις ποινικών και πολιτικών κρατούμενων, στις συντονισμένες δράσεις τους, στις εξεγέρσεις, καθώς επίσης και στο ρόλο που έπαιξε η αριστερή διάνοηση στη δημιουργία αυτού του κινήματος.¹⁰⁸ Ο Φουκώ, μέσα από το "Μεγάλο Εγκλεισμό", πραγματεύεται το δίλημμα ανάμεσα σε μια μεταρρυθμιστική και μια ριζικά ανατρεπτική δράση, αναλύοντας την ιστορική εξέλιξη του θεσμού της φυλακής, της γενίκευσης της φυλάκισης ως ποινής και τη σχέση της με άλλους θεσμούς εγκλεισμού της δυτικής κοινωνίας, τους δύο τελευταίους αιώνες, όπως του σχολείου, του εργοστασίου, του νοσοκομείου και του ψυχιατρείου. Αναλύονται, επίσης, οι σχέσεις του δικαστικού σώματος και της φυλακής, καθώς και ο ρόλος της αστυνομίας, των δεσμοφυλάκων και του υποκόσμου. Τέλος, εξετάζεται το θέμα της ποινής γενικά και ο τρόπος με τον οποίο οι λειτουργίες της τιμωρίας και του σωφρονισμού συγχέονται στις σημερινές φυλακές.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Παντελάκης (1999) σ. 9

¹⁰⁸ Παντελάκης (1999) σ. 10

¹⁰⁹ Παντελάκης (1999) σ. 11

Ο στοχασμός του Φουκώ εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να προβληματίζει την κοινή γνώμη και τους κρατουμένους, οι οποίοι δραστηριοποιούνται διεκδικώντας πιο ανθρώπινες συνθήκες ζωής. Αρχίζοντας την έρευνά της η GIP, δίνει το λόγο στους κρατουμένους και περιγράφει τις συνθήκες της ζωής τους μέσα στη φυλακή, κάνοντας γνωστή την πραγματικότητα και αφυπνίζοντας την κοινή γνώμη. Κρίνεται επιτακτική, λοιπόν, η κοινοποίηση των μεμονωμένων εξεγέρσεων και η κατάσταση αυτή συναγερμού μετατρέπεται σε συντονισμένη πρακτική, ώστε να μη γίνει άλλο ανεκτό το σημερινό καθεστώς φυλακής.¹¹⁰

Η έρευνα αυτή του Φουκώ, δε γίνεται με σκοπό τη συσσώρευση γνώσεων γύρω από το θέμα των φυλακών, αλλά να γίνει περισσότερο ενεργητική η αδιαλλαξία της κοινής γνώμης σε ό,τι αφορά στη δικαιοσύνη των διαφόρων θεσμών εγκλεισμού και κοινωνικής απομόνωσης. Ως πρώτη πράξη αυτής της "έρευνας κατά της ανοχής", παρουσιάζεται ένα ερωτηματολόγιο σε διάφορες φυλακές, προκειμένου να εστιαστεί και να αναλυθεί το πεδίο της έρευνάς του. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν οι διάφορες αντιδράσεις, η αγανάκτηση και ο προβληματισμός γύρω από το σύστημα σωφρονισμού, ώστε η πληροφόρηση αυτή να μετατραπεί από ατομική σε συλλογική και πολιτική γνώση.¹¹¹

Με βάση την έρευνα της GIP, γίνεται σαφές ότι η φυλακή είναι όργανο κοινωνικής καταστολής. Ενώ, λοιπόν, η κοινή γνώμη έχει την εντύπωση ότι η ύπαρξη των φυλακών σχετίζεται με την ύπαρξη μεγάλων εγκληματιών, σύμφωνα με το πόρισμα της έρευνας, προκύπτει ότι οι μεγάλοι κακοποιοί και οι εγκληματίες δεν αποτελούν ούτε το 5 % του συνόλου των φυλακισμένων, ενώ οι υπόλοιποι αντιπροσωπεύουν τη μεσαία και μικρή εγκληματικότητα και είναι αυτοί που ανήκουν στα φτωχά κοινωνικά στρώματα. Το 40%, επίσης, των κρατουμένων είναι προφυλακισμένοι για υποθέσεις που δεν έχουν εκδικαστεί και το 16% είναι μετανάστες.¹¹²

Δίνοντας το λόγο, λοιπόν, στους κρατουμένους, μέσα από συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο της έρευνας, τίγονται θέματα σχετικά με τις συνθήκες ζωής τους, όπως διάφορες απαγορεύσεις και τις κακές συνθήκες διαβίωσής τους, όπως η πείνα και το κρύο. Αυτό που έκανε εντύπωση όμως, ήταν ότι πολλοί από τους

¹¹⁰ Παντελάκης (1999) σ. 15

¹¹¹ Παντελάκης (1999) σ. 19

¹¹² Παντελάκης (1999) σ. 20

κρατούμενους ανέφεραν ότι το χειρότερο στη φυλακή δεν ήταν οι κακές υλικές συνθήκες, αλλά η απουσία οποιουδήποτε πραγματικού δικαιώματος. Η δικαιοσύνη δηλαδή στέλνει έναν άνθρωπο στη φυλακή και αυτός δεν έχει πλέον τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του. Σε περίπτωση που ο κρατούμενος τολμήσει να διαμαρτυρηθεί στον εισαγγελέα, υπάρχει ο κίνδυνος να κλειστεί στην απομόνωση, για να σταματήσει να παραπονιέται.¹¹³ Πολύ σημαντικό όμως είναι και το θέμα της οικονομικής εκμετάλλευσης των κρατουμένων, αφού το μεγαλύτερο μέρος του μισθού τους το κρατούσαν για τα διάφορα έξοδα στέγασης και τα δικαστικά έξοδα, ενώ παράλληλα ήταν ανύπαρκτη η δυνατότητα να καταφέρει κάποιος φυλακισμένος να σπουδάσει.¹¹⁴

Όλη αυτή η καταπίεση δε θα μπορούσε να μην ξεσπάσει, όχι μόνο στις φυλακές, αλλά σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η έκφραση αυτή της μη ανοχής βρήκε υποστήριξη από διάφορα κοινωνικά στρώματα, όπως διανοούμενους, νομικούς και δημοσιογράφους, αλλά ενισχύθηκε και από τους αγώνες της εργατικής τάξης. Σκοπός, λοιπόν, αυτού του νέου κινήματος δεν ήταν να κάνει πιο υποφερτή την καταπιεστική εξουσία, αλλά να αντιδράσει και να επιτεθεί στο πολιτικό κατεστημένο της εποχής.¹¹⁵ Μετά τα γεγονότα του Μάη του '68, ο δικαστικός μηχανισμός χρησιμοποιήθηκε για την καταστολή των εργατών, των φοιτητών, των μεταναστών και οποιασδήποτε ιδεολογικής ομάδας είχε αντίθετες πολιτικές πεποιθήσεις από τις υπάρχουσες, κάνοντας την ταξική δικαιοσύνη ανυπόφορη.

Όλο αυτό το κλίμα συσπείρωσε τους κρατούμενους, ενώ έξω από τη φυλακή δημιουργήθηκε ένα κίνημα εναντίον των συνθηκών κράτησης και εναντίον αυτής της "δικαιοσύνης" που υπηρετούσε μόνο την άρχουσα τάξη. Σε αυτό ακριβώς το σημείο παρεμβαίνει η έρευνα για τις φυλακές, δίνοντας το λόγο στους κρατούμενους και καταγγέλλοντας τις εξοργιστικές συνθήκες κράτησης και το δικαστικό σύστημα το οποίο τις συντηρούσε.¹¹⁶

3.5 Συνέπειες του εγκλεισμού

¹¹³ Παντελάκης (1999) σ. 21

¹¹⁴ Παντελάκης (1999) σσ. 23-24

¹¹⁵ Παντελάκης (1999) σ. 29

¹¹⁶ Παντελάκης (1999) σσ. 30-31

Η φυλακή ως θεσμός στοχεύει στην απομάκρυνση των "επικίνδυνων" από το κοινωνικό σύνολο, ενώ παράλληλα επιδιώκει την επάνοδό τους σε αυτό, μέσω του σωφρονισμού που επιτελεί. Αποτελεί έναν πειθαρχικό μηχανισμό, ο οποίος μεταμορφώνει τα άτομα σε ευπειθή και χρήσιμα για την κοινωνία, εξασφαλίζοντας την τάξη και την ασφάλειά της.¹¹⁷ Διαχρονικά όμως η φυλακή καταγγέλθηκε ως τεράστια αποτυχία του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης. Η κριτική εντοπίζεται στη διαπίστωση ότι οι φυλακές δεν αναμορφώνουν, δε μειώνουν τα ποσοστά εγκληματικότητας, αντίθετα κατασκευάζουν εγκληματίες με τον περιορισμό, την πειθαρχία και την απομόνωσή τους από το κοινωνικό περιβάλλον. Με τον εγκλεισμό ωθούνται οι κρατούμενοι στην υποτροπή, ενώ το στίγμα του εγκλεισμού τους ακολουθεί σε όλη τους τη ζωή και τους καθιστά περισσότερο ευάλωτους στην αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.¹¹⁸

Με την είσοδό τους στο κατάστημα κράτησης, οι έγκλειστοι ξεκινούν μια νέα φάση κοινωνικοποίησης, διαφορετική από εκείνη που βίωναν στην ελεύθερη κοινωνία. Χαρακτηριστικό της οργάνωσης της μικροκοινωνίας της φυλακής, είναι η υποπολιτισμική ομάδα της, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των σχέσεων των κρατουμένων. Ο κώδικας αυτός ο οποίος αναπτύσσεται ανάμεσα στους κρατουμένους είναι ένα σύστημα αξιών και κανόνων, το οποίο υφίσταται παράλληλα με τους επίσημους κανόνες που αφορούν το σωφρονιστικό κατάστημα.¹¹⁹

Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές για τη δημιουργία του κώδικα των κρατουμένων. Σύμφωνα με μια άποψη, ο κώδικας είναι η εγκληματική υποκουλτούρα που φέρνουν οι κατάδικοι μαζί τους στη φυλακή. Άλλοι υποστηρίζουν ότι είναι αναγκαίο δημιούργημα της φυλακής στο οποίο βρίσκουν στήριξη οι κρατούμενοι, για να αμυνθούν απέναντι στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Η εκδοχή αυτή φαίνεται περισσότερο λογική, διότι ο κρατούμενος μετά τον εγκλεισμό του δεν παύει να είναι και να συμπεριφέρεται ως κοινωνικό ον και είναι πολύ σημαντικό να νιώθει ενταγμένος σε μια ομάδα που την χαρακτηρίζουν τα ίδια προβλήματα.

Με την ένταξή του δηλαδή στη φυλακή, ο κρατούμενος αισθάνεται ότι ανήκει κάπου, ότι είναι μέλος μιας ομάδας. Η ένταξη αυτή γίνεται μέσω μιας διαδικασίας

¹¹⁷ Χάιδου (2002) σ. 47

¹¹⁸ Χάιδου (2002) σ. 48

¹¹⁹ Χάιδου (2002) σ. 49

κοινωνικοποίησης και η αφομοίωση ορισμένων κανόνων συμπεριφοράς, η αποδοχή ενός ρόλου υποταγής και η εκμάθηση του γλωσσικού κώδικα της φυλακής γίνονται αναγκαίοι όροι επιβίωσης. Όσο, λοιπόν, κοινωνικοποιείται κανείς στο σύστημα της φυλακής, τόσο αποκοινωνικοποιείται από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.¹²⁰ Επιπλέον, ο εγκλεισμός λειτουργεί διαφορετικά σε κάθε άτομο. Εξαρτάται από το είδος του περιορισμού και της ποινικής κύρωσης, τη χρονική διάρκεια και κυρίως την προσωπικότητά του. Αρχικά, πλήττεται η σωματική υγεία του ατόμου. Η έλλειψη κίνησης και έκθεσης στον ήλιο, η κακή διατροφή, η ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και οι απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης, βλάπτουν τη φυσική κατάσταση του εγκλείστου και σε μερικές περιπτώσεις οδηγούν ακόμα και στο θάνατο.

Η προσβολή βέβαια της σωματικής υγείας έχει αντίκτυπο και στην ψυχική. Η απομόνωση, η ανασφάλεια και ο φόβος που βιώνει ο κρατούμενος και η πλήρης άρση των δικαιωμάτων του, αποτελούν καθοριστικό πλήγμα γι' αυτόν. Πολύ συχνά οι εγκλειστοί εμφανίζουν κρούσματα κατάθλιψης ή ψυχοπάθειας. Συγκεκριμένα, παρατηρούνται συναισθήματα πλήξης, απελπισίας, απάθειας, απογοήτευσης και αναπτύσσονται ψευδαισθήσεις.¹²¹ Εκτός όμως αυτών των στερήσεων, οι κρατούμενοι υπόκεινται και σε ένα απαράδεκτο καθεστώς χειραγώγησης, δίνοντας στα μέλη του προσωπικού των φυλακών τη δυνατότητα να επιβάλλουν πειθαρχικές κυρώσεις, οι οποίες μπορεί να ξεκινούν από την απλή επίπληξη και να φτάνουν μέχρι την απομόνωση.

Όπως αναφέρθηκε, ο εγκλεισμός ενός ατόμου στη φυλακή, έχει ως συνέπεια τη σταδιακή αποξένωσή του από το κοινωνικό περιβάλλον και την προσαρμογή του στο περιβάλλον του καταστήματος. Όσο περισσότερο μένει στη φυλακή, και αυξάνεται ο ιδρυματισμός του, τόσο απομακρύνεται από το κοινωνικό περιβάλλον. Έχει συχνά παρατηρηθεί, κατάδικοι σε μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές να ιδρυματοποιούνται τόσο πολύ στο περιβάλλον της φυλακής, ώστε όταν έρθει η ώρα να απολυθούν να μη θέλουν να φύγουν, διότι το θεωρούν πλέον σπίτι τους.¹²² Στη διαδικασία της αποκοινωνικοποίησης συμβάλλουν οι αραιές επαφές του κρατουμένου με συγγενικά και φιλικά του πρόσωπα. Ο κρατούμενος έχει κάποιο στήριγμα και δέχεται πιο εύκολα την κοινωνική του προσαρμογή τη στιγμή της

¹²⁰ Χάιδου (2002) σ. 50

¹²¹ Χάιδου (2002) σ. 52

¹²² Χάιδου (2002) σ. 53

απόλυσής του από το σωφρονιστικό κατάστημα. Μια άλλη μορφή επικοινωνίας των εγκλείστων με το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον είναι και η τηλεφωνική επικοινωνία και η αλληλογραφία.¹²³

Εφόσον, λοιπόν, απώτερος στόχος, μετά την έκτιση της ποινής, είναι η επαναφορά του κρατουμένου στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, θα πρέπει να προετοιμάζεται συχνά για το μελλοντικό αυτό στόχο. Η διαδικασία αυτή θα πρέπει, επομένως, να περιλαμβάνει περιοδικά τη δυνατότητα "δοκιμασίας" στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, ώστε να μην πραγματοποιηθεί απότομα η μετάβαση αυτή, με καταστροφικές συνέπειες για τον ίδιο και το κοινωνικό περιβάλλον. Για τους λόγους αυτούς έχει θεσπιστεί και η άδεια των κρατουμένων.¹²⁴ Οι άδειες διακρίνονται κυρίως σε τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές. Οι τακτικές αποσκοπούν στην προετοιμασία της ομαλής επανένταξης του κρατουμένου στην κοινωνία, οι έκτακτες στην αντιμετώπιση έκτακτων και απρόβλεπτων αναγκών και οι εκπαιδευτικές στην απόκτηση ή συμπλήρωση γνώσεων στους τομείς της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας, τεχνικής επαγγελματικής ή ανώτατης εκπαίδευσης.¹²⁵

Ο εγκληματίας, βέβαια, όσο βαρύ και αν είναι το έγκλημά του, δεν παύει να είναι μια ανθρώπινη προσωπικότητα και συνεπώς η επιβολή ποινής δεν μπορεί να του στερήσει το σεβασμό που αρμόζει στην αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπινης προσωπικότητας. Θα πρέπει η διαβίωσή του στη φυλακή να μην είναι ταπεινωτική και να ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης, για τη διασφάλιση της τάξης στο κατάστημα κράτησης.

4

ΟΙ ΜΗ ΚΑΝΟΝΙΚΟΙ

¹²³ Χάιδου (2002) σ. 54

¹²⁴ Χάιδου (2002) σ. 55

¹²⁵ Χάιδου (2002) σ. 56

4.1 Εξουσία “κανονικοποίησης”

Για το Φουκώ, η ψυχιατρική κρίνει με όρους ηθικούς, συμπεριφορές οι οποίες δεν είναι κολάσιμες από το νόμο, αλλά ορίζονται ως κίνητρα της παραβίασής του. Πρόκειται για έναν έλεγχο της επιθυμίας μέσω της προεικόνισης του εγκλήματος. Έτσι, κατά τον 18^ο αιώνα συντελείται μια αναγωγή του υποκειμένου που διαπράττει ένα αδίκημα σε “κακοποιό” και συνεπώς η μεταλλαγή του σε αντικείμενο σωφρονισμού, μέσω της κανονικοποίησης:

*“Αυτό θα ήθελα να επιχειρήσω να μελετήσω, αυτή την εμφάνιση, αυτή την ανάδυση των τεχνικών κανονικοποίησης και των εξουσιών που συνδέονται με αυτές, θέτοντας ως αρχή, ως αρχική υπόθεση, ότι οι τεχνικές κανονικοποίησης και οι εξουσίες κανονικοποίησης που σχετίζονται με αυτές δεν είναι απλώς η συνέπεια της συνάντησης, της σύνθεσης, της σύνδεσης μεταξύ ιατρικής γνώσης και δικαστικής εξουσίας, αλλά στην πραγματικότητα, και σε όλη τη νεωτερική κοινωνία, αποτελούν ένα συγκεκριμένο τύπο εξουσίας – ούτε ιατρικό ούτε νομικό, αλλά διαφορετικό – που κατέληξε να αποικίσει και να απωθήσει τόσο την ιατρική γνώση όσο και τη δικαστική εξουσία, έναν τύπο εξουσίας που καταλήγει τελικά στη θεατρική σκηνή του δικαστηρίου, πατώντας φυσικά στο δικαστικό και ιατρικό θεσμό, αλλά και που ο ίδιος έχει την αυτονομία του και τους δικούς του κανόνες. Αυτή την ανάδυση της εξουσίας κανονικοποίησης, τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε, τον τρόπο με τον οποίο επιβλήθηκε, χωρίς να στηριχθεί ποτέ σε έναν και μόνο θεσμό αλλά μέσα από το παιχνίδι που κατάφερε να στήσει μεταξύ διαφόρων θεσμών, τον τρόπο με τον οποίο εξάπλωσε την ηγεμονία της στην κοινωνία μας, αυτά θα ήθελα να μελετήσω”.*¹²⁶

Με την άνοδο, λοιπόν, της αστικής τάξης και των νέων εργασιακών σχέσεων, παρατηρούνται αρκετές αλλαγές στις τιμωρητικές πρακτικές, οι οποίες κατευθύνονται από την ψυχιατρική. Η ποικιλία των μορφών τιμώρησης, όπως η φυλάκιση, η αναγκαστική εργασία, η διαρκής παρακολούθηση, η απομόνωση και η ηθική αναμόρφωση, δείχνει ότι η τιμωρία απευθύνεται στο πρόσωπο του εγκληματία παρά στο έγκλημα. Στόχος είναι ο μετασχηματισμός, η αναμόρφωση, η διόρθωση του εγκληματία και όχι η απεικόνιση της βαρύτητας του εγκλήματος επάνω στο σώμα του εγκληματία, όπως γινόταν στο Μεσαίωνα.

¹²⁶

Σιαμανδούρας (2010) σσ. 67- 68

Παράλληλα, το 1832 ο νεοεισαχθείς θεσμός των ελαφρυντικών θα επιτρέψει την καταδίκη όχι με βάση τις συνθήκες του εγκλήματος ή το βαθμό αιτιότητας, αλλά με βάση το χαρακτηρισμό, τη διάγνωση για τον ίδιο τον εγκληματία.¹²⁷ Η τιμωρία στρέφεται πια στον εγκληματία και πιο συγκεκριμένα σε αυτά που τον κάνουν εγκληματία, στα αίτιά του, στα κίνητρά του και στα ένστικτά του. Η ψυχιατρική του 19^{ου} αιώνα θα προσπαθήσει να αναζητήσει παθολογικά στίγματα που μπορούν να χαρακτηρίσουν επικίνδυνα άτομα, όπως η ψυχολογική ανωριμότητα ή ελλιπώς δομημένη προσωπικότητα.

Ο επικίνδυνος άνθρωπος είναι πια ο αντικανονικός άνθρωπος, αυτός που παρεκκλίνει από τη σωματική, ψυχολογική κανονικότητα και η ψυχιατρική γίνεται μια εξουσία κανονικοποίησης, η οποία παρουσιάζεται ως μια γενικευμένη αρχή ελέγχου.¹²⁸ Η εμφάνιση αυτή του επικίνδυνου και απειλητικού ανθρώπου γίνεται στο πλαίσιο της διαμόρφωσης της νεωτερικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα και της πολύπλευρης διαχείρισης του πληθυσμού στον αστικό χώρο. Η διαρκής αποτυχία του εγκλεισμού οδήγησε σε μια δυναμική πολιτική απόφαση για μια αντίδραση και κατάπνιξη του εγκλήματος. Η διασταύρωση του ιατρικού και του δικαστικού στο πρόσωπο του ψυχιατρικού πραγματογνώμονα θα του επιτρέψει να αναπτύξει ένα λόγο που δεν αφορά μόνο το πεδίο της διαστροφής ή της ψυχικής ανωμαλίας, αλλά και αυτό του κοινωνικού κινδύνου.

Κατά την πρώτη περίοδο της δικαστικής ψυχιατρικής, ο πραγματογνώμονας στρέφει την προσοχή του από τις συνθήκες τέλεσης του εγκλήματος, στο παρελθόν του εγκληματία, στις συνήθειές του, στην ευρύτερη συμπεριφορά του. Όπως αναφέρει ο Φουκώ, *“ο ρόλος του πραγματογνώμονα ψυχιάτρου είναι ένα και το αυτό: ως δημόσιος λειτουργός γίνεται πραγματικά παλιάτσος”*.¹²⁹ Εφεξής ανακριτές, πραγματογνώμονες, ψυχίατροι και δικαστικοί ερευνούν την καθημερινότητα, τις συνήθειες, την *“κανονικότητα”* ή μη του εγκληματία, επηρεαζόμενοι από έναν ψυχιατρικό κανονικοποιητικό λόγο, από τους αποκλεισμούς και ορισμούς της παρέκκλισης της ψυχιατρικής επιστήμης.

Η οργάνωση, λοιπόν, του συστήματος ιατροδικαστικής εξουσίας συγκροτήθηκε στη βάση της υποχρέωσης κάθε ατόμου που εγκαλείται σε

¹²⁷ Σιαμανδούρας (2010) σ. 77

¹²⁸ Σιαμανδούρας (2010) σ. 95

¹²⁹ Σιαμανδούρας (2010) σ. 85

κακουργιοδικείο να εξεταστεί από ψυχιάτρους και ως εκ τούτου να αποκτά και ένα ηθικά επιλήψιμο ανάλογο της ποινικής παράβασης. Έτσι, εμφανίζεται ένα διττό ιατρικό και δικαστικό σύστημα το οποίο είναι ουσιαστικά η λειτουργία μιας εξουσίας που ο Φουκώ την ονομάζει εξουσία "κανονικοποίησης". Αυτή η εξουσία εμφανίζεται στις τεχνικές κανονικοποίησης και επεξεργάζεται την καθιέρωση κανόνων και υποταγής, έτσι ώστε να επιτύχει τις υψηλότερες δυνατές αποδόσεις, ονομάζοντας ασθένεια την οποιαδήποτε απόκλιση και επεμβαίνοντας στο νου και στο σώμα.

4.2 Οι μη κανονικοί

Συνοψίζοντας, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, δηλαδή από τις αλλαγές στις τιμωρητικές πρακτικές, από την τιμωρία του σώματος στην τιμωρία της ψυχής, από το έγκλημα στον εγκληματία, και από τον παντοδύναμο δικαστή στον ψυχίατρο, η ψυχιατρική συγκροτείται ως μια γενικευμένη ρυθμιστική εξουσία.

Στους "μη κανονικούς", συμπεριλαμβάνει τρεις ομάδες αποβλήτων, τα ανθρώπινα τέρατα, που έρχονται από το Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και τον 17^ο και 18^ο αιώνα και γίνονται για τους ιατροδικαστές εκ των προτέρων επικίνδυνα άτομα, τους ασυμμόρφωτους, που κατάγονται από τους έγκλειστους του 17^{ου} αιώνα και μοιάζουν λιγότερο επικίνδυνοι από τα ανθρώπινα τέρατα, και τέλος τους αυνανιζόμενους, που έχουν την αφετηρία τους στον 18^ο αιώνα και μετατρέπονται σε μανία της ιατρικής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹³⁰ Στους "μη κανονικούς", βέβαια, δεν ενδιαφέρει τόσο η διάκριση των βασικών τύπων, του τέρατος, του αδιόρθωτου και του αυνανιζόμενου, που μπαίνουν στον κανόνα της μη κανονικότητας, όσο η προβληματική γύρω από τη σχέση της εξουσίας και του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε στη νεότερη Δύση η έννοια της μη κανονικότητας.

Ενώ, λοιπόν, το τέρας ορίζεται, ως προς τη φύση και την κοινωνία, και συγκεντρώνει όλες τις μορφές παρέκκλισης, το προς συμμόρφωση άτομο γίνεται αντιληπτό στο πλαίσιο της οικογένειας και στη συνέχεια εντός του ευρύτερου κοινωνικού περίγυρου. Η δεύτερη μορφή είναι συνηθέστερη και ταυτόχρονα δεν είναι οριστική αλλά επιδέχεται διόρθωση, γι' αυτό και αποτελεί το κυρίως αντικείμενο των

¹³⁰ Σιαμανδούρας (2010) σσ. 120-121

σωφρονιστικών μηχανισμών. Σε αντίθεση με το τέρας που έχει ως πλαίσιο αναφοράς τη φύση και την κοινωνία, το πλαίσιο του ατόμου προς συμμόρφωση είναι πιο περιορισμένο, είναι η ίδια η οικογένεια και η σχέση της με τους θεσμούς που την περιβάλλουν.¹³¹ Αυτό το άτομο εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα και, κατά μία έννοια, είναι κανονικό μέσα στην αντικανονικότητά του.

Η τρίτη μορφή είναι ο αυνανιζόμενος. Το πλαίσιο αναφοράς του είναι το μικρότερο δυνατό, το δωμάτιο, το κρεβάτι και το σώμα. Ο αυνανιζόμενος εμφανίζεται το 18^ο αιώνα, όπου ο αυνανισμός ως πράξη αποτελεί ένα καθολικό κοινό μυστικό το οποίο όλοι γνωρίζουν και κανείς δεν το εκμυστηρεύεται.¹³² Ο αυνανιζόμενος, σύμφωνα με το Φουκώ είναι ο απόγονος αυτών των τριών μορφών και χαρακτηρίστηκε ως μια, τρόπον τινά, ολοκληρωτική ασθένεια, καθώς πέραν της αναπαραγωγής, προς εξασφάλιση της διαίωσισης του είδους, το πλήθος των άλλων πράξεων που προσφέρουν ηδονή, θεωρούνταν ανωμαλίες, που οδηγούν στον εκφυλισμό.

Αυτές οι τρεις μορφές αποτελούν, για το Φουκώ, τους προγόνους του μη κανονικού του 19^{ου} αιώνα. Οι τρεις μορφές στη χρονική τους ανάπτυξη επικοινωνούν μεταξύ τους, εν τούτοις παραμένουν διακριτές στο κρίσιμο χρονικό σημείο ανάμεσα στο τέλος του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα, σε σχέση με τα συστήματα εξουσίας και γνώσης στα οποία αναφέρονται. Το τέρας αναφέρεται στο πλέγμα της πολιτικοδικαστικής εξουσίας, το προς συμμόρφωση άτομο στις λειτουργίες της οικογένειας και στην ανάπτυξη πειθαρχικών τεχνικών και ο αυνανιζόμενος στο πλαίσιο της ανακατανομής των εξουσιών που περιβάλλουν το σώμα.¹³³

4.3 Η ψυχιατρική ως εξουσία ελέγχου

Από τη θεώρηση, λοιπόν, του εγκλήματος ως ασθένειας του κοινωνικού σώματος, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ασθενής θεωρείται ο ίδιος ο εγκληματίας. Εφόσον

¹³¹ Σιαμανδούρας (2010) σσ. 123-125

¹³² Σιαμανδούρας (2010) σσ. 126-128

¹³³ Σιαμανδούρας (2010) σ. 131

ούτως ή άλλως μια τιμωρία δεν μπορεί να αναιρέσει το τετελεσμένο ενός εγκλήματος, αυτό που επιδιώκεται είναι να καταστεί αυτό το έγκλημα κατανοητό, ώστε η τιμωρία να είναι δυνατή αλλά όχι υπερβολική, όπως παλαιότερα.¹³⁴ Σε αυτό το σημείο συντελείται η μετατόπιση της ψυχιατρικής, η οποία από κλάδος της γενικής ιατρικής, στις αρχές 19^{ου} αιώνα, αρχίζει να λειτουργεί ως εξειδικευμένος κλάδος της δημόσιας υγιεινής, επιτελώντας ένα ρόλο κοινωνικής πρόληψης.

Όποτε, λοιπόν, η ποινική εξουσία αδυνατεί να εντοπίσει τα αίτια μιας ενέργειας προσφεύγει στην ψυχιατρική, ώστε να ασκήσει την τιμωρία ή να αποκτήσει το αιτιολογικό άλλοθι της τρέλας για να μην την ασκήσει. Το ερώτημα της δικαστικής εξουσίας για τη φύση της ασθένειας και η προοπτική απάντησής του θα κατοχύρωνε στην νεότευκτη επιστήμη το αναγκαίο κοινωνικό κύρος για να επιβάλει τον λόγο της ως εξουσία και ως προστατευτική γνώση στο εσωτερικό της κοινωνίας.¹³⁵ Ο κοινωνικός κίνδυνος θεωρείται πια ασθένεια και η ψυχιατρική λειτουργεί ως ιατρική επιστήμη υπεύθυνη για την δημόσια υγιεινή και την κοινωνική ασφάλεια. Η ψυχιατρική γίνεται έτσι μια ευρεία δημόσια υγιεινή, η οποία θα καθορίζει στο δικαστή το μέτρο και την πιθανότητα της τιμώρησης.

Η έλλειψη αυτή της ανακάλυψης αιτιών σε εγκληματικές περιπτώσεις, θα αναχθεί στη συνέχεια στη "νοσηρή δυναμική των ενστίκτων". Το ένστικτο καταλαμβάνει το προσκήνιο των εξηγητικών σχημάτων στη θέση του παραληρήματος και της παραφροσύνης και ταυτοχρόνως ωθεί την ψυχιατρική προς μια βιολογική προβληματική.¹³⁶ Η ψυχιατρική λοιπόν ανακαλύπτει το ένστικτο ταυτόχρονα με την ποινική νομολογία. Το ένστικτο εγγράφεται κατά κύριο λόγο στο εσωτερικό ενός οικοδομήματος που χαρακτηρίζεται από τα είδη της τρέλας και καταλήγει να καθορίζει σχεδόν το σύνολο του ψυχιατρικού πεδίου.¹³⁷ Παράλληλα, η τρέλα συνδέεται με τη διοίκηση, την οικογένεια και την προστασία της κοινωνικής τάξης.

Οι νόμοι ορίζουν τον αυτεπάγγελτο εγκλεισμό ενός φρενοβλαβούς σε ψυχιατρικό νοσοκομείο μετά από διαταγή της αστυνομικής διοίκησης και σχετική πρόταση της οικογένειας. Ο ψυχίατρος γίνεται ο επιτηρητής των ενδοοικογενειακών σχέσεων, καθώς οι σχέσεις αυτές γίνονται το πεδίο έρευνας και παρέμβασης της

¹³⁴ Σιαμανδούρας (2010) σ. 184

¹³⁵ Σιαμανδούρας (2010) σ. 236

¹³⁶ Σιαμανδούρας (2010) σ. 259

¹³⁷ Σιαμανδούρας (2010) σ. 273

ψυχιατρικής.¹³⁸ Η ψυχιατρική ορίζει πλέον την παρέκκλιση σε σχέση την κοινωνικοπολιτική κανονικότητα. Πρόκειται δηλαδή για τον απεγκλωβισμό τη ψυχιατρικής από την παραφροσύνη εξαιτίας της επινόησης μιας νόρμας που αφορά κάθε κοινωνική και ανθρωπολογική έκφραση, που ως τότε είχε χαρακτήρα μόνο ηθικό, πειθαρχικό και δικαστικό.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, λοιπόν, και με αφορμή μια σειρά από τερατώδη εγκλήματα της περιόδου, οι ψυχίατροι καλούνται να απαντήσουν στα αδιέξοδα του δικαστηρίου περί της απόφασης για την ψυχική ασθένεια ή την "κανονικότητα" του κατηγορουμένου, διαμορφώνοντας μια σειρά από νέες "κανονικότητες", που αφορούν στην οικογενειακή ζωή, τη σεξουαλικότητα και την πολιτικοκοινωνική συμπεριφορά του ατόμου. Στο εξής, λοιπόν, ερευνάται η παραβατικότητα ως σύμπτωμα της ασθένειας.¹³⁹ Έτσι στην ψυχιατρική έχουμε τη συναρμογή δύο χρήσεων της νόρμας, ως κανόνα συμπεριφοράς και ως λειτουργικής, σωματικής κανονικότητας. Διάφορες συμπεριφορές, όπως αταξία, ανυπακοή, ή έλλειψη προσοχής ιατρικοποιούνται και θεωρούνται δυσλειτουργικές, αντικανονικές, επικίνδυνες και χρήζουσες απομόνωσης από την κοινωνία.¹⁴⁰ Η επινόηση της νόρμας συνυφαίνεται με τους καθορισμούς της αταξίας, της εκκεντρικότητας, της ανομοιομορφίας και της απόκλισης, εισάγοντας έτσι μια ομογενοποίηση. Η ψυχιατρική νοείται πια ως μια "τεχνολογία της ανωμαλίας".¹⁴¹

Η αντικανονική συμπεριφορά αποκτά πλέον ένα ψυχοβιολογικό υπόβαθρο, μια διάσταση νευρολογικής φύσης. Συγκροτείται έτσι ένα πεδίο, όπου οι παρεκκλίσεις από την κοινωνική τάξη θεωρούνται παθολογικές διαταραχές. Αυτή η παθολογικοποίηση της κοινωνικής παρέκκλισης, παράγει νέες κανονικότητες, οι οποίες επιβάλλονται από μια εξουσία η οποία και διαμορφώνει κανονικοποιημένα μοντέλα συμπεριφοράς.

4.4 Χριστιανισμός και "κανονικοποίηση"

¹³⁸ Σιαμανδούρας (2010) σ. 286

¹³⁹ Σιαμανδούρας (2010) σσ. 307-308

¹⁴⁰ Σιαμανδούρας (2010) σσ. 313-315

¹⁴¹ Σιαμανδούρας (2010) σ. 316

Με το πέρασμα του χρόνου, το πεδίο της "ανωμαλίας" συνδέεται με τη σεξουαλικότητα, η οποία συνδέεται με την ψυχιατρική. Αυτό συμβαίνει, επειδή μεταβάλλεται ο τύπος του λόγου περί σεξουαλικότητας. Από το χριστιανικού τύπου λόγο, εξομολόγηση και μετάνοια, παρατηρείται μια μετατόπιση προς το λόγο της ψυχιατρικής. Η επιβολή της τακτικής, συνεχούς και εξαντλητικής εξομολόγησης επεκτείνει και την υποχρέωση της μετάνοιας, συνεπώς και της ομολογίας. Όπως γίνεται αντιληπτό, αυτή η εξελισσόμενη διεργασία προσδίδει μια καινοφανή εξουσία στον ιερέα, μια τεχνική ελέγχου της συνείδησης, ένα κωδικοποιημένο σύστημα εποπτείας που σε μεγάλο βαθμό θυμίζει το δικαστικό.¹⁴²

Η ολική κυριαρχία στην οποία αφήνεται ο πιστός μέσω των διαδικασιών των θρησκευτικών μηχανισμών, αποτελούν για το Φουκώ το υπόβαθρο όλων των μετέπειτα τεχνικών ιατροκοποίησης. Η εξομολόγηση εκτός από μια ιεράρχηση και εξιλέωση των παραβάσεων των θρησκευτικών νόμων, αποτελεί και "ένα είδος χαρτογράφησης των αμαρτιών του σώματος". Σε γενικές γραμμές, πρόκειται γι' αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί "ένα είδος ηθικής φυσιολογίας της σάρκας".¹⁴³ Αντιθέτως, το σώμα του δαιμονισμένου χαρακτηρίζεται από το σπασμό, που αποτελεί την "απτή και ορατή μορφή του αγώνα που διεξάγεται μέσα στο σώμα", και εκτείνεται σημασιολογικά και ερμηνευτικά από τη θρησκεία ως την ιατρική και την ψυχιατρική.¹⁴⁴ Αναπόφευκτα, λοιπόν, χρειάστηκε η παρεμβολή της ιατρικής και ο έλεγχος που ασκεί πάνω στο σώμα διακινδυνεύεται από την εξουσία της.

Οι προσπάθειες όμως που έγιναν ενάντια στον αυνανισμό είχαν ως συνέπεια, αυτό που ο Φουκώ ονομάζει "μύθο της ολοκληρωτικής ασθένειας". Η ιδέα μιας ολοκληρωτικής ασθένειας που οδηγεί στο θάνατο και συνοδεύει τον αυνανισμό, συνιστά επί της ουσίας μια μυθοπλασία υπό το μανδύα του ιατρικού λόγου.¹⁴⁵ Η προσπάθεια αυτή υπήρξε τόσο έντονη ώστε ασθενείς να εξωθηθούν σε ένα είδος υποχονδριακού παραληρήματος κατά το οποίο καταδεικνύουν τον αυνανισμό ως ένα είδος γενικής αιτιολογίας που συνδέεται με το θάνατο.

Η ψυχιατρική αποκτάει, λοιπόν, έναν ιατροδικαστικό χαρακτήρα και λειτουργεί ως μια εξουσία καθορισμού της κανονικότητας και της παρέκκλισης.

¹⁴² Σιαμανδούρας (2010) σ. 336

¹⁴³ Σιαμανδούρας (2010) σ. 358

¹⁴⁴ Σιαμανδούρας (2010) σ. 404

¹⁴⁵ Σιαμανδούρας (2010) σ. 451

Διαμορφώνεται έτσι ένα ψυχιατρικοδικαστικό σύμπλεγμα με βάση το αναίτιο έγκλημα, καθώς πίσω από κάθε έγκλημα θα μπορούσε να υπάρχει κάτι σαν συμπεριφορά τρέλας, αλλά και αντίστροφα. Θα μπορούσαμε να διαβλέψουμε τον κίνδυνο του εγκλήματος μέσα σε κάθε τρέλα.¹⁴⁶ Ο αυνανισμός θεωρείται πλέον μια ηδονή που δεν είναι προσανατολισμένη σε μια "κανονική" σεξουαλικότητα αλλά εμφανίζεται ως μη κανονική παρεκτροπή. Δια μέσω αυτής της διαπίστωσης και η ηδονή, η οποία αναφέρεται στο σεξουαλικό ένστικτο, θα καταστεί ένα ψυχιατρικό αντικείμενο, δηλαδή θα υπαχθεί σε ένα καθεστώς κανονικοποίησης, σε ευθεία εξάρτηση από την εξουσία.¹⁴⁷

Συμπερασματικά, η ψυχιατρική συγκροτήθηκε ως εποπτεία, ελεγκτική αρχή και ανάλυση των συμπεριφορών εστιάζοντας, κυρίως, στην παιδική ηλικία και με αυτόν τον τρόπο διαφοροποιείται από την ως τότε επικρατούσα ιατρική των φρενολόγων των Πινέλ και Εσκιρόλ.¹⁴⁸ Το σεξουαλικό ένστικτο και η ηδονή τροφοδοτούν τη ψυχιατρική για νέες ψυχιατρικές κατηγοριοποιήσεις και σεξουαλικές κανονικότητες. Ο αυνανιζόμενος, ο εκφυλισμένος, ο μαζοχιστής, ο επιδειξίας και ο ομοφυλόφιλος αποτελούν νέες κατηγορίες με ένα κοινό χαρακτηριστικό, την ανωμαλία. Η οικογενειακή ζωή, η σεξουαλικότητα του εγκληματία και οι διαπροσωπικές σχέσεις ερευνώνται, για να διαπιστωθεί η "ανωμαλία" που οδηγεί στο έγκλημα.¹⁴⁹ Ενώ, λοιπόν, η τρέλα παρουσιαζόταν ως τρομαχτικά επικίνδυνη, στις τερατώδεις περιπτώσεις οι ψυχίατροι δε χρειάζεται να αποδείξουν το δεσμό μεταξύ κινδύνου και τρέλας. Τη σχέση αυτή την υπογραμμίζει η ίδια η διοίκηση αφού αυτή εγκλείει, στο βαθμό που η φρενοβλάβεια συνδέεται με κίνδυνο για τον άνθρωπο ή τη δημόσια ασφάλεια.

Η κατασκευή ψυχιατρικών κατηγοριοποιήσεων βασισμένων, όπως είδαμε, σε μια σωματική, οικογενειακή, σεξουαλική, πολιτική και ευρύτερα κοινωνική κανονικότητα διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα λειτουργεί πλέον η δικαστική εξουσία, κατά την εφαρμογή των τιμωρητικών της πρακτικών. Ταυτόχρονα όμως, οδηγούν και στην ανάγκη προσαρμογής των πληθυσμών σε αυτές τις νέες κανονικότητες και την κατασκευή ενός ατόμου πειθαρχημένου μέσω μιας

¹⁴⁶ Σιαμανδούρας (2010) σ. 521

¹⁴⁷ Σιαμανδούρας (2010) σ. 544

¹⁴⁸ Σιαμανδούρας (2010) σ. 582

¹⁴⁹ Σιαμανδούρας (2010) σ. 586

διαδικασίας αυτορρύθμισης και αυτοπροσαρμογής στις νέες νόρμες, σεξουαλικές, ηθικές, πολιτικές και σωματικές. Η ψυχική ασθένεια, η αντικανονικότητα και η επικινδυνότητα δεν είναι παρά κοινωνικές κατασκευές που από τον 19^ο αιώνα, αναπτύχθηκαν στο νεωτερικό αστικό χώρο, στο έδαφος της συνάντησης του δικαστικού με τον ψυχιατρικό λόγο και στο γενικό πλέγμα των νέων μορφών εξουσίας της περιόδου.

5

ΤΡΕΛΑ

5.1 Λογική και τρέλα - du côté de la folie

Ο Φουκώ, στην *“Ιστορία της Τρέλας”* (1961) ασχολείται με τη σχέση της εξουσίας με τα συστήματα γνώσης και την ανάλυση των θεσμών, έτσι όπως διαμορφώθηκαν και παγιώθηκαν, κατά την εξέλιξη της ιστορίας. Προσπαθεί να δώσει μια εικόνα του τι θεωρείται τρέλα και να εξετάσει πώς αυτή η θεώρηση αποκτά ενδιαφέρον μέσα από μία φιλοσοφική προσέγγιση της τρέλας, ως μια κοινωνική ετερότητα, ως μια παρέκκλιση από αυτό που θεωρούμε “κανονικό” ή “φυσιολογικό”, ή ως το αντίπαλο οχυρό του “κάστρου” της λογικότητας. Στην πρώτη του, λοιπόν, μελέτη με τίτλο *“Η ιστορία της τρέλας”* ο Φουκώ διερευνά τις ιστορικές συνθήκες εμφάνισης της διάκρισης μεταξύ λογικής και μη λογικής, μελετά τις συνθήκες που επέτρεψαν την ανάπτυξη των επιστημών της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας και παρουσιάζει την παρακμή του παλαιού καθεστώτος εγκλεισμού σε ιδρύματα και τη γένεση του ασύλου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Ενώ, λοιπόν, το Μεσαίωνα η τρέλα εθεωρείτο ιερή, την περίοδο της Αναγέννησης ταυτίστηκε με μια ιδιαίτερη μορφή υψηλής διάνοιας. Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα αποδόθηκε στην τρέλα ένα τελείως διαφορετικό περιεχόμενο. Η Ευρώπη μετέτρεψε τα από καιρό εγκαταλελειμμένα λεπροκομεία της σε τρελοκομεία, δημιουργώντας έτσι το “Μεγάλο Εγκλεισμό” που επιχείρησε να δαμάσει την τρέλα,

απομονώνοντας τους τρελούς ως μέλη μιας κοινωνικής κατηγορίας.¹⁵⁰ Συγκεκριμένα, το 17^ο και 18^ο αιώνα έλαβε χώρα ένας κάθετος διαχωρισμός μεταξύ τρέλας και ψυχικής υγείας. Οι τρελοί περιορίζονταν σε ειδικούς χώρους, όπου νοσηλεύονταν μαζί με άλλα άτομα που θεωρούνταν αντικοινωνικά και εκδήλωναν αποκλίνουσα συμπεριφορά, όπως ζητιάνοι, εγκληματίες, ακόμα και αργόσχολοι.

Το κλασσικό νοσοκομείο για φρενοβλαβείς δεν είχε ψυχοθεραπευτικούς σκοπούς. Κυριότερο μέλημά του, όπως αναφέρει ο Φουκώ, ήταν να διαχωρίσει ή να "σωφρονίσει". Εκτός όμως των νοσοκομείων, η κλασσική περίοδος του 18^{ου} αιώνα επέτρεψε και το ξέσπασμα πολλών "σωματικών θεραπειών" της τρέλας, οι οποίες διακρίνονταν υπό το πρίσμα της επιστήμης της εποχής. Ακριβώς επειδή η τρέλα ερμηνευόταν ως μια μορφή σωματικού εκφυλισμού, αντιμετωπιζόταν με μεθόδους που στόχευαν είτε να εκτρέψουν από έξω τις αλλοιωμένες ουσίες, είτε να διαλύσουν εκ των έσω τις ουσίες εκείνες που επέφεραν την αλλοίωση. Όλες οι προσπάθειες δηλαδή των "θεραπευτικών" μεθόδων στόχευαν στο να προλάβουν ή να σταματήσουν την "αλλοίωση των χυμών του σώματος".¹⁵¹

Μέσα στις διάφορες μεθόδους αντιμετώπισης της τρέλας, συγκαταλεγόταν και το oleum cephalicum κάποιου γιατρού ονόματι Fallowes. Σύμφωνα με την άποψή του, στην περίπτωση της τρέλας *"μελανοί ατμοί φράζουν τα πολύ λεπτά αγγεία μέσα από τα οποία πρέπει να μπορούν να κυκλοφορήσουν τα ζωτικά πνεύματα. Έτσι το αίμα στερείται κατεύθυνσης, παρακωλύει τις φλέβες του εγκεφάλου, όπου λιμνάζει, εκτός και αν διαταραχτεί από κάποια συγκεχυμένη κίνηση η οποία περισπά τις ιδέες"*. Το oleum cephalicum έχει το πλεονέκτημα ότι προκαλεί "μικρές φλύκταινες στο κεφάλι". Αυτές επαλείφονται με λάδι, ώστε να μην ξεραθούν, προκειμένου να εξακολουθήσουν να διαφεύγουν οι "μελανοί ατμοί" που βρίσκονται μέσα στο εγκέφαλο.

Το ίδιο αποτέλεσμα είχε και το κάψιμο και ο καυτηριασμός του σώματος σε οποιοδήποτε άλλο σημείο. Θεωρούσαν μάλιστα ότι οι δερματικές ασθένειες, όπως η ψώρα, το έκζεμα ή η ευλογιά μπορούσαν να θεραπεύσουν την τρέλα, δεδομένου ότι επέτρεπαν στην αλλοίωση να μεταφερθεί από τα εντόσθια και τον εγκέφαλο και να απλωθεί στην επιφάνεια του σώματος, όπου και απελευθερωνόταν εξωτερικά. Μέχρι το τέλος του αιώνα, είχε καθιερωθεί ως κοινή πρακτική ο εμβολιασμός με το μικρόβιο της ψώρας για τις πιο επίμονες περιπτώσεις μανίας. Σε περιπτώσεις δηλαδή

¹⁵⁰ Μέλλος (2002) σσ. 32-33

¹⁵¹ Μέλλος (2002) σ. 34

που οι αφαιμάξεις, τα καθαρτικά και τα λουτρά δεν ήταν ικανά να θεραπεύσουν τη μανία, οι καυτηριασμοί, τα επιφανειακά αποστήματα και ο εμβολιασμός με ψώρα, θα ήταν οι σίγουρες λύσεις.¹⁵²

Στη συνέχεια, από τα τέλη του 18^{ου} και κατά τον 19^ο αιώνα, έγινε διαχωρισμός των ψυχικά ασθενών από τους εγκληματίες και τους άπορους. Κατά τη μαρξιστική θεωρία του Φουκώ, ο λόγος που οι φτωχοί δεν έπεφταν θύματα εγκλεισμού, ήταν ότι το βιομηχανικό σύστημα χρειαζόταν εργατικά χέρια προκειμένου να ακμάσει. Οι παράφρονες βέβαια αποφυλακίστηκαν και εντάχτηκαν στο πλαίσιο μιας ήπιας εκπαιδευτικής θεραπευτικής αγωγής, πράγμα το οποίο, σύμφωνα με το Φουκώ, έγινε μόνο και μόνο για να αιχμαλωτιστεί ακόμα περισσότερο ο νους τους.¹⁵³ Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, οι τρελοί στην ουσία απολάμβαναν μεγαλύτερη ελευθερία στα φρενοκομεία από αυτή που τους παρέχουν οι σύγχρονες θεραπείες, καθώς η κλασική αντιμετώπιση του εγκλεισμού δεν αποσκοπούσε στο να μεταβάλει τη συνείδησή τους. Μπορεί δηλαδή το σώμα τους να ήταν αλυσοδεμένο, αλλά ο νους τους ήταν ελεύθερος.

Η καταστατική θεώρηση της τρέλας ως ασθένειας στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το Φουκώ, "διέρρηξε το διάλογο" μεταξύ Λόγου και παραφροσύνης. Το άσυλο αντικατοπτρίζει την εξουσιαστική δομή της αστικής κοινωνίας. Είναι δηλαδή ένας μακρόκοσμος μέσω του οποίου εκφράζονται διάφορες αξίες και πρότυπα, όπως οι σχέσεις οικογένειας και παιδιού, με επίκεντρο το πατριαρχικό μοντέλο, οι σχέσεις παραβατικότητας και τιμωρίας, με επίκεντρο το μοτίβο της άμεσης δικαιοσύνης και οι σχέσεις τρέλας και αταξίας με επίκεντρο το μοτίβο της κοινωνικής και ηθικής τάξης.¹⁵⁴ Παρόλο όμως που τα πρώτα φρενοκομεία και κρατικά άσυλα λειτουργούσαν με σκανδαλωδώς κακό τρόπο, αποτελούσαν αυθεντικές πράξεις φιλανθρωπίας.

Ο ίδιος ο Φουκώ όμως έχει την τάση να παίρνει θέση "du côté de la folie", μόνο που μέσα στη γενικότερη προσπάθειά του να θυματοποιήσει τους παράφρονες, ίσως να λησμονούσε ότι πολύ συχνά οι άνθρωποι αυτοί ήταν βαθύτατα δυστυχισμένοι και η κατάστασή τους απαιτούσε άμεση θεραπεία για τους ίδιους, αλλά και την κοινωνία γενικότερα.

¹⁵² Μέλλος (2002) σ. 35

¹⁵³ Μέλλος (2002) σ. 36

¹⁵⁴ Μέλλος (2002) σ. 37

5.2 Η ιστορία της τρέλας

Αναμφίβολα η ψυχική νόσος έχει την αρχή της, προ αμνημονεύτων χρόνων, και οι πρώτες μαρτυρίες ανάγονται κιόλας από τα προϊστορικά χρόνια. Η αντιμετώπιση της ψυχικής ασθένειας υπήρξε ανάλογη των συνθηκών ζωής και του πολιτιστικού υπόβαθρου της κάθε κοινωνίας, όπως και των γενικότερων πεποιθήσεων που πήγαζαν από τους ηθικούς κώδικές της.

Κατά την περίοδο των προϊστορικών χρόνων, δε γινόταν διάκριση μεταξύ ψυχικών και σωματικών ασθενειών, ενώ ως βασική αιτία πρόκλησης της νόσου, είτε ψυχικής είτε σωματικής, θεωρούνταν πως ήταν η επίδραση από δαίμονες ή μάγια. Τους ανθρώπους που η συμπεριφορά τους διέφερε από εκείνη των υπολοίπων, τους οδηγούσαν σε ειδικούς θεραπευτές που έργο τους ήταν να εκβάλουν από τον άρρωστο τα κακά πνεύματα. Ο ψυχικά άρρωστος για τους πρωτόγονους λαούς αντιμετωπιζόταν ως θύμα των αρνητικών δυνάμεων που εισχωρούσαν μέσα του και τον καθιστούσαν υποχείριο όργανό τους.¹⁵⁵ Ο ψυχικά ασθενής γινόταν, λοιπόν, αντικείμενο φόβου και τοποθετούνταν στη σφαίρα του απαγορευμένου, γεγονός που τον καθιστούσε αυτομάτως απόβλητο από το κοινωνικό του περιβάλλον.

Δυστυχώς όμως, υπάρχουν ακόμη ψήγματα των παλαιών αντιλήψεων που έχουν επιζήσει στην κοινωνία και βρίσκονται βαθιά κρυμμένα στο υποσυνείδητο των ανθρώπων, κάνοντας την εμφάνισή τους συγκαλυμμένα με την εκδήλωση ενός αφύσικου φόβου και με την επιθυμία να απομονωθεί από την κοινωνία το πρόσωπο που νοσεί από ψυχικά αίτια. Έπειτα, οι πεποιθήσεις αυτές έχουν ρίζες στο βάθος του χρόνου και, όσο κι αν υπάρχουν μόνο απομεινάρια τους, συχνά και σε ανύποπτες στιγμές γίνεται έμμεση προβολή αυτών. Επομένως, όσο παράλογο και αν ακούγεται, ειδικά στη σημερινή εποχή, όπου η αλήθεια φωτίζεται και οι δεισιδαιμονίες ανάγονται στη σφαίρα του μύθου, η ψυχική ασθένεια για πολλούς, ακόμη κι αν δεν γίνεται παραδεκτό από τους ίδιους, συνειρμικά αγγίζει την ιδέα της δαιμονοκατοχής και του σκότους.

¹⁵⁵

Porter (2002) σσ. 10-11

Στη συνέχεια, η ψυχική νόσος στα χρόνια της αρχαιότητας εντοπίζεται στο φάσμα εκείνο στο οποίο απεικονίζονταν οι γενικότερες αντιλήψεις της εποχής, όπου είναι εμφανείς οι παγανιστικές και οι θρησκευτικές απόψεις. Η αρρώστια της ψυχής στην ελληνική αρχαιότητα είχε υπερφυσική προέλευση και η εμφάνισή της βρισκόταν στην απόλυτη δικαιοδοσία των θεών που τιμωρούσαν τους ανθρώπους με δυσβάσταχτα πάθη, τα οποία μόνο με θεϊκή παρέμβαση ήταν δυνατόν να εξαλειφθούν. Η ψυχική ασθένεια, οφείλονται κυρίως στις έξωθεν δυνάμεις που εισβάλλουν στον άνθρωπο και τον κυριεύουν και επομένως αναγόταν στη σφαίρα του μεταφυσικού, ως θεόσταλτη τιμωρία ή ως ένα πολύτιμο δώρο των θεών προς τον άνθρωπο.

Στη συνέχεια ξεκινάει μια νέα εποχή κατά την οποία η επιστημονική γνώση αυξάνεται και συσχετίζει την εκδήλωση ψυχικής νόσου με τις οργανικές διαταραχές. Παρόλα αυτά όμως δεν απουσιάζει το μυθικό στοιχείο, γεγονός που καθιστά ως αμφιλεγόμενες προσωπικότητες εκείνους που εμφανίζουν συμπτώματα ψυχικών διαταραχών.¹⁵⁶ Επίσης, η έννοια της ψυχής με τη γενική σημασία του όρου, υπήρξε άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της ψυχικής νόσου και αυτό φαίνεται από τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι έκαναν λόγο για την ψυχή και τις αρνητικές εκδηλώσεις της που επηρέαζαν παθολογικά τον άνθρωπο.

Περνώντας έπειτα στην εποχή της Καινής Διαθήκης, γίνονται αναφορές σχετικά με την ίαση ανθρώπων που έπασχαν από ψυχικές αρρώστιες. Μιλώντας για τις ψυχικές παθήσεις, γίνεται λόγος για κατοχή από δαιμονικά πνεύματα και ουσιαστικά η γενεσιουργός αιτία της ψυχικής ασθένειας εντοπίζεται στη σύγχυση του νου που δεσμεύεται από τα πάθη. Όπως και να έχει όμως, φαίνεται πως οι περισσότερες τουλάχιστον των περιπτώσεων ήταν εκδηλώσεις ψυχικών ασθενειών που εκφύλιζαν την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά του ανθρώπου που ταλαιπωρούνταν από αυτές.¹⁵⁷ Αργότερα, στην εποχή του Μεσαίωνα, η εμμονή στην εκδοχή της δαιμονολογίας και της κατοχής από ακάθαρτα πνεύματα, καθιστούν την έναρξη μιας νέας "σκοτεινής" εποχής, που φέρνει τον άνθρωπο αντιμέτωπο με τις ανεξήγητες και μυθικές δυνάμεις του κόσμου. Παρατηρείται έτσι μια παλινδρόμηση όσον αφορά στην κατάκτηση της επιστημονικής γνώσης, ενώ η οποιαδήποτε ανεξήγητη συμπεριφορά προϋποθέτει την παρουσία κακών πνευμάτων.

¹⁵⁶ Porter (2002) σσ. 13-14

¹⁵⁷ Porter (2002) σσ. 17-19

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται ο λογικός άνθρωπος ο οποίος έχει αναθέσει στο γιατρό τα ζητήματα της τρέλας και από την άλλη ο άνθρωπος της τρέλας, που δεν επικοινωνεί με τους άλλους μέσα από μια αφηρημένη λογική, που είναι επιταγή και απαίτηση για συμμόρφωση. *“Το καθοριστικό, γράφει ο Φουκώ, είναι η χειρονομία που διαχώρισε την τρέλα, κι όχι η επιστήμη που καθιερώθηκε, όταν πια είχε συντελεστεί ο διαχωρισμός κι όταν η τάξη είχε αποκατασταθεί. Και πρώτιστη σε σημασία είναι η τομή που καθιέρωσε την απόσταση ανάμεσα στη λογική και στη μη-λογική, γιατί, ολοφάνερα, από εδώ ξεκινάει η καταδυνάστευση που ασκεί η λογική πάνω στη μη-λογική, και που στόχο της έχει να της στερήσει κάθε αλήθεια που μπορεί να κλείνει σαν τρέλα, σαν παράπτωμα ή σαν αρρώστια”*.¹⁵⁸

Τα μετέπειτα χρόνια παρατηρείται μια στροφή προς την απομόνωση του ασθενούς και σταδιακά προς τον εγκλεισμό του. Λίγο πριν χτιστούν τα πρώτα ειδικά άσυλα στην Ευρώπη για ψυχικά νοσούντες, ορισμένα νοσοκομεία κάνουν δεχτή την εισαγωγή τους κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις που έχουν να κάνουν με τη γενικότερη ψυχοσωματική τους κατάσταση, αλλά και την αδυναμία της κοινότητας να τους αναλάβει επιτυχώς. Τον 15^ο αιώνα γίνεται και η εκδίωξη των ψυχικά ασθενών από τον τόπο καταγωγής τους και η περιπλάνησή τους δίχως προορισμό. Η πολιτεία εξόριζε τους αρρώστους και τους άφηνε αβοήθητους να περιπλανηθούν σε απόμακρες περιοχές, ενώ σε άλλες περιπτώσεις τους παρέδιδε σε καράβια προσκυνητών.¹⁵⁹ Παρατηρείται, επομένως, μια έντονη τάση από την πλευρά της κοινωνίας διαχωρισμού των μελών της σε δυο κατηγορίες, αυτή των λογικών ανθρώπων και η δεύτερη των “παραφρόνων” που θα πρέπει να διώχνονται από την πόλη, έτσι ώστε να μην κινδυνεύει να αλλοιωθεί η πλασματική εικόνα της υγιούς κοινωνίας.

Σύμφωνα με το Φουκώ, στην Ευρώπη από την εποχή του Μεσαίωνα εμφανίζεται μια σχέση των ανθρώπων με κάτι που ονομάζεται “τρέλα, παράνοια και παραλογισμό”. Ξεκινώντας από το βάρβαρο έθιμο του Μεσαίωνα, να φορτώνουν τους τρελούς σε κάποιο πλοίο και να το αφήνουν να χαθεί ακυβέρνητο στη θάλασσα, ο φιλόσοφος εντοπίζει τα γνωρίσματα της εγκάθειρξης τον 17^ο αιώνα, όταν άρχισαν να εγκλείουν τους τρελούς στα πρώτα ιδρύματα, όπου και τους χρησιμοποιούσαν για διάφορες δουλειές, δημιουργώντας ένα είδος ιδιότυπης καθεστωτικής

¹⁵⁸ Αμπατζοπούλου (1976) σσ. 5-6

¹⁵⁹ Αμπατζοπούλου (1976) σ. 13

δουλοπαροικίας.¹⁶⁰ Προχωρώντας περισσότερο, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι οι σύγχρονες μορφές λογικής είναι βαθύτατα ηθικολογικές. Πάνω σε αυτές κτίζεται και το σύστημα ποινών που ισχύει ως σήμερα, προϊόν του σχίσματος ανάμεσα στη λογική και στην τρέλα και της απουσίας διαλόγου.

Στις απαρχές της περιόδου της Αναγέννησης, λοιπόν, εγκαταλείπεται σταδιακά η δαιμονολογία και με την ανάπτυξη των επιστημών και της φιλοσοφίας, η ψυχική νόσος αποκτά άλλο νόημα αποκομμένο από τις θεωρίες περί μυστικών και ολέθριων δυνάμεων που κατακλύζουν τον άνθρωπο και τον καθιστούν έρμαιό τους. Η ψυχική ασθένεια πλέον, δε συνδέεται άμεσα με τις προκαταλήψεις αλλά με τον ίδιο τον άνθρωπο και τις αδυναμίες του.¹⁶¹ Τα γεγονότα σταθμοί που σημάδεψαν την ιστορία της τρέλας είναι η δημιουργία του Γενικού Νοσοκομείου στο Παρίσι και η "μεγάλη εγκάθειρξη των φτωχών" το 1656, καθώς και η απελευθέρωση των έγκλειστων της Bicetre, ενός από τα πολλά ιδρύματα στη Γαλλία, όπου επικρατούσαν απάνθρωπες συνθήκες.¹⁶² Με το πέρασμα του χρόνου, τους έγκλειστους τους πηγαίνουν στο Γενικό Νοσοκομείο, στα μπουντρούμια των κάτεργων και σε οίκους εργασίας, οι οποίοι χρονολογούνται στην Αγγλία ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Στους οίκους αυτούς τα ευπαθή αυτά άτομα, επιδίδονται σε εργασίες, όπως κατασκευή ρούχων, επεξεργασία μαλλιού και λινού, κατασκευή βαφών, άλεσμα σιταριού. Πρόκειται για ιδρύματα συνύπαρξης των ψυχιατρικών ασθενών με τους άπορους, τους άνεργους και τους καταδίκους¹⁶³

Την ίδια σχεδόν περίοδο, σε πολλές χώρες της Ευρώπης, όπως στην Ιταλία, την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ολλανδία, λειτουργούσαν διαφόρων ειδών ιδρύματα που κρατούσαν έγκλειστους τους ψυχικά νοσούντες, τους παραβάτες του νόμου και τους πένητες. Η εγκάθειρξη, λοιπόν, δεν προσανατολιζόταν σε ιατρικούς σκοπούς για τη φροντίδα δηλαδή του αρρώστου, ήταν περίπου ένα μέσο διασφάλισης αποκλεισμού των πασχόντων που ρίχνονταν σε ένα άσυλο έγκλειστοι μαζί με άλλες κατηγορίες ανθρώπων που αντιμετώπιζαν πάσης φύσεως προβλήματα. Το αίτημα αποκλεισμού των αδύναμων κοινωνικών ομάδων σε άσυλα παρουσιαζόταν με το προσωπείο της φιλανθρωπίας και της συμπόνιας, όμως δεν ήταν τίποτα άλλο

¹⁶⁰ Αμπατζοπούλου (1976) σσ. 14-17

¹⁶¹ Αμπατζοπούλου (1976) σ. 29

¹⁶² Αμπατζοπούλου (1976) σ. 41

¹⁶³ Αμπατζοπούλου (1976) σσ. 44-45

από μια βίαιη υφαρπαγή ανθρώπων που φέρονταν ως μέρος του κοινωνικού προβλήματος. *“Η εγκάθειρξη, τούτο το μαγικό γεγονός που σημάδια του υπάρχουνε σ’ ολόκληρη την Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα, είναι μια υπόθεση “αστυνομίας”.*¹⁶⁴

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η Ψυχιατρική ήταν στενά συνυφασμένη με την επικράτηση των ιδρυμάτων εγκάθειρξης ως φυσικού χώρου της ψυχικής νόσου. Η εγκάθειρξη, πριν ακόμα αποκτήσει ιατρικό νόημα, είχε την έννοια της προσταγής της εργασίας. Απομακρύνονται με αυτό τον τρόπο από την κοινωνία τα άτομα, όπως οι άνεργοι, οι άεργοι, οι ζητιάνοι, οι ψυχικά νοσούντες που δεν καταφέρνουν να βρουν μια θέση στην κοινωνία.¹⁶⁵ Μέχρι την Αναγέννηση, η ευαισθησία προς τη τρέλα ήταν δεμένη με την παρουσία των υπερβάσεων της φαντασίας. Από την κλασική εποχή, και για πρώτη φορά, η τρέλα αντιμετωπίζεται μέσα από τον ηθικό καταδικασμό της αεργίας και την κοινωνική συνοχή που εξασφαλίζει η κοινότητα της εργασίας. Έτσι, η εγκάθειρξη περιόριζε την τρέλα σε ένα ουδέτερο και ομοιόμορφο κόσμο αποκλεισμού, σύμμετρο με την κοινωνική αντίληψη και την οικονομική πολιτική.

Η κοινωνία, πλέον, καταδικάζει τη διαφορετικότητα, αποδιώχνει με νόμιμο τρόπο τα ασθενή μέλη της, και παρά την προοδευτικότερη αντιμετώπιση, σε σχέση πάντα με εκείνην του Μεσαίωνα, στιγματίζει εξ ολοκλήρου τους αρρώστους που αναλαμβάνουν πια ακούσια το ρόλο των τροφίμων στα νεοϊδρυθέντα άσυλα. Άλλωστε, συνειρμικά γινόταν ταύτιση μεταξύ ψυχικής νόσου και αεργίας, όπως και ελλιπούς ηθικής συμπεριφοράς.¹⁶⁶ Η κοινωνία, επομένως, αισθανόταν ασφαλής μέσα από τη θέσπιση του συστήματος του εγκλεισμού.

Τα γενικά νοσοκομεία, λοιπόν, δεν αποτελούσαν ιατρικά ιδρύματα αλλά τμήμα ενός συστήματος διοικητικής επιτήρησης για την αποκατάσταση της κοινωνικής ευταξίας. Μέσα σε αυτά στοιβάζονται άνεργοι, φτωχοί, εγκληματίες, διεφθαρμένοι, και “παράφρονες”. Φαινομενικά, σκοπός των ιδρυμάτων αυτών ήταν να περιορίσουν την επαιτεία και την ανεργία. Οι έγκλειστοι όφειλαν να εργάζονται για να συνεισφέρουν στην ευημερία του συνόλου. Εντούτοις, η πρακτική του εγκλεισμού, υποστηρίζει ο Φουκώ, και η ώθηση στην εργασία δεν είχαν αποκλειστικώς οικονομικά αίτια. Τον εγκλεισμό υποβαστάζει μια ηθική αντίληψη η οποία αντιτίθεται κυρίως στην απειθαρχία και η εργασία θεωρείται η κατάλληλη

¹⁶⁴ Αμπατζοπούλου (1976) σ. 50

¹⁶⁵ Αμπατζοπούλου (1976) σ. 51

¹⁶⁶ Αμπατζοπούλου (1976) σ.58

πρακτική μέσω της οποίας δύναται να επιτευχθεί η ηθική αναμόρφωση.¹⁶⁷ Μέσα σε αυτούς τους χώρους καταναγκαστικών έργων, δίπλα στους υπόλοιπους έγκλειστους οι τρελοί θα ξεχωρίσουν, όντας ανίκανοι να ακολουθήσουν τους εσωτερικούς ρυθμούς ζωής, ανίκανοι να εργαστούν, θα πρέπει να υπαχθούν σε ειδικό καθεστώς.

Ο εγκλεισμός του 17^{ου} αιώνα θα επιβάλει την εργατικότητα, μια ηθική ενάρετης διαγωγής, θα επιφέρει την αστυνόμευση της αλητείας, της έκλυσης και της ανεργίας. Σε αυτό το πλαίσιο οι τρελοί προσβάλλουν τη δημόσια ευπρέπεια και θα διαχωριστούν από τις άλλες "μη λογικές" ομάδες. Αν και έγκλειστοι, οι παράφρονες θεωρούνταν σχεδόν ως μέλη ενός άλλου είδους, ανθρώπινα όντα χωρίς λογική, πλάσματα με αχαλίνωτο ζώδη χαρακτήρα και η παιδαγωγική που θα εφαρμοστεί πάνω τους με πειθαρχικά μέτρα θα επιδιώξει να δαμάσει την ελεύθερη ζώδη πλευρά της τρέλας.¹⁶⁸

Από τα μέσα όμως του 19^{ου} αιώνα, καταγγέλλονται οι άθλιες συνθήκες ζωής των αρρώστων. Η παρέμβαση στο άσυλο με την επανεξέταση των ιατρικών πρακτικών, των συνθηκών διαβίωσης αλλά και της συνολικής αντιμετώπισης του αρρώστου, που οδηγούσε με άμεσο τρόπο στην ιδρυματοποίησή του, γίνεται η αφορμή για την αναζήτηση δρόμων εξόδου από το άσυλο, έχοντας ως θετική συνέπεια την αύξηση του αριθμού των εξιτηρίων κατά τα 2/3 αναλογικά με τις νέες εισαγωγές. Οι ψυχικά ασθενείς θα μεταφερθούν σε χώρους όπου πριν από εκατόν πενήντα χρόνια παρέμεναν εκεί φυλακισμένοι, οι εξαθλιωμένοι, οι απόκληροι, και οι άνεργοι.¹⁶⁹ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο χώρος της ψυχιατρικής βρίσκεται σε αναταραχή, κανείς πλέον δε δύναται να αποδεχθεί τον εγκλεισμό των ψυχικά ασθενών σε χώρους όπως εκείνους της φυλακής, και όσο προχωράει ο αιώνας οι φωνές που καταδικάζουν το παραπάνω φαινόμενο όλο και πληθαίνουν.

Βέβαια, δεν έγινε εφικτό το στίγμα της ψυχικής νόσου να εξαλειφθεί. Η έλλειψη ενημέρωσης εξακολουθούσε να υφίσταται και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, το δυσάρεστο όμως είναι πως εξακολουθούν και σήμερα, στο κλείσιμο της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα. Φυσικά οι συνθήκες διαβίωσης των ψυχικά ασθενών είναι εμφανώς πολύ πιο βελτιωμένες, το κοινό είναι πιο δεκτικό

¹⁶⁷ Αμπατζοπούλου (1976) σ.59

¹⁶⁸ Αμπατζοπούλου (1976) σσ. 90-93

¹⁶⁹ Αμπατζοπούλου (1976) σσ. 57-58

όσον αφορά στην εκπαίδευσή του γύρω από την ψυχική υγεία και τους νοσούντες, και έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για μια ουσιαστική προσέγγιση των ατόμων που πάσχουν από ψυχικά νοσήματα από την πλευρά της κοινωνίας, όπου και επιδιώκεται πλέον η επανένταξή τους.

5.3 Κοινωνικός αποκλεισμός – Στίγμα και στερεότυπα

Από τα πολύ παλιά χρόνια, ο άνθρωπος αισθανόταν δέος απέναντι στο διαφορετικό, στο άγνωστο και σε αυτό που δύσκολα μπορούσε να κατανοήσει. Από τη φύση του ο άνθρωπος παράγει μηχανισμούς άμυνας, για να προστατεύσει την ύπαρξή του από οτιδήποτε πιστεύει ότι απειλείται. Ακόμη και σήμερα, ο άνθρωπος δεν κατάφερε να αποδεχτεί πλήρως τον συνάνθρωπό του που χαρακτηρίζεται από κάποιες ιδιαιτερότητες και παρεκκλίνει από τις νόρμες της κοινωνίας.¹⁷⁰ Η ετερόκλητη συμπεριφορά ενός ατόμου παραμένει βασική αιτία για το στιγματισμό και τον κοινωνικό του αποκλεισμό και η απομόνωσή του γίνεται ακόμη πιο έντονη εφόσον πιστοποιηθεί μια πιθανή διαταραχή της ψυχικής του υγείας.

Επειδή λοιπόν η επιβίωση του ανθρώπου εξαρτάται από την ένταξή του στην κοινωνία, πρέπει να διατηρεί τη θέση του ως αποδεκτό μέλος της ομάδας. Αν αποτύχει σε αυτό, θα απορριφθεί από την κοινωνία η οποία τον περιβάλλει. Είναι γεγονός πως οι άνθρωποι που υποφέρουν από ψυχικές νόσους ανήκουν στην κατηγορία των πιο στιγματισμένων, απομονωμένων και αδύναμων μελών της κοινωνίας. Το να θεωρηθεί ή να χαρακτηριστεί κάποιος ως ψυχικά διαταραγμένος, ανώμαλος, τρελός, παράφρονας, ψυχωτικός, ή άρρωστος, είναι η πιο δυσφημιστική ταξινόμηση που μπορεί να επιβληθεί σε ένα πρόσωπο στη σημερινή κοινωνία, καθώς το στίγμα της διαφορετικότητας τους απομονώνει από την υπόλοιπη κοινωνία και αφαιρεί τα δικαιώματά τους.¹⁷¹

¹⁷⁰ Μακρυνιώτη (2001) σσ. 13-14

¹⁷¹ Μακρυνιώτη (2001) σσ. 20-21

Ο Goffman ορίζει το στίγμα ως ένα χαρακτηριστικό βαθιά υποτιμητικό και τονίζει ότι ο στιγματισμός είναι μια διαδραστική κοινωνική διαδικασία.¹⁷² Κατά κανόνα, τα στιγματισμένα άτομα λαμβάνουν στρεβλή κοινωνικοποίηση και δέχονται φορτικές πιέσεις από το περιβάλλον τους που τους ωθεί στην απομόνωση και την υιοθέτηση ενός μοναχικού τρόπου ζωής. Τα άτομα που πάσχουν από μια ψυχική διαταραχή, εκτός από την ίδια τους τη νόσο, καλούνται να αντιμετωπίσουν το στίγμα που προέρχεται από τις φοβίες, τις παρανοήσεις και τις προκαταλήψεις για την ψυχική ασθένεια. Ο μύθος του άτρωτου και "φυσιολογικού" ανθρώπου, συναντάται στην κοινωνία μας, η οποία περιθωριοποιεί εκείνους που παρεκκλίνουν από τα όρια του "λογικού" και διαταράσσουν τον κοινωνικό ιστό.¹⁷³ Ο κοινωνικός αποκλεισμός του στιγματισμένου ως ψυχασθενή πάντα θα λειτουργεί ανασταλτικά στην εξέλιξη και την αυτοπραγμάτωση του ασθενούς, όπως και πάντα θα απασχολεί την κοινωνία και θα προκαλεί προβληματισμό στις σκεπτόμενες ομάδες προσώπων που διακρίνουν την αδικία και τον κοινωνικό ρατσισμό.

Δυστυχώς όμως, ακόμα και σήμερα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στίγματος και σοβαρών διακρίσεων που λαμβάνουν χώρα σε πολλές περιοχές του κόσμου και που πολλές φορές γίνονται εις βάρος όχι μόνο ατόμων αλλά και ολόκληρων κοινωνικών ομάδων. Εξέχουσα θέση ανάμεσα στις ομάδες που εύκολα στιγματίζονται είναι οι ψυχιατρικά άρρωστοι. Η ψυχική νόσος εξακολουθεί να θεωρείται κάτι που κάνει τον πάσχοντα από τουλάχιστον παράξενο, αντικείμενο χλευασμού, προβληματικό, μέχρι και επικίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο.¹⁷⁴ Η έξοδος όμως των αρρώστων από τα ψυχιατρικά άσυλα και η σταδιακή αποκατάσταση αρκετών από αυτούς δεν έφερε ταυτόχρονα αντίστοιχα αποτελέσματα στο κομμάτι του αποκλεισμού και των κοινωνικών διακρίσεων που υφίστανται. Κάτι τέτοιο απαιτεί αρκετή δουλειά στον τομέα της εκπαίδευσης και της υιοθέτησης άλλων αξιακών συστημάτων και κανόνων συμπεριφοράς.

Το θέμα, λοιπόν, της ψυχικής υγείας είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο και αυτό δεν έχει να κάνει μόνο με τη φύση της ψυχικής υγείας αλλά και με τον τρόπο παρουσίασης του ζητήματος και το στιγματισμό που ενίοτε το περιβάλλει. Στερεότυπα και αλήθειες προκαλούν σύγχυση και ανακρίβειες, παγιώνοντας τον

¹⁷² Μακρυνιώτη (2001) σσ. 65-66

¹⁷³ Μακρυνιώτη (2001) σσ. 68-70

¹⁷⁴ Μακρυνιώτη (2001) σσ. 220-221

κοινωνικό αποκλεισμό των ψυχικά πασχόντων και θέτοντας τα θεμέλια που ευνοούν το στιγματισμό τους. Τα στερεότυπα που επικρατούν για την ψυχική ασθένεια, καθρεφτίζουν την καθολική νοοτροπία και τις προσλαμβάνουσες που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία.

Το πρώτο στερεότυπο, καθιστά επικίνδυνα τα άτομα με ψυχικά προβλήματα, όχι μόνο για τον εαυτό τους, αλλά και για τον υπόλοιπο πληθυσμό. Η αλήθεια όμως σίγουρα διαφέρει και τεκμηριώνεται με ισχυρά πειστήρια. Σύμφωνα με τα πορίσματα έγκυρων ερευνών, ο ψυχικά ασθενής συχνά αποδεικνύεται λιγότερο επικίνδυνος από ένα άτομο που χαίρει καλής ψυχικής υγείας. Ένα σοβαρό ποσοστό των ψυχικά πασχόντων δεν είναι ούτε βίαιο ούτε και επικίνδυνο, αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν ψυχικά ασθενείς που να χαρακτηρίζονται από μια ακραία και βίαιη συμπεριφορά. *“Η απόλυτη ταύτιση ψυχικής ασθένειας και ετεροκαταστροφικής βίαιης συμπεριφοράς είναι μια λανθασμένη αντίληψη που έχει σαν αποτέλεσμα τη διαιώνιση του κοινωνικού αποκλεισμού των ψυχικά πασχόντων. Η βία είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο στην αιτιοπαθογένεια του οποίου υπεισέρχονται βιολογικοί, ψυχολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες. Εξίσου δύσκολη με την εξήγηση του φαινομένου της βίας, είναι και η πρόβλεψή της.”*¹⁷⁵

Επιπλέον, συντηρείται σε μεγάλο βαθμό η άποψη που θέλει τους ψυχικά αρρώστους να μην μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της εργασίας τους. Στην πραγματικότητα όμως, τα άτομα αυτά και μπορούν αλλά και διατηρούν έντονη την επιθυμία να αντεπεξέλθουν στον εργασιακό τομέα. Μέσω της εργασίας, οι ψυχικά ασθενείς μπορούν και αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ενεργά μέλη της κοινωνίας που λειτουργούν με συνέπεια και με αίσθημα ευθύνης. Ο μύθος, επίσης, που καθιστά ανίατη την ψυχική νόσο, καταρρίπτεται από την ίδια την επιστήμη, η οποία προσφέρει στον ασθενή καλύτερη ποιότητα ζωής και βελτιώνει την ψυχική του κατάσταση. Η σχιζοφρένεια, η οποία οδηγούσε τον άρρωστο με ταχύτατους ρυθμούς στον εγκλεισμό του σε ψυχιατρική κλινική, λόγω των θεαματικών εξελίξεων στον τομέα της ψυχιατρικής, είναι εφικτό στις μέρες μας να αντιμετωπιστεί και να βελτιωθεί σημαντικά η εξέλιξη της υγείας του ασθενούς.¹⁷⁶ Η κατάλληλη θεραπεία μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα και να οδηγήσει σταδιακά στην ίαση.

175 Δαμίγος (2003) σ. 284

176 Δαμίγος (2003) σ. 60

Κατά κανόνα όμως, η δυνατότητα αντιμετώπισης της νόσου δεν τονίζεται στο βαθμό που θα άρμοζε, καθώς υπάρχει ελλιπής ενημέρωση από την πλευρά της κοινωνίας. Το μόνο που χρειάζεται είναι να καταρριφθεί ο μύθος του ανίατου ασθενούς που δε δικαιούται να ελπίζει στη θεραπεία, όπου ο εγκλεισμός σε ψυχιατρικό ίδρυμα θεωρείται δεδομένος. Είναι, λοιπόν, εξαιρετικά σημαντικό ο ασθενής να αισθανθεί πως η κοινότητα προσδοκά για τον ίδιο μια ζωή ποιοτική και πως μια τυχόν παραμονή του σε ψυχιατρείο θα στοχεύει στη δική του και μόνο αποκατάσταση της υγείας του και δε θα αποτελεί πρόφαση για αποσιώπηση του προβλήματος. Έπειτα, ο εγκλεισμός σε ίδρυμα, όταν θα κρίνεται απαραίτητος να επιβληθεί, θα πρέπει να είναι σύντομος για να αποφευχθεί και η λεγόμενη ιδρυματοποίηση που καθιστά τον ασθενή ανήμπορο και οδηγεί σε έκπτωση των ψυχοκοινωνικών του λειτουργιών. Άλλωστε, η πολιτική που επικρατεί σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης είναι εκείνη της αποασυλοποίησης των ασθενών με ταυτόχρονη τη διαδικασία επανένταξής τους στην κοινότητα.

Φυσικά, φαίνεται πως όλα τα παραπάνω ήταν, για αρκετά χρόνια, απλά υποθέσεις, καθώς μετά τη δεκαετία του 40' και με την εμφάνιση επαναστατικών βιολογικών θεραπειών για την αντιμετώπιση των ψυχικών παθήσεων, αποδείχτηκε πως όλες αυτές οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα δεν μπορούσαν σε καμία περίπτωση να στηριχθούν πάνω σε γερά θεμέλια.¹⁷⁷ Αντιθέτως, οι ιδέες αυτές είναι παρωχημένες άσχετα αν υιοθετούνταν από το σύνολο της κοινωνίας σε παλαιότερες εποχές, μιας και η γνώση για την ψυχική ασθένεια, τα πορίσματα δηλαδή και οι ανακαλύψεις της επιστήμης, βρίσκονταν σε πρώιμο στάδιο και οι κοινωνίες δε διέθεταν την ωριμότητα και την ευρύτητα σκέψης που χρειαζόταν για να εξοβελίσουν την κακοδοξία της ομάδας των ανθρώπων που έπασχαν από ψυχικές νόσους.

6

¹⁷⁷

Δαμίγος (2003) σ. 61

ΤΑ ΑΣΥΛΑ

6.1 Η γέννηση και εξέλιξη του ασύλου

Ανέκαθεν ο φόβος του ανθρώπου για το διαφορετικό και το "μη λογικό", κατά τον τρόπο που οι κοινωνίες ορίζουν, οδηγούσε στον αποκλεισμό και στην απομόνωση των προσώπων που διέφεραν από το γενικό πληθυσμό. Μία από τις βασικότερες αιτίες που οδήγησαν στη γέννηση του ασύλου ήταν η αδυναμία των ανθρώπων να κατανοήσουν τη φύση της ψυχικής νόσου και να συλλάβουν το μέγεθος του προβλήματος, αποκομμένο από θεωρίες ανυπόστατες που ανήκουν στη σφαίρα των δεισιδαιμονιών. Τα άτομα των οποίων η συμπεριφορά διέφερε από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, απομακρύνονταν από το λειτουργικό πυρήνα της κοινωνίας και το πρόβλημα μετατοπιζόταν στο άσυλο. Το άσυλο για πολύ καιρό θα είναι μια πραγματικότητα αποδεκτή από το σύνολο της κοινότητας και θα θεωρηθεί ως μια δίκαιη αντιμετώπιση της ψυχικής ασθένειας, μια δυναμική παρέμβαση που με το προσωπείο της φροντίδας προς τον άρρωστο θα μπορεί να τον ελέγχει και να καταστέλλει τις εκδηλώσεις της αρρώστιάς του.

Ο Goffman, ορίζει ως άσυλο ένα μέρος διαμονής και εργασίας, όπου ένας μεγάλος αριθμός ατόμων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση διαχωρίζεται από την ευρύτερη κοινωνία για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα και διάγει μια έγκλειστη, τυπικά διευθυνόμενη καθημερινότητα.¹⁷⁸ Τα περιοριστικά ή ολοπαγή ιδρύματα, ο Goffman τα διακρίνει σε πέντε ομάδες. Οι εστίες τυφλών, τα γηροκομεία, τα ορφανοτροφεία και τα πτωχοκομεία είναι αυτά που έχουν συσταθεί με σκοπό να μεριμνούν για άτομα που θεωρούνται ανίκανα και ακίνδυνα. Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν οι χώροι που έχουν συσταθεί με σκοπό να μεριμνούν για πρόσωπα που θεωρούνται ανίκανα να αυτοσυντηρούνται, ενώ ταυτόχρονα θεωρούνται απειλή για την κοινωνική συνοχή. Σε αυτή την περίπτωση συμπεριλαμβάνονται τα σανατόρια, τα ψυχιατρεία και τα λεπροκομεία.

Ένας τρίτος τύπος ολοπαγών ιδρυμάτων είναι αυτός που έχει οργανωθεί για να προστατεύσει την κοινότητα από ό,τι η ίδια θεωρεί ως κινδύνους που εκ

¹⁷⁸

Κομνηγός (1994) σ. 19

προθέσεως στρέφονται εναντίον της, χωρίς το άμεσο ζητούμενο να είναι η ευημερία των προσώπων που απομονώνονται με αυτόν τον τρόπο. Τα ιδρύματα αυτά είναι οι φυλακές, τα σωφρονιστήρια και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στην τέταρτη ομάδα ανήκουν τα ιδρύματα που συγκροτούνται προκειμένου να φέρουν εις πέρας κάποια εργασιακή αποστολή, όπως οι στρατώνες, οι σχολές με οικοτροφεία και οι οικισμοί των αποικιών. Τέλος, υπάρχουν τα καταστήματα αυτά που προορίζονται για αναχωρητήρια από τον κόσμο ή κέντρα εκπαιδεύσεων για τους θρησκευόμενους, όπως τα μοναστήρια και οι μονές.¹⁷⁹ Όλα αυτά τα ιδρύματα έχουν να κάνουν με το φυσικό αποκλεισμό του νοσούντος μέρους του πληθυσμού που διαχωρίζεται από το υγιές, ώστε να αποτραπεί οποιαδήποτε υποψία μετάδοσης του μιάσματος.

Τα βασικότερα χαρακτηριστικά του ασύλου είναι, ο περιορισμός που αυτό επιβάλλει στους τροφίμους με την έλλειψη δυνατότητας πρόσβασης στον έξω κόσμο, η ιεραρχία στην εξουσία, όπου το προσωπικό είναι εκείνο που κατά κανόνα τη διαθέτει. Η ζωή των κρατουμένων είναι αυστηρά ελεγχόμενη κάτω από τη διαχείριση και επιτήρηση του διοικητικού προσωπικού και τυποποιείται, καθώς "όλοι τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης και απαιτείται να κάνουν μαζί το ίδιο πράγμα".¹⁸⁰ Η ιδιωτικότητά τους εξαιρείται του σεβασμού και αυτό αφορά τόσο στην έρευνα των αποσκευών, τη λογοκρισία των γραμμάτων που λαμβάνουν από συγγενικά πρόσωπα, αλλά και που στέλνουν προς αυτά, και των βιβλίων που διαβάζουν, όσο και στην εξευτελιστική σωματική έρευνα.

Επίσης, η ύπαρξη αυστηρού συστήματος κανονισμών που θα πρέπει απαραίτητως να τηρούνται, και τέλος η σύσταση ενός "ορθολογιστικού πλαισίου" που θα έχει την αρμοδιότητα να καθορίζει τις κινήσεις και τη συμπεριφορά των τροφίμων, εκπληρώνοντας την όλη ιδέα του εγκλεισμού.¹⁸¹ Στην περίπτωση που ο εγκλεισμός σε ψυχιατρική κλινική είναι μακροχρόνιος, επέρχεται μοιραία ο "ιδρυματισμός" όπου το άτομο δεν μπορεί πια να λειτουργήσει εκτός ιδρύματος, εξαρτάται από αυτό, αναστέλλονται οι ψυχοκοινωνικές του δραστηριότητες και διατρέχει τον κίνδυνο να μείνει για την υπόλοιπη ζωή του "συναισθηματικά ανάπηρος" και αδιάφορος για την εξέλιξη της ζωής του.

¹⁷⁹ Κομνηνός (1994) σ. 24

¹⁸⁰ Κομνηνός (1994) σ. 25

¹⁸¹ Κομνηνός (1994) σ. 26

Ο χώρος, βέβαια, της ψυχιατρικής και η εξέλιξή της, συνδέονται αναπόσπαστα με τις εκάστοτε πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές και άλλες συνθήκες που επικρατούν. Δεν μπορεί κανείς να απομονώσει την ψυχιατρική από τις γενικότερες εξελίξεις που συμβαίνουν στις κοινωνίες και λόγω αυτού του γεγονότος η ύπαρξη του ασύλου εντάσσεται στο πλαίσιο αυτό. Άρα, είναι, ως ένα βαθμό, κατανοητό το άσυλο να βρίσκεται στην ακμή του την περίοδο που ακόμα βρίσκονται υπό συζήτηση τα ανθρώπινα δικαιώματα.

6.2 Κατακερματισμός του "εαυτού" - Η βία του εγκλεισμού

Η γέννηση, λοιπόν, του ασύλου ξεκινάει ουσιαστικά τον 17^ο αιώνα, όπου και αρχίζει μια περίοδος κρίσιμη και άκρως αμφιλεγόμενη. Βέβαια, αν μεταφερθούμε σε παλαιότερες εποχές θα ανακαλύψουμε πως ο εγκλεισμός υπάρχει, όχι όμως στο εύρος του 17^{ου} αιώνα. Ο εγκλεισμός ήταν μια διαδικασία αναμενόμενη και φυσιολογική. Αρκούσε να εμφανίσει κάποιος μια ιδιαιτερότητα για να στιγματιστεί ως "τρελός" και να οδηγηθεί στο άσυλο. Ο θεσμός της εγκάθειρξης γεννάται, λοιπόν, σε μια περίοδο που τα ανθρώπινα δικαιώματα ισχύουν για τους λίγους εκλεκτούς, ενώ η ανθρώπινη υπόσταση έχει αξία, εφόσον δεν "ντροπιάζει" την κοινωνία με τις αδυναμίες και τις ιδιαιτερότητές της και δεν αυξάνει τα προβλήματα της πολιτείας.

Ήδη από τη στιγμή της εισόδου, ο κρατούμενος αρχίζει να αισθάνεται το περιβάλλον της φυλακής. Στην αντίληψη της φυλακής ως χώρου και ως πραγματικότητας στην οποία ζει ο κρατούμενος συμμετέχουν οι αισθήσεις, επομένως είναι αδιανόητο το να μην επηρεάζονται, να μην καταστρέφονται και να μην αναμορφώνονται με την υλικότητα στην οποία ενσωματώνονται και σωματοποιούνται. Στόχος γίνεται τόσο η φυσική, όσο και η ψυχική αποσταθεροποίηση, ώστε η ζωή του εγκλειστού να βγει, εκτός του δικού του ελέγχου, και να μαθαίνει γι' αυτή εκ του αποτελέσματος, στην εφαρμογή των αποφάσεων που λαμβάνονται γι' αυτόν ερήμην του.¹⁸²

Ο Goffman αντιλαμβάνεται την είσοδο στη φυλακή ως διαβατήρια τελετή κατά την οποία το νέο status του κρατουμένου χαρακτηρίζεται από την ανάληψη μιας

¹⁸² Κομνηνός (1994) σσ. 32

υποδεέστερης θέσης. Η υπάρχουσα ταυτότητα κατακερματίζεται και ο εαυτός υποβάλλεται σε μια σειρά από ταπεινώσεις και προσβολές.¹⁸³ Αυτό γίνεται μέσω της καταστολής που παίρνει τη μορφή της σωματικής βίας, σε περίπτωση απείθειας ή εξεγέρσεων. Με αυτόν τον τρόπο, προσδιορίζεται ένα υποκείμενο που δεν είναι ούτε νεκρό, καθώς υπόκειται στις διαχειριστικές συνθήκες του νόμου και των θεσμών, αλλά ούτε και ζωντανό, καθώς έχει στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα. Ταυτίζεται με την έννοια του "πολιτικού θανάτου" όπως αναφέρει ο Goffman, καθώς βιώνει την απώλεια ορισμένων δικαιωμάτων ή και την οριστική τους στέρηση.¹⁸⁴ Επομένως εισέρχεται στην οριακή κατηγορία του νεκρού - ζωντανού, μιας αδιανόητης ύπαρξης η οποία διατηρεί μια απωθητική σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η ομογενοποίηση, ο αυστηρός προγραμματισμός, η πειθαρχία και η κατάργηση της έννοιας της ιδιωτικής - ατομικής χρήσης της ίδιας της ενσώματης ύπαρξης ολοκληρώνεται με την είσοδο σε κελιά που "έχουν μπάρες αντί για τοίχους", η λάμπα τους μένει πάντα αναμμένη και οι αποφάσεις για έρευνα, είτε ρουτίνας, είτε κατά το ξέσπασμα ταραχών, με την απομάκρυνση των κρατουμένων από αυτά, προσυπογράφει το έργο της έκθεσης και του ελέγχου. Όπως αναφέρει και ο Goffman, ακόμα και στην απομόνωση, ο έγκλειστος δεν είναι ποτέ μόνος, καθώς βρίσκεται πάντα στο οπτικό και ακουστικό πεδίο κάποιου.¹⁸⁵

Ο Goffman, στα "άσυλα," αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα της ιδρυματικής αντιμετώπισης των ψυχιατρικών περιστατικών ως μιας έγκυρης και επιτυχημένης θεραπευτικής παρέμβασης. Θεώρησε το ψυχιατρικό νοσοκομείο ως έναν "ολοκληρωτικό θεσμό" και το περιέγραψε ως ένα χώρο διαμονής με μεγάλο αριθμό ατόμων απομονωμένων από την ευρύτερη κοινωνία, ο οποίος λειτουργεί σύμφωνα με ένα τυποποιημένο διοικητικό σύστημα. Εύκολα μπορεί οτιδήποτε να κριθεί ως πειθαρχικό παράπτωμα και να αποσταλεί ο κρατούμενος στο ψυχιατρείο, όπου η δικαιοδοσία πάνω στο σώμα περνά οριστικά στα χέρια "των ειδικών".¹⁸⁶ Ο σύμφωνα με αόριστα κριτήρια ψυχικά πάσχων, υπόκειται σε "εντατική θεραπεία" και όλες οι δραστηριότητες της ζωής του διεξάγονται στον ίδιο χώρο, λαμβάνουν χώρα

¹⁸³ Κομνηνός (1994) σ.33

¹⁸⁴ Κομνηνός (1994) σ.34

¹⁸⁵ Κομνηνός (1994) σσ. 42-43

¹⁸⁶ Κομνηνός (1994) σσ. 64-65

πάντα παρουσία άλλων και είναι αυστηρά χρονοθετημένες και προσανατολισμένες στο να εκπληρώνουν τους σκοπούς του ιδρύματος, παρά τις ανάγκες των ατόμων.

Καθώς εισάγονται στο ψυχιατρικό νοσοκομείο τα άτομα, περνούν τη φάση που ο Goffman αποκαλεί "νέκρωση του εαυτού". Εδώ η έννοια του "εαυτού" δεν χρησιμοποιείται αναφορικά με μια προσωπική ιδιότητα, αλλά ως μία έννοια που γίνεται αντιληπτή ως κατασκευασμένη από τον ιδεότυπο του κοινωνικού ελέγχου που υπάρχει σε ένα ίδρυμα. Κατά την εισαγωγή του στο νοσοκομείο, το άτομο "ξεχνάει" την προηγούμενη ταυτότητά του μέσω της αυστηρής πειθαρχίας.¹⁸⁷ Αυτό εμπεριέχει την απογύμνωση του ατόμου από προηγούμενες συνιστώσες του εαυτού του, η κίνηση περιορίζεται, τα ρούχα που φοριούνται, κατά την εισαγωγή, αντικαθίστανται από πιτζάμες ή ρούχα που ανήκουν στο νοσοκομείο, και τα προσωπικά είδη αφαιρούνται.

Σε αυτόν τον εντατικό καταστροφικό βασανισμό, στην ψυχολογική πίεση και τη σωματική βία, το μέσο αντίδρασης των κρατούμενων γίνεται ο επικίνδυνος αυτοτραυματισμός, η απεργία πείνας ή ακόμα και η αυτοκτονία. Προκειμένου να κρατηθεί στη ζωή, βέβαια, ένας τρώφιος με τάσεις αυτοκτονίας, το προσωπικό μπορεί να κρίνει αναγκαίο να τον επιβάλει σε συνεχή επίβλεψη ή ακόμα και να τον δέσει σε μια καρέκλα και να τον απομονώσει σε ένα δωμάτιο.¹⁸⁸ Επιπλέον, η υποχρέωση του προσωπικού να τηρεί ορισμένα ανθρωπιστικά πρότυπα μπορεί να έρχεται πολλές φορές σε σύγκρουση με την αποτελεσματικότητα του ιδρύματος.

6.3 Ψυχολογικές επιπτώσεις του εγκλεισμού – Μηχανισμοί άμυνας

Η διαδικασία του εγκλεισμού είναι μια περίπλοκη και τραυματική εμπειρία για το μελλοντικό κρατούμενο, μέσω της βίαιης αποκοπής του από το οικείο του οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον και την εξίσου βίαιη ένταξή του σε ένα άγνωστο περιβάλλον με πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο κρατούμενος, με την

¹⁸⁷ Κομνηνός (1994) σσ. 79-81

¹⁸⁸ Κομνηνός (1994) σσ. 86-88

είσοδό του στο ίδρυμα κράτησης, καλείται να αντιμετωπίσει τις πρώτες άμεσες ανάγκες του, με στόχο πάντα την προσαρμογή του στο νέο περιβάλλον. Ο εγκλεισμός συνεπάγεται, επίσης, τη στέρηση της ελευθερίας του, την έλλειψη της αυτονομίας του, τη στέρηση της ασφάλειάς του και την απώλεια των συναισθηματικών του σχέσεων. Πάνω απ' όλα όμως υπάρχει η ηθική καταδίκη του ατόμου από την κοινότητα, που εκφράζεται με τη στέρηση της ελευθερίας, ως τιμωρία για τις πράξεις του. Επιπλέον, ο εγκλεισμός συνεπάγεται την απώλεια πολλών και σημαντικών υλικών αγαθών και απολαύσεων, επιφέροντάς του μια οδυνηρή απώλεια.

Σύμφωνα με τον Goffman, η άσκηση εξουσίας από το προσωπικό της φυλακής μετατρέπει τη ζωή του κρατούμενου σε μια "ηθική καριέρα". Τα μέλη του προσωπικού, εξαιτίας της δύναμης και της θέσης τους, γίνονται για τον κρατούμενο "οι σημαντικοί του άλλοι", τα άτομα δηλαδή που διαμορφώνουν την εικόνα του εαυτού.¹⁸⁹ Επιπλέον, σε περιπτώσεις μακροχρόνιου εγκλεισμού, επέρχεται η απόλυτη εξάρτηση του ατόμου από το ίδρυμα κράτησης, ο οποίος συνοδεύεται με συγκεκριμένες ψυχοδιανοητικές διαταραχές, όπως η καταπόνηση του σώματος, το πρώιμο γήρας, οι σεξουαλικές διαταραχές, η αναστολή των ψυχοκοινωνικών δραστηριοτήτων, η συναισθηματική αδιαφορία και η έντονη ερεθιστικότητα.

Όλοι οι κρατούμενοι, βέβαια, δε βιώνουν με τον ίδιο τρόπο την εμπειρία του εγκλεισμού. Παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο και το μέγεθος της επίδρασης του εγκλεισμού περιλαμβάνουν την προσωπικότητα και ατομικά χαρακτηριστικά του κρατούμενου. Η κινητοποίηση από πλευράς του έγκλειστου των μηχανισμών άμυνας έχει ως στόχο την ελαχιστοποίηση των επιδράσεων της αποπροσωπικοποίησης, που προέρχεται από τη "νέκρωση του εαυτού". Συγκεκριμένα, οι μηχανισμοί άμυνας μπορεί να χαρακτηρίζονται από την πλήρη απομόνωση του κρατούμενου, την έλλειψη οποιουδήποτε συναισθήματος, την άρνηση να συνεργαστεί με το προσωπικό και από τη συνεχή αμφισβήτηση των κανόνων, η οποία πολλές φορές μπορεί να εκδηλωθεί με επιθετικότητα. Πολλές φορές όμως, ο κρατούμενος μπορεί να μπει και σε μια διαδικασία πλήρους συμμόρφωσης με την εικόνα που έχει το προσωπικό γι' αυτόν και την πλήρη αναγωγή των μελών του προσωπικού σε "σημαντικούς άλλους".¹⁹⁰

¹⁸⁹ Κομνηνός (1994) σσ. 92-93

¹⁹⁰ Κομνηνός (1994) σ. 94

Συνολικά, η ανάπτυξη των μηχανισμών άμυνας, δίνει στον κρατούμενο την αίσθηση ότι ακόμη διατηρεί κάποιον έλεγχο στη ζωή του. Επιπλέον, του προσφέρει την αίσθηση ενός τρόπου ζωής που τον βοηθά να αποφεύγει τις ισοπεδωτικές ψυχολογικές επιδράσεις της μετατροπής της κοινωνικής απόρριψης σε απόρριψη του εαυτού. Δεδομένης, λοιπόν, της κατάστασης των φυλακών, κρίνεται επιτακτική η λήψη πρακτικών μέτρων, έτσι ώστε να καλυφθούν κάποιες από τις ψυχολογικές επιπτώσεις του εγκλεισμού. Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία αυτών των μέτρων αποτελεί η πρόσληψη εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού στις φυλακές. Επιπλέον, κρίνεται απαραίτητη η ασφάλεια, η οποία ελαχιστοποιεί τους κινδύνους άσκησης βίας και μειώνει το φόβο των ενδεχομένων επιθέσεων, η ενασχόλησή των κρατούμενων με κάποια εργασία ή δραστηριότητες οι οποίες προάγουν το αίσθημα της προσωπικής ικανοποίησης και βοηθούν στη διαχείριση του χρόνου τους και τέλος η συναισθηματική επανατροφοδότηση, η οποία δίνει την αίσθηση στον κρατούμενο ότι κάποιος ενδιαφέρεται γι' αυτόν.¹⁹¹

Όπως γίνεται κατανοητό, το άσυλο και ο εγκλεισμός των ψυχικά ασθενών αποτελούν μία κυρίαρχη πρακτική που έχει επιβιώσει στο πέρασμα των αιώνων. Σήμερα ο εγκλεισμός, που είναι συνώνυμο του κοινωνικού ρατσισμού αλλά και του στιγματισμού, αποτελεί την έκφραση αποκλεισμού εκείνου που χαρακτηρίζεται επίφοβο, άγνωστο και απροσπέλαστο. Βασικά ζητήματα που διεγείρουν τη φιλοσοφική αναζήτηση κάθε ανθρώπου, σχετικά με την "κανονικότητα" των συμπεριφορών και των μοντέλων που οριοθετεί η κοινωνία και μέσα στα οποία καλούμαστε να ζήσουμε, αλλά και σχετικά με την προσωπική ελευθερία, τη ματαιότητα ή τη σπουδαιότητα του προορισμού μας, βγαίνουν στην επιφάνεια.

Το στίγμα, το σημάδι και η διαφορετικότητα έχουν εγγραφεί ανεξίτηλα στη συνείδησή μας, προσδιορίζοντας τις καθημερινές μας κοινωνικές συναναστροφές. Το διαφορετικό μπορεί να διευθετηθεί κοινωνικά μόνο αν υποταχθεί στην κυριαρχία του ομοίου, ειδάλλως συνιστά απειλή και γι' αυτό περιθωριοποιείται ή εξοστρακίζεται και γίνεται μερικώς αποδεκτό μόνο όταν αναγνωρίζει την κοινωνική υστέρηση που το συνοδεύει. Η υπαρξιακή απομόνωση, όμως, είναι αυτή που μας αγγίζει ακόμη πιο βαθιά. Πρόκειται για μια θεμελιώδη απομόνωση που έχει τις ρίζες της στην ίδια την

¹⁹¹

Κομνηνός (1994) σσ. 99-101

ύπαρξη και αναφέρεται σε ένα αγεφύρωτο χάσμα, όχι μόνο του εαυτού μας από τους άλλους αλλά και του εαυτού μας από τον κόσμο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι μορφές ποινών που εμφανίζονται το 18^ο αιώνα δε συνδέονται με μια νέα αντίληψη περί ηθικής, αλλά ουσιαστικά εκμεταλλεύονται τις νέες απαιτήσεις που επιβλήθηκαν στα άτομα ως παραγωγικές δυνάμεις. Η ιστορία των ποινών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα δεν αποτελεί κατά βάση ιστορία ιδεών ηθικής. Εξετάζοντας τις ιδέες ηθικής μέσω της πρακτικής και των ποινικών θεσμών, ανακαλύπτουμε ότι η εξέλιξη της ηθικής είναι πάνω από όλα η ιστορία του σώματος. Μπορούμε να καταλάβουμε ακόμη πως η φυλακή απετέλεσε τη γενική μορφή τιμωρίας και αντικατέστησε τα βασανιστήρια.

Επιπλέον, ο μετασχηματισμός των ποινών δε σκιαγραφεί μόνο μια ιστορία των σωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, είναι μια ιστορία των σχέσεων μεταξύ της πολιτικής εξουσίας και των σωμάτων. Πρώτα από όλα, θεμελιώνεται μία νέα οπτική επιτήρησης. Με την οργάνωση της αστυνομίας και τη θέσπιση ενός πανοπτισμού, τέθηκε σε εφαρμογή μια καινούργια μηχανική απομόνωσης των ατόμων, χρησιμοποίησης των δυνάμεών τους, συμμόρφωσής τους μέσω των μηχανισμών επανένταξης και σωφρονιστικών επεμβάσεων που είναι, κατά διαφορετικό τρόπο, θεραπευτικές και πειθαρχικές.

Ο έγκλειστος, όμως, που στερείται των δικαιωμάτων επαφής με την κοινωνία, χάνει κάθε νόημα για ζωή, αποκτά χαμηλή αυτοπεποίθηση και βιώνει αισθήματα κατωτερότητας, γεγονός που δυσκολεύει την πορεία της ζωής του και μειώνει την άμυνά του απέναντι στα συμπτώματα της "μη κανονικότητάς" του. Είναι, λοιπόν, πέρα από κάθε αμφιβολία αντιληπτό, πως η στάση της κοινωνίας απέναντι στους έγκλειστους είναι κατά κανόνα αρνητική, γεγονός που διακυβεύει τον κοινωνικό ιστό και δημιουργεί αναπόφευκτα ένα σαθρό οικοδόμημα. Δυστυχώς ακόμα και σήμερα, ο άνθρωπος που χρήζει σωφρονιστικής παρέμβασης ή που υποφέρει από μια ψυχική διαταραχή, δεν έχει καταφέρει να αποκτήσει το στοιχειώδη κοινωνικό ρόλο που του

αρμόζει. Αντιθέτως, εξαναγκάζεται να αναλάβει τον ισχυρό και υποτυπώδη ρόλο του ατόμου που ανήκει στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, μην μπορώντας να συμβάλει στα δρώμενα της κοινότητάς του.

Οι πράξεις του ψυχικά ασθενούς είναι a priori προκαθορισμένες λόγω της αρρώστιάς του, και όντας αποκλεισμένος δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τον φορέα που είναι υπεύθυνος για τον αποκλεισμό του. Βέβαια, φαίνεται πως η γνώση του γενικού πληθυσμού σχετικά με τις αιτίες της ψυχικής νόσου έχει διευρυνθεί τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά όμως, η στιγματιστική στάση της κοινωνίας έναντι των ψυχικά ασθενών εξακολουθεί να υφίσταται με δραματικές συνέπειες στην καθημερινότητά τους και κατά συνέπεια διαδραματίζει αρνητικό ρόλο στην ψυχοκοινωνική τους αποκατάσταση. Το να συναντήσει κάποιος τον οικογενειακό γιατρό για λόγους αποκλειστικά σωματικής υγείας είναι κοινωνικά αποδεκτό. Αντιθέτως, όταν τα προβλήματα υπεισέρχονται στο ψυχικό πεδίο, τότε τα πράγματα αλλάζουν, η κοινωνία δεν αποδέχεται το ίδιο μια διαταραγμένη ψυχική υγεία.

Αξίζει όμως να σημειωθεί πως όσο η κοινωνία συνεχίζει να απομονώνει τα "ευαίσθητα" μέλη της, τόσο το ποσοστό των ατόμων που διαγιγνώσκονται με ψυχικές παθήσεις αυξάνεται ραγδαία. Για τη σύγχρονη γενιά ανθρώπων, εξαιτίας των χαοτικών ρυθμών ζωής και της γενικότερης φθοράς που υφίσταται η ψυχή λόγω της ύπαρξης ποικίλων αλλοτριωτικών παραγόντων, θεωρείται πλέον μη ρεαλιστική η πεποίθηση πως θα καταφέρει να διατηρήσει για μεγάλη χρονική περίοδο ακμαία την ψυχική της υγεία. Επομένως, τα προβλήματα ψυχικής υγείας μπορούν να επηρεάσουν ένα σοβαρό ποσοστό πολιτών και ταυτόχρονα είναι ικανά να διαβρώσουν όλους τους τομείς της ζωής.

Αναμφίβολα, λοιπόν, οι σχέσεις του "μη κανονικού" ατόμου με την κοινωνία, διαρρηγνύονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο άρρωστος αποξενώνεται από το περιβάλλον του, διαθέτει περιορισμένο δίκτυο φιλικών συναναστροφών και αντιμετωπίζεται ως "ξένο σώμα" που δεν αντεπεξέρχεται στις απαιτήσεις της ζωής, ως άνθρωπος με μηδενική βούληση και ελάχιστα χαρίσματα, που δεν απολαμβάνει τον απαιτούμενο σεβασμό και την αναγνώριση από τους συνανθρώπους του. Άλλωστε, στην περίπτωση που το άτομο καταλήγει στο περιθώριο και αγνοείται επιδεικτικά από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, η παραπάνω κατάσταση βιώνεται από τον ίδιο ως μια σκληρή και δυσβάσταχτη τιμωρία, ως ένας απόλυτος εξοστρακισμός από την κοινότητα στην οποία μέχρι πρότινος ανήκε.

Ο σεβασμός, όμως, στο πρόσωπο του άλλου αποτελεί επιτακτική ανάγκη, ώστε η κοινωνία να περιβάλλεται από δυναμικές προσωπικότητες που θα βρίσκουν νόημα και ενδιαφέρον για τη ζωή τους και θα αισθάνονται δημιουργικοί και ικανοί να προσφέρουν τα μέγιστα στο κοινωνικό σύνολο. Όσον αφορά στις κοινωνίες που είναι διαποτισμένες από το πνεύμα του Χριστιανισμού, περιμένει κανείς πως θα επικρατήσει το πνεύμα της αποδοχής και της κοινωνίας με όλους τους ανθρώπους, δίχως περιορισμούς και προκαταλήψεις. Ο στιγματισμός ενός ανθρώπου συνεπάγεται την υποβάθμιση της προσωπικότητάς του, την ανυπαρξία του ρόλου του στην κοινωνία και την αμφισβήτηση της υπευθυνότητάς του. Τα άτομα που θεωρούνται διαφορετικά εγείρουν ορισμένα κρίσιμα ερωτήματα γύρω από το πώς αντιλαμβάνονται τον κόσμο, προβληματίζοντας με αυτόν τον τρόπο τους συνανθρώπους τους που φέρονται ως "φυσιολογικοί" οι οποίοι έχουν διαμορφώσει τις δικές τους πεποιθήσεις και κρίνουν αρνητικά τη στάση και τη συμπεριφορά των "μη φυσιολογικών" ατόμων.

Συνεπώς, κρίνεται αναγκαία η μεταβολή της στάσης όλων των μελών της κοινωνίας που αλληλεπιδρούν με τους "ευαίσθητους" συμπολίτες τους και καλούνται να καθορίσουν τη συμπεριφορά τους απέναντί τους, όπως και η προσπάθεια του ίδιου του ατόμου που θεωρείται "μη κανονικός", ώστε να καταφέρει να αποκαταστήσει τη σχέση του με την κοινωνία και τους συμπολίτες του και να μεταφέρει το μήνυμα πως αυτή η μεταβολή των στάσεων δεν του χαρίζεται, αντιθέτως την κερδίζει ο ίδιος με την εκδήλωση θετικής συμπεριφοράς. Από εκεί και πέρα, το αίτημα για ισότιμη κοινωνική ένταξη είναι επιβεβλημένο να μπολιάσει βαθιά τη σκέψη όλων των πολιτών και να αφυπνιστούν συνειδήσεις που μέχρι πρότινος είχαν άγνοια σχετικά με το σοβαρό ζήτημα του εγκλεισμού και της ψυχικής υγείας. Η ποιότητα των σχέσεων και η αλλαγή των στάσεων θα διαμορφώσουν το κατάλληλο έδαφος για τον περιορισμό ή ακόμα και την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στις σελίδες που προηγήθηκαν έγινε μια απόπειρα προσέγγισης του ζητήματος που αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό και των εγκλεισμό των "μη κανονικών" ατόμων, ενός θέματος που απασχολεί την κοινωνία μας εξαιτίας των διαστάσεων που έχει λάβει ως ένα από τα μείζονα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα. Αρχικά, έγινε μια αναδρομή στις τιμωρητικές πρακτικές, στις εκάστοτε κοινωνίες, και στο ρόλο και τη συμβολή της πειθαρχίας στο θεσμό της φυλακής. Στη συνέχεια, έγινε αναφορά στα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις γύρω από την ψυχική ασθένεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και το στιγματισμό, καθώς επίσης και στη γέννηση και την εξέλιξη του ασύλου, ως ίδρυμα απομόνωσης και εγκλεισμού των ψυχικά νοσούντων.

Μέσω της ένταξής τους στο ίδρυμα κράτησης, οι εγκληματίες και οι ασθενείς απομονώνονται από το κοινωνικό σύνολο, με στόχο την "ομαλοποίησή" τους και την επανένταξή τους στην κοινωνία. Πολλές φορές όμως, αντιμετωπίζονται ως μίasma που επρόκειτο να μεταδώσει κάτι κακό σε έναν άλλο άνθρωπο. Αυτό βεβαίως αποτελεί δείγμα της έλλειψης ανθρωπιάς και επικοινωνίας, που χαρακτηρίζει και τη σύγχρονη εποχή μας. Η ανθρώπινη ύπαρξη επομένως, οφείλει να έχει κριτική σκέψη και να μην περιχαρακώνεται στο "εγώ" της για να προασπίσει δήθεν το κοινό συμφέρον. Ο φόβος, ο θάνατος και η ασθένεια αποτελούν τις καταστάσεις που δεν μπορεί να υπερβεί η ανθρώπινη ύπαρξη αν δεν επικοινωνήσει με τον άλλο άνθρωπο. Στην περίπτωση αυτή, η ανθρώπινη ύπαρξη δεν αποτελεί πλέον αξία και ο βίος είναι απάνθρωπος.

Επιπλέον, η αντικοινωνική συμπεριφορά θα πρέπει να αντιμετωπισθεί με τη δέουσα ανθρωπιά, διότι ίσως να οφείλεται σε κάποιο ψυχοπαθολογικό στοιχείο της προσωπικότητας του εγκληματία ή του ψυχικά άρρωστου και ο στόχος της παρέμβασης θα πρέπει να είναι η θεραπεία. Η ποινή οφείλει να μην αποτελεί ένα μέσο τρομοκρατίας, βίας και αυθαιρεσίας, αλλά να ενδυναμώνει τις δημοκρατικές αξίες εντός του κοινωνικού συνόλου. Η νέα κοινωνική πραγματικότητα, αν θέλει να συγκροτήσει μια άλλη επιστημολογική αντίληψη και πρακτική σχετικά με τις φυλακές, την ιδρυματική ψυχιατρική και τις ανάγκες των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, οφείλει να παρατηρήσει με συστηματικό αναστοχασμό τη φύση του προβλήματος.

Επιβάλλεται, λοιπόν, να συγκροτηθεί μια νέα προβληματική με κέντρο το πάσχον υποκείμενο, προκειμένου να νοηματοδοτηθούν και να ερμηνευτούν

ανθρωπολογικά οι δομές που θα μπορούσαν να αναμορφώσουν και να αλλάξουν το χώρο των θεσμών κράτησης. Η μεταρρύθμιση αυτή έχει να κάνει με την αλλαγή στη φιλοσοφία και την πρακτική της αντιμετώπισης των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, με τη μετάβαση από τα παραδοσιακά ιδρύματα κράτησης στις εναλλακτικές δομές ψυχιατρικής περίθαλψης και αποκατάστασης στον κοινοτικό χώρο. Στόχος είναι, μέσω κατάλληλων μεθόδων και πρακτικών, ο έγκλειστος να ξαναβρεί κίνητρα ζωής και να ανακτήσει δεξιότητες κοινωνικής συνδιαλλαγής, που θα του επιτρέψουν να ενσωματωθεί στο κοινωνικό περιβάλλον με τρόπο αποτελεσματικό, για τον ίδιο αλλά και για την κοινωνία.

Ο επαναπροσδιορισμός των προτεραιοτήτων στο σχεδιασμό των νέων υπηρεσιών των ιδρυμάτων εγκλεισμού κρίνεται ως επιτακτική ανάγκη. Αν η ανάπτυξη των υπηρεσιών δεν είναι σφαιρική και δε συνοδεύεται από έναν προβληματισμό του παρεχόμενου έργου, η προσπάθεια θα μείνει αποσπασματική και οι παρεχόμενες υπηρεσίες προβληματικές. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η βαρύτητα πρέπει να δοθεί στην ανάπτυξη των κατάλληλων δομών που θα επιφέρουν τα καλύτερα αποτελέσματα τόσο στην έκβαση των διαταραχών όσο και στην ποιότητα ζωής των έγκλειστων. Επιπλέον, θα πρέπει να γίνει σωστή ενημέρωση, ώστε να ευαισθητοποιηθούν και να συμμετάσχουν οι πολίτες στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στα προγράμματα που αφορούν τις πολιτικές των ιδρυμάτων κράτησης.

Αυτό που κυρίως όμως πρέπει να αλλάξει, για να μπορούν να μετασχηματιστούν οι θεσμοί και οι ψυχιατρικές υπηρεσίες, είναι η σχέση ανάμεσα στον πολίτη και την κοινωνία μέσα στην οποία εντάσσεται. Να αναγνωρισθεί δηλαδή ότι ο κύριος σκοπός είναι ο άνθρωπος όχι ως γενική έννοια, αλλά ο άνθρωπος με τις ανάγκες του, μέσα σε μια συλλογικότητα η οποία θα πρέπει να επαναπροσδιορίζεται και να μετασχηματίζεται ώστε να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες και την πραγμάτωση αυτής της ζωής για όλους. Τέλος, η παροχή της απαραίτητης προστασίας, η αναγνώριση και η αποδοχή του διαφορετικού, αποτελούν ίσως και τον μοναδικό δρόμο για μια μελλοντική ένταξη, η οποία θα βασίζεται πάνω σε μια σχέση ουσιαστικής επικοινωνίας και σε αισθήματα αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης.

Βιβλιογραφία:

- **Σαρίκας, Ζ.** (2008), *Φρίντριχ Νίτσε, Γενεαλογία της Ηθικής*, σσ. 90 - 120.
- **Μπέτζελος, Τ.** (2012), *Michel Foucault, Ιστορία της σεξουαλικότητας*, σσ. 76 – 121.
- **Σαρίκας, Ζ.** (1987), *Μισέλ Φουκώ, Εξουσία, γνώση και ηθική*, σσ. 11 - 140.
- **Τρουλινού, Λ.** (1991), *Μισέλ Φουκώ, Η μικροφυσική της εξουσίας*, σσ. 11 - 182.
- **Μεταξόπουλος Α., Πασχαλίδης Γ.** (2006), *Tomas Hobbes, Λεβιάθαν*, σσ. 193 – 245.
- **Πλάτων (1992)**, *Πρωταγόρας*, σσ. 91 – 107.
- **Ξηρογιάννη, Π.** (2007), *Ο Κοραΐς – Ο Μπεκαρία – Ο Φουκώ : "η ίαση και η ποινή", Α τόμος Πρακτικών του Γ' Πανερωπαϊκού Συνεδρίου Ευρωπαϊκής Εταιρίας Νεοελληνικών Σπουδών*, σσ. 299 – 307.
- **Foucault, M.** (1989), *Η Κοινωνία Τιμωρός*, σσ. 3 – 14.
http://ia700502.us.archive.org/13/items/Foucault_895/Michel_Foucault.pdf
- **Παντελάκης, Σ.** (1999), *Michel Foucault, Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης για τις Φυλακές*, σσ. 9 – 134.
- **Χάιδου, Α.** (2002), *Το σωφρονιστικό σύστημα, ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, σσ. 37 – 65.
- **Σιαμανδούρας, Σ.** (2011), *Michel Foucault, Οι μη κανονικοί, παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας, 1974 – 1975*, σσ. 13 – 665.
- **Μέλλος, Δ.**, (2002), *J.G. Merquior, Foucault*, σσ. 31 – 54.

- **Αμπατζοπούλου, Φ.** (2004), *Michel Foucault, Η ιστορία της τρέλας*, σσ. 5 – 278.
- **Μακρυγιώτη, Δ.** (2001), *Erving Goffman, Στίγμα, Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, σσ. 9 – 110, 209 – 232.
- **Δαμίγος, Δ.** (2003), *Αποασυλοποίηση και η σχέση της με την πρωτοβάθμια περίθαλψη. Κοινωνική Ψυχιατρική στην Ελλάδα* σσ. 60 – 285.
- **Κομνηνός, Ξ.** (1994), *Erving Goffman, Ασυλα*, σσ. 9 – 349
- **Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.** (1999), *Social Psychology*, σσ. 339 – 341.
- **Porter, R.** (2002), *Madness, A Brief History*, σσ. 1 – 218.

